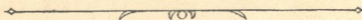


რაფიელ დანიბეგაშვილი



გობგაშობა
ინფორმაცია



საბჭოთა მწერალი
1911 წლის 50

ჩაფიქვალ დანიშნულების

მოგზაურობა ინდოეთში

თატგუნა, წინასწარცვათში

და

დამაცემანი მინიშნუნიტოუთთ დარუთთ

ს. იორდანიშვიდმა

„საბჭოთა მწერალი“

19 თბილისი 50

საქართველსა და ინდოეთის წარსული ურთიერთობიდან

საქართველოსა და ინდოეთს შორის უშუალო თუ მეშვეობითი ეკონომიური, პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობა უხსოვარ დროიდანვე უნდა არსებულებოდა.

მართალია, ამ ურთიერთობის შესახებ უტყუარი ისტორიული ცნობები მხოლოდ ნაგვიანევი ხანიდან მოგვეპოვება, მაგრამ ერთი რამ უდავოა, სახელდობრ ის, რომ იმ დროს, როდესაც თანამედროვე ევროპა ჯერ კიდევ ნახევრად ველურ ტომებით იყო დასახლებული, ქართულ ზეპირსა და წერილობითს წყაროებს უკვე შემოენახათ ჩვენთვის ცნობები ინდოეთის მმართველთა აურაცხველ სიმდიდრისა და ინდოელ ხელოსანთა მაღალ ოსტატობის შესახებ.

ინდოეთისადმი საქართველოს ცხოველ ინტერესის ასახვის თვალსაზრისით საყურადღებოა ჩვენი „ქართლის ცხოვრების“ ის ნაწილი, რომელიც ჯუანშერ ჯუანშერიანის კალამს მიეწერება, და რომელსაც ასეთი სათაური აქვს: ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახტანგ გორგასალისა მეფისა მშობელთა და შემდგომად თვით მის დიდისა და ღწის მოყვარისა მეფისა, რომელი უმეტესად სხვათა სახელგანთქმულად გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართლისათა.

თუმცა განსვენებული ისტორიკოსი ივანე ჯავახიშვილი ჯუანშერის ამ ნაშრომის შესახებ სამართლიანად შენიშნავს, რომ ცხოვრებას ზღაპრული ელფერი ადევს, რომ „მისი ისტორია“ საგმირო სახალხო ნაწარმოებს უფრო ჰგავს, ვიდრე უტყუარს და სანდო საბუთსო, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: ამ თუნდაც საგმირო-სახალხო ნაწარმოებში შემონახულია ის ცნობები და წარმოდგენება, რასაც XI საუკუნის განათლებული ქართული წრეები აკავშირებდნენ ვახტანგ გორგასალის მეფობასა და პიროვნებასთან.

დაინტერესებულ მკითხველისათვის ჩვენ ამ ცნობათა შემოკლებული ამონაწერები დავურთეთ ამ წიგნის დამატებითს ნაწილს (იხ. გვ. 37 და 38) იმისათვის, რომ გვეჩვენებინა, თუ რა საზღაპრო სიმდიდრის ქვეყნებში მიჰყავს ქართველობა ვახტანგის მეთაურობით ქართველ მემკვიდრეებს და რა აურაცხველ ნადავალს ახვეჭებენ ბუმბერაზთა ბრძოლაში გამარჯვებულ ვახტანგს ჯერ ინდოეთსა და შემდეგ სინდეთში.

საყურადღებოა, რომ ინდოეთისადმი გარკვეულ ინტერესს ააშკარავენ შემდეგი დროის ორიგინალური ქართული თუნათარგმნი ლიტერატურული ძეგლები, დაწყებული ე. წ. „სულის მარგებელ“ რომანით „სიბრძნე ბალავარისა“ (რომელიც წარმოადგენს ბუდას ცხოვრების ქართულ დამუშავებას) და გათავებული, მთელს მსოფლიოში განთქმულ ინდურ იგავ-არაკების კრებულ „პანჩატანტრას“ („ხუთ წიგნას“) ქართულ სახეობით, რომელსაც ქართველები იცნობენ ვახტანგ VI-სა და სულხან-საბა ორბელიანის კოლექტიურ თარგმანით სპარსულიდან „ქილილა და დამანას“ სახელწოდებით. ქართველების ინდოეთისადმი გარკვეულ ინტერესზე უნდა მიგვითითებდეს ის გარემოება, რომ უებრო გმირობისა, სიყვარულის და სილამაზის განმასახიერებელ ნესტან ტარიელის სანშობლოდ ქართველთა გენიამ ინდოეთი დასახა.

ახლო და შორეულ აღმოსავლეთთან დიდი ხნის კულტურულ-ეკონომიურმა ურთიერთობამ მოწინავე ქართველებში, როგორც ჩანს, გაზარდა ინტერესი აღმოსავლეთ ენებისადმი.

ჩვენამდის მოღწეულ ცნობებით ირკვევა, რომ საშუალო საუკუნოებშივე, ჯერ კიდევ ადრე, სანამ შუა-აზიის იმპერიის დამპარსებელი, მე-14 საუკუნის კაცობრიობის რისხვა, თემურ-ლენგი (1336—1405) მის მიერ დაყენებულ სისხლის ზღვას ჯერ თბილისისა და შემდეგ დელის შენაკადებს შეურთავდა, ქართველები ხშირად დაჰყვებოდნენ თანამგზავრებად რომიდან წარმოგზავნილ, ქრისტეს სარწმუნოების მქადაგებელ ძმებს—ბერებს.

საყურადღებო ცნობა შემოგვინახა ფრანჩისკიანების (მინორიტების) ისტორიამ, სადაც მოხსენებულია ერთი გაკათოლიკებული ქართველი დიმიტრი ტფილელი, რომელიც თარჯიმნად გაჰყოლია ინდოეთში რომიდან წარმოგზავნილ მინორიტების წესის ოთხ ძმასა და მათთან ერთად იქ, როგორც იტყოდნენ ძველად, „ქრისტეს სარწმუნოებისათვის სისხლი დაუღვრია და წამების გვირგვინი დაუდგამს.“ აი რას წერს ამის შესახებ ქართველ კათოლიკეთა ცნობილი მოღვაწე მიხაელ თამარაშვილი:

ფრანჩისკიანების ისტორია მისი და მისი ამხანაგების წამებას მოგვითხრობს ესრედ: „1321 წ. აპრილის 13, ბზობის წინა ხუთშაბათს, დიდებული წამება მიიღეს მინორიტების წესის ოთხთა სარწმუნოების ბრწყინვალე მზედართა, რომელნიც არიან: ძმა თომა თოლეთი ელელი, ძმა იაკობ პადოელი, ძმა პეტრე სენიელი და მორჩილი ძმა დიმიტრი ტფილელი, ტომით ქართველი. იგი იყო თავისი ძმების თარჯიმნად, რადგან ძრიელ კარგად იცოდა აღმოსავლეთის ენები. ეწამნენ ინდოეთის ქვეყანაში თაჰანსა. მათი მოღვაწეობა

და დიდებული წამება აღწერეს იქვე აღმოსავლეთში და გამოგზავნეს მათისავე გზის ამხანაგებმა დომინიკიანებმა, ძმა იაკობმა, ფრანკისკე პიზანელმა და ძმა პეტრე თურელმა“.

სამწუხაროდ, აქ დასახლებულ პირთა წერილები დროს შთაუნთქამს და ჩვენამდე აღარ მოუწევია. ამის გამო ამ დიმიტრი ტფილელის და თუ სხვა მისი დროის ამხანაგებისა, რომელთა შორის შეიძლება, სხვა ქართველებიც ბერნი ყოფილიყვნენ, სხვა აღარაფერი ვიცით.¹

ცხადია, რომ ქართველთა ასეთი მოღვაწეობა მარტო მე-14 საუკუნის დასაწყისით არ დასრულდებოდა და მართლაც იგი უფრო გაძლიერდა კოლონიურ დაპყრობათა ეპოქაში, როცა რომიდან წარმოგზავნილ, ქრისტეს საწმუნოების გამავრცელებელ ბერებს ახლო, შუა და შორეულ აღმოსავლეთისაკენ დაედევნენ ევროპის სხვადასხვა კუთხის მოგზაური ვაჭრები.

მართლაც, ჩვენ მოგვეპოება კიდევ უფრო საინტერესო ცნობა მე-17 საუკუნის პირველ ნახევრიდან, როცა საქართველოში გათათრებული როსტომ-ხანი იჯდა, ხოლო ინდოეთში დიდი მოლოლი შაჰ-ჯეჰანი (1627—1658).

იმავე მ. თამარაშვილს მოჰყავს ვრცელი ცნობა მეორე ქართველის შესახებ, რომელმაც დიმიტრი ტფილელივით თავისი სიცოცხლე ინდოეთში დაასრულა და პირველმა თუ „წამების გვირგვინი დაიდგა თავს“, მეორემ — გორელმა ძმა ანდრია მ (ერისკაცობაში ნასყიდამ) ისე გაითქვა სახელი ქრისტიანულ ასპარეზზე მოღვაწეობით ინდოეთის ქალაქ გოაში, რომ ძას თვით პატრები მიიჩნევდნენ „წმინდახად“.

აი რას მოგვითხრობს იგივე თამარაშვილი ჩვენ მიერ უკვე დასახელებულ ნაშრომში ამ საყურადღებო პიროვნების შესახებ:

«მისიონერები მოგვითხრობენ ერთს ყურადსაღებს ამბავსა, რომელიც მომხდარა 1634 წ. »

ერთი ახალგაზრდა ქართველი 15 წლის ეჭვი, გაკათოლიკებული, სახელი ნასყიდალოპამონი, გორში პატრებს ემსახურებოდა. იმან რა ნახა მათი შინაური მონაზონური ცხოვრება, ძრიელ მოეწონა და დააპირა თვითონაც მათთან მონაზონად შედგომა, რათა მათსავე სათნოებით ეცხოვრა. რადგანაც ახალგაზრდა ქალხედ უკვე დანიშნული იყო, მოინდომა მისი გაშვება. ამახედ მოილაპარაკა პატრებთან და შეატყობინა თავისი დანიშნულის მამას, ჩემს მაგიერ სხვა სასიძო მონაზენის ქალისთვის, რადგან საქვეყნო ცხოვრებაზე ხელი უნდა ავიღო.

¹ იხ. მღვდელი მიხეილ თამარაშვილი. Prêtre Michel Tamarati. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილ საბუთების შემოტანით და განმარტებით XIII საუკუნეიდან ვიდრე XX საუკუნემდე. Histoire du catholicisme en Géorgie avec les documents justificatifs du XIII-e au XX-e siècle. ტფ. 1902, გვ. 28.



ეს ამბავი ძრიელ სამწუხაროდ დაურჩა ქალის მამას. ბევრი ურჩი და
 ეხვეწა ჩემს ქალს თავს ნუ დაანებებო. ამითი რომ ვერაფერი გააწყო,
 მიმართა სომხებს, რომლებიც პატრებს მტრობდნენ და უთხრა: თუ
 დღეს ქართველებს აფრანგებენ, ხვალ სომხებსაც ამასვე უზმენო. მაშინვე
 მას ბლომად შეუერთდნენ სომხები, ძალით გამოიყვანეს პატრების
 სახლიდან ნასყიდა და ცემა-ტყეპით მიიყვანეს გორის ციხის უფროს-
 თან, რომელიც იყო მაჰმადიანი. ამასთან რომ ვერაფერი გააწყეს, წაიყ-
 ვანეს ტფილისს, დაასმინეს არა მარტო კათალიკოსს, არამედ თვით
 როსტომ-ხანსაც და სთხოვეს სიკვდილით დაესჯა, თუ კათოლიკე
 სარწმუნოებას უარს არ ყოფდა. ვიდრე ნასყიდას საქმე გადასწყდებოდა,
 მას ბევრი შეურაცხება მიაყენა მოჩივარ-გაბრაზებულმა ხალხმა, რად-
 გან ხელში ჰყავდათ. ვგრეთვე შეუჩინეს ერთი ბერძნის მღვდელ-მონა-
 ზონი, რომელიც აყვედრიდა მას ქვეყნიერობის დატოებას და მონაზო-
 ნად შედგომას; თავის ნათქვამის საბუთად იმას ეუბნებოდა, რომ თვი-
 თონ ძალიან ენანობ უცოლშვილობასო და გირჩევ შენს ახალგაზრდა
 მშვენიერს დანიშნულს თავს ნუ დაანებებო. ლოპამონმა იმის
 ლაპარაკს სრულებით ყურადღება არ მიაქცია და ყოველი შეურაცხო-
 ფა დიდის სულგრძელობით აიტანა, შეუწყვეტილვ ლოცულობდა, რათა
 ღმერთს მისთვის საჭირო მადლი და სიმხნე მიეცა: ყველას პასუხად
 იმას აძლევდა, რომ ის უარს ვერ ჰყოფდა კათოლიკე სარწმუნოებას
 და მზად იყო მისთვის სისხლიც დაეღვარა. ყოველი ეს ამბავი რომას
 დაწერილებით მისწერა პატრი პეტრემ, რომელიც, სხვათა შორის;
 ამბობს ასე: მეორე დღეს ლოპამონის გასასამართლებლად მოხდა
 კრება, რომელსაც კათალიკოსთან ერთად ბევრი ქართველი ეპისკო-
 პოსი და თვით როსტომ-ხანიც დაესწრო. ბევრის გამოძიების შემდ-
 გომ კათალიკოსმა სიტყვის თქმა მიანდა ჩვენ მიერ ხშირად ხსენებ-
 ულს მონაზონს ნიკიფორე ირბახს. ჯერ მოუბრუნდა და მოახსენა
 როსტომს: სიკვდილის ღირსი არ არის, რადგან სარწმუნოება არ გა-
 მოუცვლია და სპარსელების წინააღმდეგ არაფერი უმოკმედეგიაო;
 ქართველების და კათოლიკების სარწმუნოება ერთი და იგივეაო,
 მათ შორის სხვა არაფერი განსხვავებაა, თუ არ ის, რომ ფრანგები
 უფრო ერთგულად და მორწმუნებით იცავენ ქრისტეს სარწმუნოებასო.
 მერმე მიმართა კათალიკოსს (რადგან თეიმურაზთან ერთად
 ხაქარია კათალიკოსიც გაიქცა იმერეთში, ამისთვის როსტომ-ხანმა
 კათალიკოსად დანიშნა ერთი ახალგაზრდა ეპისკოპოსი, რომელიც არ
 იყო მეგობარი კათოლიკებისა და რომლის შესახებ მისიონერები ამბო-
 ბდნენ: კაი მეომარი და მონადირე არისო) და ბევრი საყვედური უთხ-
 რა მას გულფიტხელობისათვის და შემდგომ დასძინა: «ყოველდღე ჩვე-
 ნის თვალით ვხედავთ, რომ მრავალნი ქართველნი სომხდებიან, და
 უფრო მომეტებული მათგანი მაჰმადის სარწმუნოებასაც ღებულობს.
 მაშ, ვისაც კი უნდა გაფრანგება, რალად უნდა დაეშალოს?» ესეთი პა-
 სუხი და მსჯელობა დიდის კმაყოფილებით მოისმინეს ყველა იქ დამსწ-
 რე ეპისკოპოსებმა და ქართველ წარჩინებულ პირთა. ასე რომ სომხები

და ბერძნები დიდად შერცხეენილნი დარჩნენ. ეს ამბავი თუმცა მალე აცნობეს რომას, გარნა პეტრე ავტიტაბილემ დაწვრილებით ჰალეპო დგან აცნობა 10 სექტემბერს, 1638 წ.

ნასყიდა მაშინვე განათავისუფლეს იქიდან. იგი პეტრე ავტიტაბილესთან ერთად დიდის სიხარულით პატრებთან გაბრუნდა გორს, სადაც უფრო გულმოდგინებით შეუდგა თავის ახალ მონაზნურს ცხოვრებას; მოკლე ხანში ყველასთვის სამაგალითო შეიქმნა. მალე პატრების სამონაზონო ტანისამოსიც ჩაიცვა და შეიქმნა მათი მორჩილი ძმა. სახელად ანდრია უწოდეს. რადგან იგი პ. პეტრე ავტიტაბილეს ძრიელ მიაჩნდა, თან წაიყვანა იტალიას, რათა იქ უფრო კარგად განსწავლულ იყო. გარნა პეტრე ავტიტაბილეს ინდოეთში წასვლა და იქ ახალის მისიონის გახსნა მიანდეს. ამიტომ თავის მეორე ამხანაგად აირჩია ქართველი ძმა ანდრია და 1639 წ. ოქტომბერში ორი მღვდელი და ის ანდრია წავიდნენ ინდოეთის გოა ქალაქსა. იქ ანდრიას გულმოდგინებით დაუწყო სახეობით ერთად შრომა ხალხის მოსარჯულებლად და თავისი მოღვაწეობით მოკლე ხანში ისეთი სახელი მოუხვეჭია, რომ თურმე პატრები წმიდას უწოდებდნენ. მაგრამ, სამწუხაროდ ბევრი აღარ უცოცხლია. თუმცა ზედმიწევნით არ ვიცით, როდის გარდაცვლილა ანდრია, მაგრამ ჩვენის ფიქრით უნდა გარდაცვლილ იყოს ან 1641 წ. ან 1642 წ., რადგან იმ დროს გარდაცვლილა, როდესაც ჯერ გოაში თვათინელ პატრებს საკუთარი ეკლესია არა ჰქონიათ.

ანდრიას გარდაცვალების შესახებ პეტრე ავტიტაბილემ რომაში თავის უფროსს ვრცელ მოხსენებას უგზავნის. თარიღი არ აქვს. რაკი საკმაოდ ყურადსაღებია ის წერილი, მოვიყვანო აქ მის ერთს ნაწილს.

„ამ ჩვენის კურთხეულის ძმის განშორება ჩვენთვის დიდად სამწუხაროა, გარნა ღმერთს დიდს მადლობას ესწირავთ და იმედი გვაქვს მისის მამობრივის განგებისა, რომ ანდრია იქნეს ჩვენი მფარველი ამ დიდს უდაბნოში. მისის სიკვდილის ამბავი მოეფინა არა მარტო მთელს ქალაქში, არამედ შორ ადგილებშიაც. ვინც კი იცნობდა, ყველანი წმიდანად რაცხვიდნენ როგორც თვითვე მოგვითხრეს. რადგან მის გვამს უხომო პატივი მიაგეს, ამიტომ საჭიროდ ვრაცხ ეს მოგახსენო. წმიდად ომინიკეს დიდებული წესის მამებს უნდოდათ თავიანთ ეკლესიაში დაესაფლავებინათ, მაგრამ თავიანთი სურვილი გვიანლა განაცხადეს. წმიდა თერეზიას (კარმელიტანების) ჰამები დარწმუნებული იყვნენ, რომ მათ მონასტერში უნდა დასაფლავებულყო და არა სხვაგან, თუ იმიტომ, რომ ისინი ჩვენს სახლზე ახლო იყვნენ და თუ იმიტომ, რომ ინდოეთში მოსვლის დროს პირველად მათ მიგვიღეს. ხოლო რა სცენეს, ჩვენი ახრი სულ სხვა იყო, მოიწადინეს გვამი მოეპარათ პირველ დამეს, როდესაც ჯერ არ იყო დასაფლავებული, რისთვისაც გამოგზავნენ ორი თავიანთი მონაზონი და სამიც მარჯვე ერის კაცი, რათა წაეყვანებინათ იქ, სადაც უნდოდათ. ღვთის განგებით ადრე შეეიტყვით ესა,

ვიფხიზლეთ და ვიღონისძიეთ და ესრედ ავიცილეთ თავიდან უსამართლო ნება, რომელიც ადვილად შესაძლებელია მომხდარიყო, იმით რომ გვამი მოეპარათ. ამიტომ დაეასაფლავეთ წმიდა აგვისტინეს მონაზონების მონასტერში, რადგან ერთი თვის წინათვე მათმა უფროსმა დიდის ვედრებით გვთხოვა. თავის მონაზონებთურთ მოვიდა, კვირა დღეს მხარზე გაიდევს და წაასვენეს მუსიკით, გალობით და დიდის გამოჩვენებით; წირვა-ლოცვა შეუსრულეს და აუფეს მას ყოველი წესი, რომელიც მათ კანონად აქვსთ შეუსრულონ მარტო თავიანთი პროვინციის უფროსს, პროვინციალს. ესეც უნდა მოგახსენოთ, რომ, როდესაც ჩვენი კურთხეული ძმა ავად იყო, იმ მონაზონებმა დიდის სიყვარულით მოუარეს; ასევე მოიქცნენ კარმელიტანებიც¹.

ძმა ანდრია მეორე ქართველი მონაზონია, რომელიც კათოლიკე სარწმუნოებისათვის ინდოეთში ასრულებს თავის სიცოცხლეს. ყველა საბუთებს რომ მოეწია ჩვენამდე, ვინ იცის, რადგენი ასეთი ქართველი მოემატებოდა ერთგულ კათოლიკეთა რიცხვს!¹

ბუნებრივია, რომ ყველაზე მეტი ცნობები საქართველოსა და ინდოეთის ურთიერთობიდან შემონახულია თეიმურაზ II-სა, ერეკლე II-სა და საქართველოს ჯუჯანასკნელი მეფის გიორგი XIII-ს დროიდან. ცნობილია, რომ პირველი მამა-შვილის (თეიმურაზისა და ერეკლეს) მეფობა დაკავშირებულია სპარსეთის შაჰის, სისხლიან დამპყრობელისა და სასტიკ მმართველის, ნადირ-შაჰის (1688—1747) მეფობასთან, რომელმაც 1738-39 წლებში ავღანისტანსა და ინდოეთზე გაილაშქრა და რომელსაც თან ახლდა მრავალი ქართველი და მათ შორის საკუთარ ამალაში ბატონიშვილი ერეკლეც, რამდენიმე თავდადებულ თავადისა და მისთან შეზრდილ გლეხების თანხლებით.

ამ წიგნის დამატებითს ნაწილში ჩვენ მოვიყვანეთ ზოგი ცნობილი და ზოგიც დღემდის სრულიად უცნობი დოკუმენტი, რომლებიც ნათლად გვიხატავენ ინდოეთში მყოფ ქართველთა განცდებსა და თავგადასავალს.² გარდა ამისა, ვფიქრობთ, რომ ამ დოკუმენტების გულდასმით გაცნობა, დაინტერესებულ მკითხველს ბევრს საყურადღებო მომენტს გაუჩვენებს საქართველოსა და ინდოეთის გვიანფეოდალურ ხანის ურთიერთობიდან.

ოფიციალურ დოკუმენტებს ჩვენ დაუერთეთ აგრეთვე XVIII ს. საქართველოსა და ინდოეთის ურთიერთობაზე ზოგიერთი ცნობები ზ. ჭიჭინაძის დაეწეებულ ნაშრომებიდან, რადგან ოფიციალური ისტორიკოსებს ამ საკითხზე ვერა ვუპოვეთარა.³

¹ იხ. მ. თამარაშვილის დასახ. შრომა. გვ. 126.
² იხ. დამატება: მასალები საქართველოსა და ინდოეთის ურთიერთობაზე გვ. 39—58 და 101.
³ ნახეთ, მაგალითად, სხვა მხრივ საყურადღებო ნაშრომი სარგის კაკაბაძისა. საქართველო ერეკლე II-ს დროს (ისტორიული მონოგრაფია) ქურნ. „შვიდი ნინათობი“ № 2, 1919 წ. გვ. 131—193.

მართალია სანეკროლოგო წერილშიაც კი განსვენებულ ჟურნალისტი ალი არსენიშვილი ზაქარია ჭიჭინაძის (1854—1931) შესახებ წერდა, რომ „მას არა აქვს მასალების შერჩევისა და თემატიკური დალაგების გარკვეული მეთოდი... იგი მეტად თავისუფლად ეკიდება ისტორიულ ფაქტების ნამდვილობის საკითხს, უდაოდ და დამტკიცებულად აცხადებს შეუძომებელ ცნობებს, სხვადასხვა პიროვნებების იგივეობას, დათარიღებას და სხვა“...¹ მაგრამ ამ თვითნასწავლ დიდი მწიგნობრის დასაცავად უნდა განვაცხადო, რომ მან თავის სიცოცხლეში, როგორც ჩანს, ბევრი საინტერესო ისტორიული ტერატურული, თუ ზეპირი ცნობა გადავიჩინა განადგურებისაგან და კერძოდ, ამჟამად ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე, რაც რამ გამოუქვეყნებია, ბევრის ქეშმარიტება დასტურდება შემდეგში გამოვლენილ ოფიციალურ დოკუმენტებით, თუ გამოქვეყნებულ სპეციალურ ნაშრომებითა და მონოგრაფიებით. ამ მხრივ საგანგებოდ აღსანიშნავია ჩვენი მეზობლები სომხეთა მეცნიერების ნაშრომები, დაწყებული ა. ერი-ცოვით და გათავებული მ. მოლოტოვის სახელობის ერევნის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორ ა. იოანისიანიო.²

ერეკლე მეფის ხანგრძლივი ურთიერთობა ინდოეთთან და მადრასში მოქმედ სომხეთა ეროვნულ გამათავისუფლებელ მოძრაობის ცენტრთან (მის ხელმძღვანელ შამირ-აღასთან ცოცხალ და წერილობით კავშირის სახით) თუ ოსტინდიის კამპანიის იმ დროის ინგლისელ მმართველებთან, რასაკვირველია, სრულის ქეშმარიტებით გარკვევა შეიძლება მას შემდეგ, რაც გულდასმით იქნება შესწავლილი და გამოქვეყნებული შესაბამისი მასალები უორენ გასტინგსის (1772—1785), ლორდ კორნუელსის (1785—1793) და სერ ჯონ შორის (1793—1798) მმართველობის არქივებიდან, ისევე როგორც ჩვენს სიძველეთ საცავებიდან და სომხეთის მატენადარანიდან, სადაც საფიქრებელია, სხვადასხვა ცნობებთან ერთად ამ ურთიერთობიდან, უნდა ინახებოდეს მრავალი ქართული დოკუმენტის დამოწმებული პირი, თარგმანი თუ დედანი.

არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ დანიბეგაშვილების (მამისა და შვილის—იოსებისა და რაფიელის) —

¹ იხ. ალი არსენიშვილი „ზაქარია ჭიჭინაძე“ ვახ. „კომუნისტი“ 1931 წ. № 299 გვ. 3, 30. XII.

² А. Еришов. Индийские богатые завещания. газ. „Кавказ“, 1883. №№ 81, 83, 94, 100 (განსაკუთრებით 2 უკანასკნელი №); А. Р. Иоаннисян. Россия и армянское освободительное движение в 80-х годах XV-II столетия, Ереван 1947 г. განსაკუთრებით IV თავი (გვ. 136—163).



თეიმურაზისა და ერეკლეს სამსახურში მყოფ პირებზე¹ დოქტორი არა ერთგზის მოგზაურობას იმ დროისათვის პოლიტიკური მნიშვნელობა უფრო ჰქონდა, ვიდრე კულტურულ-ეკონომიური.

არ არის გამორიცხული ეს შესაძლებლობა, ვიმეორებთ, მით უმეტეს, რომ სომეხთა ეროვნულ გამათავისუფლებელ მოძრაობის მეორე ჯგუფის მეთაური იოსებ ემინი (1726—1809), როგორც ირკვევა სომხურ და ინგლისურ წყაროებით,¹ ისევე დიდ იმედებს ამყარებდა ერეკლეს როლზე ამ საკითხში, როგორც შამირ-ალა.

სომხეთის გამათავისუფლებელ მოძრაობის ორივე საზღვარგარეთელ მოღვაწეს, ემინსაც და შამირ-ალასაც, კარგად ჰქონდათ შეგნებული, რომ მე-18 საუკუნის საქართველო და ქართველები ერთ-ერთ თვალსაჩინო როლს ასრულებდნენ იმ დროინდელ ახლო და შუა-აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში და ამით იყო გამოწვეული ემინის საქართველოში მოსვლა, (პირადი საუბრები ერეკლესთან თბილისსა თუ თელავში) და შამირ-ალას ძღვნები, წერილები და ლორში გადმოსახლების სურვილი. აღსანიშნავია, რომ ეს უკანასკნელი თავის პოლიტიკურ ოცნებაში არ კმაყოფილდებოდა ერეკლეს დახმარებით განთავისუფლებულ სომხეთისათვის კონსტიტუციის პროექტის შედგენით² და თვით ერეკლესაც ურჩევდა მოეხდინა თავის სახელმწიფოში ძირითადი რეფორმები, გაეუქმებინა ბატონყმობა, უზრუნველყყო პიროვნების თავისუფლება, ქონების ხელშეუხებლობა, სარწმუნოების შენწყნარებლობა — ერთი სიტყვით: მოესპო კავკასიაში ფეოდალური წყობილება, აზიური დესპოტიზმი და მის ნაცვლად დაემყარებინა მოწინავე ბურჟუაზიული რესპუბლიკა შორეულ ამერიკის სახელ-

¹ ნახ. Life and adventures of Fmin, Joseph Emin 1726—1809, Written by himself. Second edition with portrait, correspondence, reproductions of original letters and map. Calcutta 1918; აგრეთვე W. E. D. Allen. A History of the Georgian People. განსაკუთრებით: Chapter XVIII. Indian sun mer of the Bagratids. Teimuraz II and Irakli II (1747—1798). London. 1931.

² იხ. მადრასში მის მიერ 1773 წ. დაბეჭდილი წიგნი სომხურ ენაზე: გირქ ანოჯანეალ ოროგაჯთ ჭარაც“... (წიგნი წოდებული პატივმოყვარეობის მახედ...) მეორე გამოცემა. თბილისი 1913 წ. სახელწოდების აზრი იმაში მდგომარეობს, რომ წიგნში გამოქვეყნებული კანონები უნდა იქცნენ ერთგვარ მახედ კერძო პირთა პატივმოყვარულ განზრახვათათვის, როგორც ირკვევა, ერეკლესადმი შამირ ალას მიერ იოსებ დანიბეგაშვილის ხელით (1787 წ. 15 ოქტომბრის თარიღით) წარმოგზავნილ წერილით, რომელიც 1881 წელს დაიბეჭდა სომხურ ჟურ. „ჭორძ“-ში (№ 2, გვ. 24—3), შამირ-ალას მიაჩნდა, რომ ამ წიგნს შეეძლო გრძნებებინა ბედნიერებისა და ძმობის გზა ქართველ და სომეხ ერისათვის.

მწიფოს მსგავსად, რომლის განთავისუფლებისათვის (ბრიტანეთის ბატონობიდან) იბრძვის „ბრძენი ვაშინგტონი“.

ძნელი დასაჯერებელია, რომ შამირ-ალას ამ პოლიტიკურ ოცნებას (შექმნას კავკასიაში ერეკლეს დახმარებით ქართველთა და სომეხთა გაერთიანებული ბურჟუაზიული რესპუბლიკა) მხარს უჭერდნენ ინგლისის ოსტ-ინდიის კამპანიის ყაჩაღები, რომლებიც იმჟამად ინდოელთა სისხლითვე იპყრობდნენ მათ სამშობლოს, უსევდნენ რა ერთმანეთს ფეოდალურ ბრძოლებში დაუძღვრებულ ცალკეულ პროვინციათა მმართველებს.

ამისდა მიუხედავად, არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ინგლისის მთავრობა, რომელიც გაფაციცებით აღეგნებდა თვალყურს რუსეთის ფარულსა და აშკარა სვლებსა და ლონისძიებებს კავკასიის დაპყრობისათვის, შეცდილიყო კავკასიაში მტკიცე საყრდენის შექმნისათვის ისევე, როგორც ეს მას მოეპოვებოდა სპარსეთსა და ოსმალეთში. ამ თვალსაზრისით შეუძლებელი არ არის, რომ ინგლისელებსაც ჰქონოდათ ერთგვარი მოლაპარაკებისა და კავშირის გაბმის ცდები ერეკლესთან, თუნდაც შამირ-ალას მეშვეობით. ეს მით უმეტეს, რომ მათ ვერ მოახერხეს საქართველოში ინგლისურ ორიენტაციის კაცის გამეფება, იქნებოდა ეს პაატა თუ ალექსანდრე ბატონიშვილი მაშინ, როდესაც რუსეთის დიპლომატიამ შესძლო ერეკლესთან გიორგიევსკში 1783 წლის ტრაქტატის დადება, რაც მიმართული იყო როგორც სპარსეთისა და ოსმალეთის, ისე მათ ზურგს უკან მდგომ ინგლისისა და საფრანგეთის წინააღმდეგ.

მაგრამ ამ საკითხებს სპეციალური შესწავლა ესაჭიროება და ამ წიგნის წინასიტყვაობისათვის მოზომილ წერილის ფარგალს სცილდება.

ასეა თუ ისე, ერეკლეს ხანგრძლივმა ურთიერთობამ ინდოეთთან, სხვა მრავალ, ჯერ კიდევ შეუსწავლელ,¹ გამოუვლინებელ და გამოუქვეყნებელ დოკუმენტებთან ერთად, როგორც საქართველოსა ისე უცხოეთში, დაგვიტოვა ქართველ აზნაურის რაფიელ დანიბეგაშვილის ეს მოგზაურობა, რომელიც „ბედის“ ახირებულ უკულმართობით პირველად (1815 წ.) ავტორის თარგმანით რუსულად გამოქვეყნდა, როგორც უღრ-

¹ სრულიად შეუსწავლელია, მაგალითად, მადრასში, კალკუტასა და ბენარესში მცხოვრებ და იქ გარდაცვლილ ქართველთა თავადასავალი. სხვათა შორის, ჩვენ არ ვიცით ვინ იყო და რა საქმიანობას ეწეოდა ბენარესში დაკრძალული კოჯრელი თამაზა ხუდუაშვილი, რომლის საფლავის ქვის ფოტო (ინდოეთიდან უცნობ კორესპონდენტისაგან გამოგზავნილი) დაგვითმო გამოსაქვეყნებლად საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა პროფ. ვ. ბერიძემ.

მესი მოკრძალებით მიძღვნილი ძღვენი „მისი უდიდებულესი სობის ხელმწიფე იმპერატორის ალექსანდრე I-სადმი“ (1777—1825), რომელმაც რუსეთის ტახტზე ასვლის უმაღლეს (1801) ბაგრატიონთა ტახტი გააუქმა და საქართველო რუსეთის ოლქად გამოაცხადა.

რადგან მოგზაურობის ქართული დედანი ჯერჯერობით ვერ გვიპოვნია, მის პირველ ქართულ გამოცემას ჩვენი თარგმანითა და ისტორიულ-გეოგრაფიულ კომენტარის დართვით ვაქვეყნებთ.

მოგზაურობის ტექსტს რუსულ თარგმანში წინ უძღვის შემდეგი უერთგულესქვეშევრდომული მიმართვა იმავე ალექსანდრესადმი:

„ყოვლად უმოწყალესო ხელმწიფე!

თქვენი იმპერატორობითი უდიდებულესობის შემწყნარებელი და მამობრივი ყურადღება რუსეთის თვითველ შვილისადმი, რაიც შეძლებისამებრ ხელს უწყობს საყოველთაო სიკეთეს, და სამშობლოს სასარგებლოდ წარმოებულ თვით უმცირეს შრომის სულგრძელი, შემწყნარებელი მოწონება მამულები და ვამხობ თქვენი იმპერატორობითი უდიდებულესობის ფერხთა წინაშე მცირე შრომა ჩემი.

ვიმოგზაურე რა 18 წელი ინდოეთსა და მის გარშემო მდებარე ვრცელ ქვეყნებში, მე შევკრიბე ზოგიერთი თვისება იქაურ მკვიდრთა ზნე-ჩვეულებებისა, მათი ყოფა-ცხოვრებისა, მათი ღვთისმსახურებისა და ზოგიერთი ცნობა თვით მიწის ღირსებათა შესახებ.

სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, მსურდა რა გარდამეცა ჩემს თანამემამულე რუსთათვის ყველაფერი ჩემ მიერ ნახული, და ამ გვარად გამეცნო მათთვის არა მარტო ის ქვეყნები, არამედ მათი მცხოვრებნიც, გადავთარგმნე ეს მოგზაურობა ქართულიდან რუსულ ენაზე.

ბედი ჩემი ამალღდება ბედნიერების მწვერვალზე, თუ ამ მცირე ჩემ ძღვენს ეღირსება თქვენი იმპერატორობითი უდიდებულესობის სულგრძელი კეთილმოსურნეობა.

ყოვლად უმოწყალესო ხელმწიფე!

თქვენი იმპერატორობითი უდიდებულესობის უერთგულესი ქვეშევრდომი.

რაფიელ დანიბეგოვი.“

როგორც მკითხველი დარწმუნდება, რ. დანიბეგაშვილის „მოგზაურობა ინდოეთში“ მეტად საინტერესო ძეგლია ისტორიულ, გეოგრაფიულ და ლიტერატურულ თვალსაზრისით.

იგი არა ჰგავს ჩვენში ძველად გავრცელებულ „წმინდა და



უძირსი ქვე
 ლოქსი სუ
 ლოქვი ჯიქი
 ტიხეუძონ
 თინოზნე სე
 ლორევიტი
 სი გევილი
 ხიჯევილი
 სიმეზისნი
 სლოვიანი
 ენიქსი
 ექსნსისნი
 ლიქვილი
 პინსი ქიკ
 უკიქი
 დსვინი
 პინსი ქიკ
 სევილი
 ქიქი
 ქიქი

ბენარესში დაკრძალულ კოჯრელ თამაზა ხუდუაშვილის საფლავის ქვა და წარწერა¹

¹ ჩვენ ამ წარწერას ასე ვკითხულობთ, თუმცა ზოგი რამ ნათლად არ ირკვევა: ქ. მაიხსენე უფალო, ესე საფლავი კოჯ(ა)რელი ხუდთანთ თამაზას საფლავია, რომ ჩემ(ა)ს ქვეყანას საქართველოს მიწას, მოვშორდი. ინდი-სტანიის მიწას (?) ველირსე. ვინც წაიკითხოს, მიბძანოს შენდობა. ქორონი-კონს უო [1782].

სხუათა აღმოსავლეთის ადგილთა“ იმ მომლოცავთა ნაწრომებს, რომლებიც უმეტეს შემთხვევებში რელიგიურ მიზნებით მიმგზავრებიან შავს მთასა თუ იერუსალიმს, ისევე როგორც ერეკლე II-სა და მისი შვილის გიორგი XIII-ის სამსახურთა მყოფი, მამის (იოსებ დანიბეგაშვილის) თანამდებობის (ხუთასის თაობის) გამგრძელებელი რაფიელ დანიბეგაშვილი² არა ჰგავს ამ მიმოსვლა-მიხილვათა სასულიერო წოდების წარმომადგენლებს—მიტროპოლიტ მთავარ ეპისკოპოსებს.

„მოგზაურობის“ ავტორი პირველად ერეკლე II-ს მიერ ყოფილა დიპლომატიურ მიზნით ინდოეთს წარგზავნილი (რასაც იგი „მოგზაურობის“ დასაწყისშივე აღნიშნავს), ხოლო მეორედ, ამავე მიზნით, იგი გაუგზავნია გიორგი XIII-ს 1799 წელს, პირველ მგზავრობიდან დაბრუნების შემდეგ, როდესაც მას მადრასში გარდაცვლილი დახვედრია შამირ-ალა, ვისთვისაც უნდა მიერთებია ერეკლეს მიერ ბოძებული წყალობის წიგნი.

„და შენ რაფაელა ამჟამად ინდოეთს გაგზავნეთ შამირალას შვილთა. რადგანაც მამაშენი კურთხეულის მამის ჩვენის სამსახურისათვის ინდოეთს რამდენჯერმე წარგზავნილიყო, შენც იმავეს სამსახურზედ ინდოეთს გაგზავნეთ“.³

სულ უკანასკნელ ხანს ჩვენ მიერ გამოვლენილ საბუთების მიხედვით ისიც ირკვევა, რომ რ. დანიბეგაშვილი ინდოეთში მიმოსვლის დროს ერთგვარ სავაჭრო საქმიანობასაც ეწევა. უკანასკნელად ინდოეთში გამგზავრების წინ იგი თბილისში სესხულობს ინდურ ფულს გარკვეულ ვალდებულებით.

„ავიღე დანიბეგაანთ ხუთასისთავ იოსებას შვილმა რაფიელმა შენ, დეკანოზ ტერ-ადეთასაგან სამოცი დანა რუფია სურათის სიქა, ორ მისხალნაზვერიანი...“⁴ (ე. ი. სამოცი ცალი რუფია, ინდოეთის პროვინცია სურათში მოჭრილი).

„მოგზაურობის“ ტექსტით ისიც ცნობილია, რომ რ. დანიბეგაშვილი თვით ინდოეთშიაც შოულობს გარკვეულ სამსახურს და ზოგიერთ მის მიერ ნახულ ქალაქში კარგა ხანს რჩება.

¹ მაგალითად: 1. მიმოსვლა ანუ მგზავრობა იონა რუისის მიტროპოლიტისა, თბილისი 1852 წ.

² მოხილვა წმიდათა და სხუათა აღმოსავლეთისა ადგილთა ტიმოთე-საგან ქართლის მთავარ ეპისკოპოსისა, თბილისი 1852 წ. და სხვა.

³ დანიბეგაშვილის (იგივე დანიბეგაშვილის) გვარის წარმომადგენლები ადრევე გვხვდებიან მეფის სამსახურში: პაპა დაჭაბუზია, (ათის თავი) თეიმურაზ II-ის სახელმის სიგელით, მამა იოსებ—ხუთასის თავი.

⁴ იხ. „მოგზაურობის“ დამატებითს მასალებში: გიორგი მეფის წყალობის სიგელი რაფიელ დანიბეგაშვილის ინდოეთს გაგზავნის შესახებ, გვ. 56.

⁵ იხ. საქართველოს სს რესპუბლიკის შსს საარქივო სამმართველოში დატული ძველ საბუთთა პირები, გადაწერილი საქართველოს უმაღლესი მართებლობის ბრძანებით XIX ს. 55 წლ. დავთარი 25, საბუთი 100.

„ჩემ იქ ყოფნის დროს დელის მფლობელმა მე დამავალა ხალხზე დაწესებულ გადასახადის აკრება. ამ თანამდებობის გამო მათ მეფისაგან ყოველთვიურად მემძლეოდა 200 რუფია.“¹

ამგვარად, ირკვევა, რომ დანიბეგაშვილის „მოგზაურობა“ არ არის მგზავრის უბრალო „დღიური“, თუ „შთაბეჭდილებათა წიგნი“, „მგზავრის წერილები“ უცხოეთში ერთი გავლის შედეგად დაწერილი. არა. ინდოეთსა და მის გარშემო მდებარე ვრცელ ქვეყნებს რაფიელ დანიბეგაშვილი ეცნობა 18 წელიწადი (1795—1813), რის შემდეგაც იგი ტიბეტსა და იარყანდზე გამოვლით ჩვეულებრივ საქარაენო გზით გადმოვა აქსუზე და უჩ-ტურფანსა და ილიის მხარეზე გამოსვლით, სემიპალატინსკისა და ომსკის გზით ბრუნდება რუსეთის უძველეს დედაქალაქ მოსკოვში, სადაც აქვეყნებს თავის ნაშრომს რუსულად.²

რ. დანიბეგაშვილი ამ მცირე ნაშრომით ჩვენ გვევლინება როგორც გაძებდავი, მეტად თავგზიანი, ცნობისმოყვარე და დაკვირვებულ პიროვნება. მის ყურადღების გარეშე არა რჩება მის მიერ გაცნობილ ქვეყნების შესახებ ეთნოგრაფიული, დემოგრაფიული, გეოგრაფიული, ლინგვისტური, რელიგიური, მორალური, ისტორიული, პოლიტიკური, არქიტექტურული თუ სხვა ხასიათის ცნობები.

მართალია, ყველაზე დაწვრილებით იგი ამ მხრივ ინდოეთს გვაცნობს, მაგრამ იგი არა ნაკლებ ყურადღებას აქცევს აგრეთვე გზად გავლილ ქვეყნებისა და ქალაქების გეოგრაფიულ მდებარეობას, ქვეყნის ისტორიულ წარსულს, ბუნებრივ სიმდიდრეს, მცხოვრებთა ზნე-ჩვეულებას. ენას, სარწმუნოებას, ეკონომიურ ვითარებას, საზოგადოებრივ ურთიერთობას, პოლიტიკურ მდგომარეობას, მორალურ მხარეს, სამხედრო საქმეს და სხვა ამა თუ იმ ქვეყნის დამახასიათებელ ვითარებასა და ყოფას.

იგი გამახვილებული ყურადღებით ასახავს ინდოეთში შესეულ სხვადასხვა ევროპულ (ჰორტუგალიელების, ჰოლანდიელების, ფრანგების და განსაკუთრებით ოსტ-ინდიის) კამპანიების დამპყრობლურ პოლიტიკის ფანდებს.

დამონებულ ერის აუტანელ საგადასახადო სისტემის და-

¹ იხ. „მოგზაურობის“ ტექსტი, გვ. 18.

² წიგნი, როგორც ჩანს, ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს. აკად. მ. ბროსეს იგი შეტანილი აქვს თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნთსაცავის კატალოგში დამატების სახით: № 163. Путешествие в Индию, par un noble géorgien, Raphael Danibeg; traduit du géorgien Moscou. 1815. იხ. Catalogue des livres géorgiens tant imprimés que manuscrits, anciens et modernes... დამატებად მისდევს 1937 წ. 29 XII წარმოთქმულ სიტყვას.

სახასიათებლად დანიბეგაშვილს არ იეიწყდება აღნიშვნის, რომ ინგლისელებს დაბეგრილი აქვთ მცენარე და მდინარეც კი.

„თუმცა იგი ჩვეულებრივი ბალახია,—წერს დანიბეგაშვილი ინდოელების საღიკავ ფოთოლ ბეთელზე,—მაგრამ ინგლისელები მაინც ადგილობრივ მცხოვრებლებს მასშიაც გადასახადს ახდევინებენ, რაც ნახევარ მილიონამდე აღწევს.“¹

ანდა: „...ინგლისური კამპანია ყოველწლივ შემოსავალს ღებულობს 500 მილიონ რუფიამდის.“² ან კიდევ: „თაყვანი-საცემად მოსულ ინდოელებს ინგლისელები ახდევინებენ ბაჟს თითო რუფიას, და აძლევენ ხელწერილს, ანუ ბილეთს განგვისს თაყვანისსაცემად“—წერს დანიბეგაშვილი განგვისს სათავესთან დაწესებულ ბაზრობასთან დაკავშირებით, სადაც 500,000 კაცი იყრის თავს და რომელიც მთელი თვე გრძელდება.³

დანიბეგაშვილი გვაწვდის რა ცნობას ქაშმირში განვითარებულ შინამრეწველობის შესახებ:

„ამ ქალაქის მიდამოებსა და თვით ქალაქში ითვლება 24 ათას დაზვამდე, რაზედაც ქსოვენ შალებს“⁴, იგი არ იეიწყებს იმის აღნიშვნასაც, რომ ეს მრეწველობა უწყალოდ იბეგრება ინგლისელ დამპყრობელების მიერ:

„ამ ქალაქის მთავარმართებელი ყოველდღიურად აქაურ ფართელზე 300 რუფიას ღებულობს; მის ბეჭდის გარეშე ერთი თავშლის გაყიდვაც არ შეუძლიანთ.“⁵

დანიბეგაშვილის დაკვირვებულ თვალსა და მახვილ ყურს არ გამოჩენია ის თავგანწირული ბრძოლა, რომელსაც აწარმოებდა ადგილობრივი უბრალო ხალხი ინგლისელ დამპყრობლების წინააღმდეგ. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს მის მიერ აღწერილი ერთი ქალაქის თავდაცვითი ბრძოლა, რომელშიაც ქალებიც იღებდნენ მონაწილეობას „თავიანთი ქმრების ასეთი თავგანწირულობით“ აღფრთოვანებულები.

„ამ ბრძოლაში დაიღუპა 40 ინგლისელი უფროსი, ხოლო უბრალო ჯარისკაცი 20,000. ინგლისელები ბევრს ეცადნენ, მაგრამ მათდა სამარცხვინოდ, ხელი უნდა აეღოთ თავიანთ ცდაზე. ამ საქმეში ინგლისელ ჯარის მთავარსარდალი იყო ლიკი.“—ასრულებს ნაამბობს დანიბეგაშვილი.⁶

ერთი სიტყვით, წიგნში მრავლად არის საილუსტრაციო მასალა ინგლისურ მართვა-გამეგობის სისტემის დასახასიათებლად, რომლის შესახებ ვ. ი. ლენინი წერდა: „არა აქვს

¹ „მოგზაურობის“ ტექსტი. გვ. 8. ² იქვე, გვ. 13. ³ იქვე გვ 18. ⁴ იქვე, გვ. 22. ⁵ იქვე. ⁶ იქვე, გვ. 20.

დასასრული იმ ძალადობათა და იმ ძარცვას, რომელიც იწოდება ინდოეთის ინგლისურ მართვა-გამგეობის სისტემად“.

აღსანიშნავია, რომ უცნობ ქვეყნებისა და ხალხის ზნე-ჩვეულებათა გაცნობისას დანიბეგაშვილი ხშირად თავის შეფასებასაც აძლევს ამა თუ იმ მოვლენას, ზნეობრივი ხასიათისა იქნება იგი, თუ სარწმუნოებრივისა.

დანიბეგაშვილი აღშფოთებულია „ინდურ უღმობელ ჩვეულებით“, რომლის თანახმად „ქმრის სიყვარულის გამო, ცოლები უნდა ნებაყოფლობით შეეწირონ ცეცხლს“,² და რომლის ერთ შემთხვევას იგი აგვიწერს, როგორც დამსწრე.

მას „ცუდად“ და „სალ გონებასთან სრულიად შეუსაბამოდ“ მიაჩნია ტიბეტელთა სამ-ოთხ ძმის მიერ ერთი ცოლის ყოლის ჩვეულება და მემკვიდრეობის წესი.

დანიბეგაშვილის გონება ვერ შერიგებია და „უმეცრებად“ მიიჩნევს იმ ვითარებას, რომ „ყოველ არსთა უბრძნეს შემოქმედის ნაცვლად ისინი თაყვანსცემენ ძროხებსა და წყალს“⁴

ჩვენი მოგზაურის ცნობისმოყვარეობას არ გამოორჩენია ზოგიერთი სასაცილო მხარეც ადგილობრივ მცხოვრებთა სოციალურ ურთიერთობიდან, როგორიცაა, მაგალითად. ტიბეტელთა თარჯიმან მაჰმადიან ბეკის ჩინელ „ანბანის“ (მთავარმართებლის) წინაშე მოხსენებია ზვიპირ წარდგენისას მუხლის თავებზე ღვომა;⁵ ქ. მასკატის შიშველ იმამის წინაშე ქვეშევრდომთა პირქვე დამხობა და მოწიწებით ხელზე ამბორი;⁶ ანდა ერთი ქალაქის მთავარმართებლების შეხვედრა მეფესთან, რომლის დროსაც ისინი „იატაკზე მუცლით უნდა იწვნენ, და, თუ იგი მათ რასმე შეეკითხება, ასე აუდგომლივ უნდა გასცენ მას პასუხი.“⁷

ასეთი დაკვირვებით ეცნობა ქვეყნიდან ქვეყნად და ქალაქიდან ქალაქად ზღვით თუ ხმელეთით, საქარავნო გზით, თუ ფოსტის ცხენებით, თანამგზავრებით, თუ მარტო ქვეითად მოგზაური დანიბეგაშვილი ადგილობრივ უცნობ მცხოვრებლებს, მათ ზნე-ჩვეულებას, მათ კულტურას და საქმიანი, ფაქტიური მასალის მიშველებით ცდილობს გაგვაცნოს ნახული თუ მოსმენილი.

უნდა ითქვას, რომ მის ნაამბობში ერთგვარად გამოიყო-

¹ „Нет конца тем насилиям и тому грабежу, который называется системой английского управления Индией“. В. И. Ленин, Горючий материал в мировой политике.

² „მოგზაურობის“ ტექსტი, გვ. 21. იქვე ³ გვ. 26. ⁴ იქვე, გვ. 6. ⁵ იქვე, გვ. 30. ⁶ იქვე, გვ. 5. ⁷ იქვე, გვ. 10.



თა და მკითხველი ოდნავი მღელვარებით ეცნობა მის თავდა-
დასავლიდან მოთხრობილ რამდენიმე სახიფათო შემთხვევას.

ასეთია, მაგალითად: ხომალდის საშენ ადგილას განცდილი
ზიფათი, როცა მას დამსწრე ბრბომ კინალამ თავი არ მოპ-
კვეთა მეფის ხომალდისათვის განკუთვნილ ფიცარზე ლაფიან
ფეხებით გავლის გამო;¹ თავგადასავალი კალკუტის საზღვაო
გზაზე, როდესაც მას მე-18 დღეზე საშინელმა ქარიშხალმა
გემი მთლად დაუმსხვრია და იგი ძლივსღა გადაარჩა სიკვდილს
შემთხვევით ნავზე გადავარდნით.²

ამგვარი და ზოგიერთი სხვა ადგილიც დანიბეგაშვილის
თხრობისა არ არის მოკლებული ერთგვარ კომპოზიციურ
გაწყობილობას, რაც მის „მოგზაურობას“ ერთგვარ ლიტერა-
ტურულ ღირებულებასაც ანიჭებს.

დანიბეგაშვილის „მოგზაურობა ინდოეთში“ რომ უფრო
გასაგები ყოფილიყო ისტორიულ-გეოგრაფიულ კომენტართან
ერთად, წიგნს დაეფურთეთ რამდენიმე სურათი იმდროინდელ
სხვა ევროპულ მოგზაურთა წიგნებიდან ამოღებული, როგორც
საყოფაცხოვრებო, ისე ხუროთმოძღვრების ძეგლთა ამსახველი.
და აგრეთვე, „მოგზაურობასა“ და დამატებითს მასალებში
მოხსენებულ ქვეყნებისა და ქალაქების ნათლად წარმოსადგე-
ნად, ოთხი რუკა: ერთი — ინდოეთს რაფიელ დანიბეგაშვი-
ლის მოგზაურობის მარშრუტი (თბილისიდან ომსკამდის) და
სამიცი³ ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ შესრულებული (მის
მიერვე რუსულიდან თარგმნილ გეოგრაფიის სახელმძღვანე-
ლოდან):⁴ 1. თურქის ასიის წილი, 2. სამეფო სპარსეთისა და
ბალხი ბუხარა, 3. ინდოეთი მოლოლის სამფლობელო.

ს. იორდანიშვილი

¹ „მოგზაურობის“ ტექსტი, გვ. 11. ² იქვე, გვ. 12.
³ მარშრუტის რუკა დაბატა და ვახუშტის რუკების პირები გადმოიღო
მხატვარმა გიორგი ნათიძემ.
⁴ აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის
ხელნაწერთა განყოფილებაში დაცული ხელნაწერი A № 717.

მომზადება ინფორმაცია

1795 წელს მარტის 15-ს, ვიყავ წარგზავნილი საქართველოს მეფის ერეკლეს მიერ ინდოეთს შემდეგი გარემოებისა გამო: მადრასში ცხოვრობდა მდიდარი სომეხი, რომელიც ყოველწლივ უგზავნიდა ერეკლეს საჩუქრებს. მეფემ სამაგიეროდ უწყალობა მას დიდი სოფელი ლორი, და წყალობის სიგელი ამის შესახებ გამატანა მე.

მადრასში მისვლისას, მე იგი სომეხი ცოცხალი აღარ დამხვდა: იგი გარდაცვლილიყო ერთი წლით ადრე ჩემს ჩასვლამდე.

ხსენებული სიგელი მე მივართვი მის შვილს, რომელიც იმ ჟამად მადრასში იმყოფებოდა.

პირველი ქალაქი, რომელიც ვნახე ჩემი მგზავრობის ექვსი დღის შემდეგ, რაც საქართველოდან გავემგზავრე, იყო ახალციხე.

ეს ქალაქი იმყოფება ოსმალთა მფლობელობაში.

დადლილობამ მგზავრობისა გამო და ცნობისმოყვარეობამ ქალაქის დათვალიერებისა მაძულა დავრჩენილიყავ იმ ქალაქში რამდენიმე დღე. იმ ხნის განმავლობაში, რაც მე ქალაქში დავრჩი, ვერა ვნახე რა ისეთი, რაიც ღირსი ყოფილიყო ყურადღებისა. ქალაქს გარემოცულობა დიდი არა აქვს, თვალწარმტაცი შენობები მასში სრულიად არ არის, მცხოვრებნი საშუალო შეძლებისანი არიან. მთავარი საქმიანობა მათი არის მეხილეობა; ხილით ქალაქი მდიდარია.

დაუტოვე რა ახალციხე, გავემგზავრე ოსმალეთის სამფლობელოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში. ოცი დღის შემდეგ მივედი არზრუმს. ახალციხიდან ხსენებულ ქალაქამდე გზა მიიმართება მაღალ კლდოვან მთებსა და გორაკებს შორის, რომელთა წარმტაცი სანახაობა ატყვევებს თვალს ყოველი მგზავრისას. მე ვერ დავტკბი ბუნების თვალწარმტაც სურათის მხერით.



ქალაქ არზრუმს ადგილმდებარეობა საკმარისად აქვს. სივრცით იგი აღემატება ახალციხეს. დაძველებული შენობები აქ სრულიად არ გვხვდება და არც შეიძლება რომ შეგვხვდეს, რადგან მისი მცხოვრებნი ძალიან მშრომელები არიან და მდიდრები. გარდა ამისა, ერთმანეთის მიბაძვით ცდილობენ ჰქონდეთ საუკეთესო სახლები. ამის გამო ამ ქალაქში არის მრავალი მშვენიერი შენობა. დიდ სილამაზეს აძლევს ამ ქალაქს მშვენივრად გაკეთებული მარმარილოს ქვები, რომლებიც ყოველ ქუჩაში გვხვდება. ამ სიმდიდრის მიუხედავად, ეს ქალაქი შეშით ძალიან ღარიბია, ასე რომ მცხოვრებნი, არიან რა დიდ გაჭირვებაში უშეშობის გამო, სახლების სათბობად საქონლის წივას ხმარობენ. რაც შეეხება დანარჩენ მოთხოვნილებებს, მცხოვრებნი იკმაყოფილებენ მათ, თუ თავიანთ ქალაქით არა, მის მახლობლად მდებარე სხვა ქალაქებიდან შემოტანილით.

დავრჩი რა იქ ცოტა ხანს, გავემგზავრე მუშუმი.

იგი მდებარეობს არზრუმიდან თორმეტი დღის სავალზე.

მუში მცირე ქალაქია. მისგან ოცდაათი ვერსის მანძილზე არის საფლავი იოანესი, ქრისტეს ნათლისმცემლისა. ამ საფლავში განისვენებს წმიდა ნეშტი იესოს დიდი წინასწარმეტყველისა. იმ საფლავზე, სადაც მდებარეობს კუბო, აშენებულია ტაძარი მშვენიერი სამრეკლოთი; ეს შენობები როგორც ღამაში აგებულობით, ისე მთაზე მდებარეობით მშვენიერ სანახაობას წარმოადგენს. ამ მთის ზოგიერთ ადგილიდან გამომდინარეობს სამკურნალო ნაკადული. ამ ტაძარში მღვდელთმსახურების შემსრულებელი ბერები იკვებებიან მხოლოდ ბრინჯით.

თაყვანი ვეცი რა ნათლისმცემლის საფლავს, განვაგრძე გზა, და რვა დღის შემდეგ მივედი ქალაქს, რომელსაც ეწოდება არგანა. ეს ქალაქი განთქმულია სპილენძის საბადოებით, თურქები სპილენძს აქ ბლომად მოიპოვებენ. იგი მდებარეობს მალაღ მთაზედ. ამ ქალაქის ჰავა კეთილშეზავებული და სრულიად ჯანსაღია. აქ მცხოვრებთ არ აკლიათ არაფერი, რაც კი საჭიროა არსებობისათვის.

ზემოხსენებულ ქალაქიდან გავემგზავრე ქალაქ ფალაში. არგანადან ფალამდე დამკირდა ცხრა დღე. ეს ქალაქი არც



თუ ისე დიდია და მდებარეობს მდინარე ტიგროსის ნაპირას, ვრცელს ველობზე. უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი, ალბათ, აღარ არსებობს, რადგანაც ამ უახლოეს ხანში მომხდარმა მიწისძვრამ საფუძვლიანად დაანგრია.

ვინაიდან აქ ვერა ვნახე რა საცნობისმოყვარო, რამდენიმე დღის შემდეგ გავემგზავრე მერტინში.

მერტინამდე მე ვიმგზავრე შვიდი დღე. ეს ქალაქი მდებარეობს მთაზე, რომლის სიმაღლე იქაურ მცხოვრებთ ორი ვერსი მიაჩნიათ. წყლით მერტინი მეტად ღარიბია, რადგან კარგი წყალი არ მოიპოვება და მომსვლელ უცხოელებმა წყალი უნდა სხვა ადგილებიდან მოიტანონ, რადგან იქაურმა შეიძლება ავნოს მათს ჯანმრთელობას. მერტინის მცხოვრებნი საერთოდ ღარიბნი არიან. მაღალ ადგილმდებარეობისა გამო, აქ არ მოდის არავითარი ხილი და არც მცენარეულობა.

არ ჩავთვალე რა საჭიროდ, რომ აქ დიდხანს გავეჩერებულყავ, გავემგზავრე ტიგრანაკერტში. უძველეს და მშვენიერ ქალაქს ამჟამად ტიარბეკირი ეწოდება. იგი მდებარეობს მდინარე ტიგროსის ნაპირას. ამ ქალაქს გარშემო ძველს დროში შემოვლელი ჰქონდა ქვის მაგარი კედელი, მაღალი კოშკებით. მათგან ამჟამად მხოლოდ ნანგრევებიღა მოჩანს. ეს ქალაქი განთქმული იყო თავისი სიდიდით და მის გარშემო მდებარე ლამაზი სანახებით. ქალაქი მდიდარია უამრავი ხეხილით, და მისი მცხოვრებნი კარგადაც ვაჭრობენ ხილით. იქაური ჰავა მეტად ხელს უწყობს ნაყოფიერებას და ამიტომ მიწათმოქმედთა შრომა ყოველთვის უხვ სამკალით თავდება. სამწუხარო არის, რომ ასეთს მშვენიერს ქალაქში მცხოვრებნი მეტად ცუდნი არიან, აღარას ვიტყვი უცხოელთადმი სიძულვილის შესახებ, მათ ერთმანეთიც სძულთ. სიყვარულისა და აღერსის გრძნობა მოყვარისადმი სრულიად უცხოა მათი გულებისათვის. ამ ქალაქში ყველაზე მდიდრები არიან ებრაელები, რომლებიც აქ საკმარისად ცხოვრობენ.

აქედან გავემგზავრე ნინევიას. ამ ქალაქამდე გზაში თხუთმეტი დღე დაეყავ. ეს ქალაქი ამჟამად იწოდება მოსულად. იგი ძალზე დიდია, და იმ მშვენიერ შენობებით, რომლებიც მასში ძალზედ ბევრია, იგი შეიძლება შესანიშნავ ქალაქად ჩათვალოს. იგი მდებარეობს მდინარის ნაპირას, რო-

მელსაც მათებურად ეწოდება შ ა ტ ი. როდესაც მას უანლოვ
დებით არ შეიძლება აღტაცებაში არ მოხვიდეთ მისი ლამაზი
სანახაობით. იგი, როგორც ტიკრანაკერტი, მდიდარია ხი-
ლით, მაგრამ ამ ქალაქის მცხოვრებნი არ გვანან მის მცხოვ-
რებლებს; იმიტომ რომ ნინევის მცხოვრებნი მეტად ალერ-
სიანი და კაცთმოყვარენი არიან. მათ შორის მრავალი მდი-
დარია. იქაური ქალები შეიძლება ლამაზთა შორის შევრაც-
ხოთ. იქაური მცხოვრებნი ყველანი არ აბუღად ლაპარა-
კობენ, ასე რომ იქ მცხოვრები ქრისტიანებიც სამღვთო წირ-
ვას ამ ენაზედ ასრულებენ.

დავყავ რა ცოტა ხანი ამ ქალაქში, მე გავემგზავრე ბ ა -
ბ ი ლ ო ნ ს. ეს ქალაქი ამჟამად ბ ა ლ დ ა და დ იწოდება.

იგი საკმარისად დიდია და ლამაზი. იგი შემოზღუდულია
მაღალ და ლამაზად გაშენებულ კედლით. ამ ქალაქში ბევრი
მცხოვრებია და მრავალი მათგანი მეტად მდიდარი. მათ აქვთ
აღებ-მიცემა ევროპისა და სხვა ხალხთან. მათი ქცევის მიხედ-
ვით რომ ვიმსჯელოთ, უნდა ვთქვათ, რომ ისინი მეტად ამაყ-
ნი და მოუტყლენი არიან, თუმცა სტუმართმოყვარენი და
კეთილმოსურნენი. ეს ქალაქი მდებარეობს მდინარე შატის
ორსავე მხარეს, რომელთაგან ერთს ეწოდება დიდი მხარე და
მეორეს — მცირე. ამ მდინარეზედ მდებარეობს მეტად მტკიცე
ხიდი ხომალდებისა, რომლებიც ერთმანეთზე გადაბმულნი
არიან უმაგრესი ჯაჭვებით. ქალაქის მცხოვრებნი ამ ხიდს
უწოდებენ ჯ ი ს ი რ ს.

საკუთრივ ბაბილონელთა გარდა ამ ქალაქში მრავალი
სხვა ეროვნებაც ცხოვრობს, როგორიცაა ინდო, სპარს-თურქი,
სომეხი და ევროპიელი. ამ ქალაქში არის ნავსადგური რომელ-
საც ინგლისელები ფლობენ. მათგან ამ ნავსადგურს მიჩენილი
ჰყავს ზედამხედველი, რომელსაც ბ ა ლ ი ო ზ ი ეწოდება. მას
ამ თანამდებობის გარდა ევალება, როგორც მიღება სხვა
ადგილებიდან მოსულ წერილებისა და დანიშნულებისამებრ
დარიგება, ისე აქედან მათი გაგზავნა სხვადასხვა ადგილას.

დავტოვე რა ბაბილონი, მე გავემართე ბ ა ს რ ა ს და იქ
15 დღის შემდეგ მივედი. ეს ქალაქი მდებარეობს სპარსეთის
სრუტის ნაპირას. საითაც გაიხედავთ, ყველგან გარშემო ვე-
ნახებია, ყველგან ბალები სხვადასხვა ხილით სავსე. დიდი

სიციხეების გამო, აქაური ჰაეა ჯანმრთელობისათვის მანენებელია. ასევე აქაური წყალიც არაფრად არ ვარგა. მისი დაღვევა განსაკუთრებით აქ მოსულთათვის სრულიად არ შეიძლება. თვით აქაური მცხოვრებნი ჩივიან, თუმცა აქამდის უნდა შესჩვეოდნენ.

აქაც, ისევე, როგორც ზემოხსენებულ ქალაქში, მთავარმართებლად ინგლისელია. ინგლისიდან ამ ქალაქში წერილების მისაღებად და აქედან ინგლისში წარსაგზავნად შემოდებულთა ხომალდის ყოველთვიურად თვეში ერთხელ გზავნა აქედან ბოზბაიში და იქიდან აქეთ. ამ ხომალდს პაკეტი ეწოდება. ამ ქალაქიდან მდინარით ზღვამდე ჩასვლას სამი დღე უნდა.

აქედან ხომალდით, ერთ არაბთან ერთად, მე გავემგზავრე ზღვის პირას მდებარე ქალაქ მასკატს. ეს ქალაქი თითქმის ყოველმხრიდან შემოზღუდულია ძალზედ მაღალი მთებით, რომელთა მწვერვალები სრულიად უნაყოფოა. ამიტომ, ამ ქალაქს შეიძლება დამშეული ქალაქი ეწოდოს. მართლაც და ბაგრა და ბოშერნო, რომ არ აწვდიდნენ მას საჭირო სახმარს, იქ მცხოვრებნი არაბები სილარიბეში იქნებოდნენ ჩაცვივნილნი საარსებო სურსათის მხრივ.

ამ ქალაქის მმართველს აქაური მცხოვრებნი იმამს უწოდებენ. იგი ყოველთვის შიშველი დადის, იფარავს რა წინიდან მცირე ტილოს ნაჭრით სხეულს. როდესაც იგი გამოჩნდება ხოლმე თავის ქვეშევრდომთა შორის, ეს უკანასკნელნი ემზობიან პირქვე მის წინაშე და გამოუთქმელი მოწიწებით ეამბორებიან მის ხელს. ამ სანახაობის დამსწრე უცხოელნი ვალდებულნი არიან სცენ აგრეთვე პატივი მას და სცემენ კიდევ, მხოლოდ თითოეული მისთვის შესაბამისად. აქ დიდი სიციხე იცის. ამიტომ, ამ ქალაქის ჰაეა არც თუ ასე ჯანსაღია. თუმცა საარსებო მოთხოვნილებათა ნაკლებობა არის ამ ქალაქში, მაგრამ მცხოვრებთა უმრავლესობა მდიდარია.

ყველანი გამოუკლებლივ ცეცხლთაყვანისმცემელნი არიან.

გავემგზავრე რა ზღვით მასკატიდან, 22 დღის შემდეგ მივედი ქალაქ ბოზბაიში. მას თავის ადგილმდებარეობის მიხედვით, შეიძლება ეწოდოს სანაქებო ინგლისური ნავსადგური.

აქედან მგზავრობენ ხომალდებით ჩინეთს, სპარსეთს და ინდოეთს.

ბომბაი განთქმულია უფრო იმიტომ, რომ იქ აკეთებენ საუკეთესო ინგლისურ ხომალდებს. ნავსადგური ამ ქალაქში აშენებულია ევროპულ ნავსადგურების გეგმაზე პორტუგალიელების მიერ. ინგლისელებს ეს ნავსადგური ერგოთ პორტუგალიელებთან ქონების გაყოფის დროს.

მცენარეთა და ხილეულის მხრივ ეს ქალაქი მეტად ღარიბია, მაგრამ ამ ნაკლულოვანობას ავსებს პანკალის სიუხვე. ასე რომ ზემოხსენებულ ქალაქის მცხოვრებნი ვაჭრობენ რა ამ უკანასკნელის მცხოვრებლებთან, არაფერი ისე ბლომად არ შემოაქვთ ბომბაიში, როგორც ხილი და სხვა მცენარეული.

ეს ქალაქი მეტად განთქმულია თავის ვაჭრებით, რომლებიც ძალზე მდიდრები არიან.

საერთოდ ყველა აქაური მცხოვრები ცეცხლთაყვანისმცემელია. თავისთავს ისინი კაბერს ანუ ფარსს უწოდებენ.

ბომბაიდან ინგლისურ გემით გავემგზავრე ქალაქ კოლუმბს, რომელიც მდებარეობს კუნძულ ცეილონზე. იქ მივედი 18 დღის შემდეგ. ძველად კოლუმბს ჰოლანდიელები ფლობდნენ. ახლა იგი ინგლისელებს ეკუთვნის.

მის მიდამოებში იზრდება მრავალი იშვიათი ხე, როგორცაა: სანდალი, მიხაკი, ილი, დარიჩინი და სხვა.

აქედან გავემგზავრე რა აღმოსავლეთისაკენ, მივედი ქალაქ მანარში, რომელიც მდებარეობს ოკეანის ნაპირას. ამ ქალაქთან არის ერთი ადგილი, საიდანაც სამ წელიწადში ერთხელ ძალზე ბევრ მარგალიტს ღებულობენ. ამ ქალაქის ჰავა მეტად ცხელია და ამიტომ იქ მცხოვრებლებს კანი ძალზე შავი აქვთ.

ყოველ არსთა უბრძნეს შემოქმედის ნაცვლად ისინი თაყვანს სცემენ ძროხებსა და წყალს, დადიან უჩქემოდ და უმაშიოდ, რადგან თავიანთ უმეცრებისა გამო, მიუტყეველ ცოდვად მიაჩნიათ ფეხზე საქონლის ტყავის სამოსის ჩაცმა. მაგარი აგებულობისა გამო, ბევრი მათგანი ღრმა მოხუცებულობას აღწევს. არა ცხოველს არ დაჰკვლენ საქმელად, რადგან მათ თავიანთ მსგავსად მიიჩნევენ და ამიტომ მათი საქმე-

ლად ხმარება, მათი გონებით, იგივეა, რაც ადამიანთა ხორ-
ციით კვება. ამის გამო მცენარეული და ხილი შეადგენს ერთად-
ერთ მათ საჭმელს.

შემოხსენებულ ქალაქიდან ზღვით გავემგზავრე ქალაქ
ბონდოჩერს, ანუ კოსტ-მალვარს.

ეს ქალაქი ძველად ფრანგთა სამფლობელო იყო. ამჟამად
მას ინგლისელები ფლობენ. იგი გაშენებულია ევროპის ქალაქთა
გვგმაზე. მცხოვრებთა საკმაო ნაწილს ფრანგები შეადგენენ.



ნავსადგური მადრასში

მათ შეიძლება იქაური ძველი მცხოვრებნი ვუწოდოთ. ადგი-
ლობრივი მცხოვრებნი, ისევე როგორც მის გარშემო მდებარე
ქალაქთა, ცეცხლთაყვანისმცემელნი არიან და კანიც შავი
აქვთ.

აქედან ხმელეთით გავემგზავრე ქალაქ თრაკერს, სადაც
მივედი სამი დღის შემდეგ. დიდი ხანი არ არის, რაც ამ
ქალაქს ინგლისელები ფლობენ. ეს ქალაქი გაყოფილია ორ

ნაწილად. იმ ნაწილში, რომელიც ზღვის პირას მდებარეობს, ევროპელები ცხოვრობენ, სხეულით ისევე თეთრკანიანები, როგორც ჩვენ, ხოლო მეორე ნაწილში ქალაქისა, რომელიც ამ ქალაქის გულში მდებარეობს, ცხოვრობენ ადგილობრივი მკვიდრნი, რომელთაც სხეულის კანი შავი აქვთ და რომელნიც კერპთაყვანისმცემელნი არიან.

აქ იმავე ენაზე ლაპარაკობენ რა ენაზედაც კოლუმბში. დავრჩი რა რამდენიმე ხანი თრაკბერს, მე გავემგზავრე განთქმულ მა დ რ ა ს შ ი, რომელსაც იქაური მცხოვრებნი ტ ა ნ ა ბ ა ტ ი ა ნ ს უწოდებენ.

იგი, მსგავსად ზემოხსენებულ ქალაქისა, ორ ნაწილად იყოფა. ზღვის მახლობლად მდებარე ნაწილში ცხოვრობენ ევროპელი ქრისტიანები, ხოლო თვით ქალაქში, ე. ი. მის გულში, ადგილობრივი მკვიდრნი, რომელნიც კანით შავნი არიან და კერპთაყვანისმცემელნი.

ზღვის მხრიდან ამ ქალაქს აქვს მეტად კარგი ციხე, რომელსაც მცხოვრებლები Fort Géorgie-ს უწოდებენ.

აქ დიდს ხმარებაშია საღებავი ფოთოლი, რომელსაც მათებურად ფ ა ნ ი ეწოდება, და რომელსაც ისე მიჩვეულნი არიან მცხოვრებნი, რომ მთელი დღის განმავლობაში პირიდან არ იშორებენ. ეს ფოთოლი დაღეკის შემდეგ ძალზე ალისფერ საღებავად იქცევა ხოლმე და ამიტომ ვინც მას ხმარობს, ტუჩები და მთელი პირი თითქოს გასისხლიანებული აქვსო, ისე გეჩვენებათ. ეს მცენარე მრავლად იზრდება მადრასში და ჩვეულებრივ მცენარეთა შორის ირიცხება. მას საკმაოდ სასიამოვნო სუნი უდის. თუმცა იგი ჩვეულებრივი ბალახია, მაგრამ ინგლისელები მაინც ადგილობრივ მცხოვრებლებს მასშიაც გადასახადს ახდევინებენ, რაც ნახევარ მილიონამდის აღწევს. აქ მოსულ უცხოელებს არაფრით ასე არ უმასპინძლდებიან, როგორც ამ ბალახით.

აქაური ჰავა ასეთი თბილია, რომ ადგილობრივი მცხოვრებნი მთელი წლის განმავლობაში არავითარ სამოსს არა ხმარობენ, ძალზე წმინდა ტილოს გარდა, მასაც მხოლოდ ავდრიან დღეებში.

ეს ქალაქი მდიდარია ბევრი სხვადასხვანაირი და იშვიათი ხილით, მათ შორის ანანასებით.

მისი წყალი კარგია, მიწა—ნაყოფიერი. ამ ქალაქიდან ვერსის მანძილზე მდებარეობს მოციქულ თომას საფლავი, ხოლო იქიდან ექვსი ვერსის მანძილზე — ამავე მოციქულის უდაბნო, სადაც გაშენებულია მონასტერი, მშვენიერი ეკლესიით.

ქალაქ მადრასიდან (დავრჩი რა იქ ცოტა ხანი და მსურდა რა სხვა ქალაქების გაცნობაც) გავემგზავრე ზღვით ქალაქ ბეკს ანუ რანხუნში. მაგრამ ის იყო შევედით ზღვაში,



მადრასი. ნავსადგურის კუთხე

ამ მრისხანე სტიქიაში, რომ უცებ საშინელი ქარიშხალი ამოვარდა, ზღვა საზარლად აღელდა, და ჩვენი ხომალდი სწრაფად დაქროდა რა აზვირთებულ ტალღებზე, აუცილებელ დღუბვას გვიქადდა. ამან გვაიძულა, რომ ქალაქ ბეკამდე მიუსვლელებმა, ღუზა ჩავაგდეთ ქალაქ მუშლი-ბანდართან, სადაც გადმოვედით რა ნაპირზე, მე იძულებული ვიყავ რამდენიმე დღე ჩემს ამხანაგებთან ერთად გამეტარებინა, სანამ ჩვენს ხომალდის საჭეს, რომელმაც ბევრი რამ განიცადა ქარი-

შხლისაგან, შეაკეთებდნენ. დასასრულ, გავემგზავრეთ რა აქედან, 15 დღის შემდეგ მივედით ქალაქ ბეკში. ამ ქალაქის შუაზე გადის მდინარე, რომელიც მას ორ ნაწილად ჰყოფს, რომელთაგან ერთს წოდება ახალი, ხოლო მეორეს ძველი. ამ ქალაქის მცხოვრებლებს კანის ფერი თეთრი აქვთ, სახის მოყვანილობით ისინი ჩინელებს ჰგვანან. საქმელად ყველანი ბრინჯსა ხმარობენ და თევზს. მათ არავითარი პურეული არა აქვთ. ამ ქალაქს ფლობს ადგილობრივი ძველი თაობა, რომელსაც ხა ვ ა ბ ა რ მ ა ი ე წოდება.

ამ ქალაქიდან ერთი ვერსის მანძილზე იმყოფება სახლსადგომები მათი მოგვებისა, რომელთაც ლამას ან ბრამას უწოდებენ.* აქ ბევრი მდიდარი ვაჭარია.

ბეკას ხშირი ტყე აქვს გარს შემორტყმული და იგი ხომალდების საშენ ხე-ტყეს აწვდის ინგლისელებს. ამ ქალაქში ინგლისელები ხომალდებს აშენებენ. თუმცა ხომალდების შენებით ბომბაი არის მეტად განთქმული, მაგრამ საუკეთესო ხე-ტყეს იგიც აქედან ღებულობს. ამ ქალაქს მართავს უფროსი ხა ვ ა რ ბ ა რ მ ა ი, რომელიც ყველა უცხოელს, ვინც კი იქ მივა რაიმე საქმის გამო, ახდევინებს 12 რუფიას.** აქაური მთავარმართებელი და მის მსგავსად გარშემო მდებარე ქალაქებისაც, ვალდებულნი არიან ყოველწლივ გამოცხადდნენ მეფესთან, რომელიც ცხოვრობს ქალაქ ხა ვ ა შ ი.

ქალაქი ბეკა დაშორებულია ქალაქ ხა ვ ა დ ა ნ 3 თვის სავალი გზით და ამ ქალაქში მისასვლელად რამდენიმე მდინარის გადასვლა არის საჭირო.

არაფერია იმაზე სასაცილო სანახავი, როგორც ამ მთავარმართებლების შეხვედრა მეფესთან. გარდა იმისა, რომ მათ მასთან საუბრისას მისდამი მიმართვა შეუძლიათ მხოლოდ მისი ღვთაებად წოდებით, მეფის წინაშე მათ არამც თუ ჯდომის ნება არა აქვთ, არამედ არც დგომისა და ამიტომ იატაკზე მშუცლით უნდა იწვნენ, და თუ იგი მათ რასმე შეეკითხება, ასე აუდგომლივ უნდა გასცენ მას პასუხი.

* მათ ღირსებას იმდენად პატივსცემენ, რომ დამნაშავე, რომელსაც მეფისაგან მისჯილი აქვს სასჯელი, ლამას სახლში შესვლით თავს იხსნის სასჯელისაგან.

** იქაური ფული 2 რუფია ვერცხლის ერთ მანეთს უდრის.

ერთ დღეს მომესურვა იმ ადგილის ნახვა, სადაც ხომალდებს აშენებენ. მე მეგონა, რომ იქ აშენებულ გემების სიმრავლის გამო, ის ადგილი ძალიან დიდი იქნებოდა. მაგრამ გავკვირდი, როცა იგი არც თუ საკმარისად ფართო იყო. იგი შემოზღუდულია მესრით და გარშემო საშინელი ლაფია. ჩემი მისვლა იქ, ერთის მხრივ, საბედნიერო იყო და მეორის მხრივ, საუბედურო. საბედნიერო იმიტომ, რომ სწორედ იმ დროს დაიწყეს მეფის ხომალდის კეთება. ეს ჩემს ცნობის-მოყვარეობას აღძრავდა. გარედან ხომალდს ბაჯალლო ოქრო შემოაქედეს, ხოლო შიგნიდან სულ ძვირფასი ხეებით უნდა მოეწყოთ. საუბედურო კი იყო ეს ჩემთვის იმიტომ, რომ ჯერ მე არც კი დავმტკბარიყავ ამ ძვირფას სანახაობით, რომ უცებ ხალხის ბრბო შემომერტყა, შემიპყრეს, მემუქრებოდნენ თავის მოკვეთას. და მერე რისთვის? იმისთვის რომ, მე მინდოდა რა დაწყებულ გემის ახლო ნახვა, და რაკი ლაფის გამო ვერ მოვახერხე მისვლა, ჩემი გულუბრყვილობით, ამ გემისათვის განკუთვნილ ერთ ფიცარზე გავიარე. იქნება თავიც წამეგო, რომ ზოგიერთი, სიმდიდრით განთქმული სომეხი არ გამომქომაგებოდა და არ დაერწმუნებინათ უფროსი, რომ მე ეს ჩავიდინე ჩემი უცოდინარობით. ეს ქალაქი განთქმულია ძვირფასი ქვით—იაგუნდით, რომელიც აქ მრავლად მოაქვთ. ის ვაჭრები, რომელთაც მინიჭებული აქვთ უფლება მისი თხრით ძიებისა, ისე შეზღუდულნი არიან, რომ თუ თხრის დროს ისეთი ძვირფასი ქვა იპოვეს, რომელიც სიდიდით ცერცვის მარცვალს აღემატება და ამასთან კარგი წყლისაა, ვალდებულნი არიან მიართვან ქალაქის უფროსს, ხოლო იგი აგზავნის მათ სახელმწიფო ხაზინაში; აღნიშნულ სიდიდეზე მცირე ქვები კი ვაჭრებს შეუძლიათ გამოიყენონ და გაყიდონ. ეს პირობა ისე სასტიკად სრულდება, რომ ვინც ამას გადუხვევს, სიკვდილით ისჯება. აქვე მოიპოვება ვერცხლისა და ტყვიის ქანები. მრავლად იცის აგრეთვე სპილო, რომლის ძვლებით აქაური მცხოვრებნი ბევრს ვაჭრობენ. ინგლისელებმა მრავალჯერ სცადეს ამ ქალაქის დაპყრობა, მაგრამ უშედეგოდ. ნავსადგური ამ ქალაქისა ისე მყარია და მიუდგომელი მტრისათვის, რომ მას ვერც ერთი მხრიდან ახლო ვერ მიუდგებთ. ქალაქს ჩაუდის მდინარე, სავსე ნიანგებით.

ქალაქ ბეკიდან რამდენიმე მგზავრთან ერთად გავეშვე-
რე ოკეანით ქალაქ კალკადაში. ეს ზღვით მოგზაურობა
დასაწყისში ძალიან სასიამოვნო იყო, რადგან ჩვენ მეტად
წყნარად მივცურავდით, მაგრამ ჩვენი მგზავრობის მე-18 დღეს
ატყდა საშინელი ქარიშხალი, და ოკეანის ტალღები ყოველ
წამს სიკვდილს გვიქადდა. ჩვენი გემი დიდხანს ებრძოლა აქა-
ფებულ ტალღებს. მაგრამ ბოლოს, მათ ძალას უნდა დამორ-
ჩილებოდა და იგი მთლად დაიმსხვრა. მის დაღწევისას ბევ-
რი მგზავრი დაგვეღუპა. ღეთის განგებით, მე და ჩემი სამი
ამხანაგი გადავცვივდით გემზე მიბმულ ნავში და ამით გადა-
ვირჩინეთ თავი. 19 დღე ამ ნავით ვეხეთქებოდით ოკეანის
ტალღებს. მრავალჯერ ვცადეთ ნაპირზე მიდგომა, მაგრამ
გვეწინოდა ნიანგებისა, რომლებიც იქ ბლომად იცის. ამას-
თან, ოკეანის ნაპირას მდებარე ტყეებიდან გვესმოდა საში-
ნელი ბრდღვინვა ლომებისა და ამიტომ ვერ ვაგებდეთ ნა-
პირზე გადასვლა. ამ ხნის განმავლობაში ჩვენი ერთადერთი
საკვები იყო მხოლოდ ბალახეული და სხვადასხვა ფესვები.
ბუნება მთელი თავისი სილამაზით მკვდარი იყო ჩვენთვის,
ვერც დიდებულ სანახაობებს, ვერც ფრინველთა სასიამოვნო
გალობას, რაც ისმოდა ოკეანის ნაპირას, ვერ წარეხოცა
განცდილი საშინელებანი ჩვენს სულიდან. ყველგან შიში და
ძრწოლა გვდევდა თან და ჩვენდა საუბედუროდ არსად არ
ჩანდა კვალიც კი ადამიანისა. დასასრულს, ჩამოდგა რა ბუნე-
ბაში მყუდროება, ჩვენც დავმშვიდდით. ამგვარად, მივემარ-
თებოდით ნელ-ნელა სულ წინ და წინ, საკეთილთა ქარის
ქროლაზე. მალე ოკეანედან შევცურდით მდინარე კიკაია-
ში. აქ მივაყენეთ რა ნავი ნაპირას, დავრჩით იქ შუალამემ-
დის ისე, რომ არავინ გვინახავს. უცებ შორიდან შუქი გა-
მოჩნდა; ჩვენ იმ წამსვე ვეცით იქით, საიდანაც შუქი
გამოკრთოდა.

როდესაც იმ ადგილს მიეუახლოვდით, შევნიშნეთ, რომ
იგი გამოკრთოდა ერთ ნავიდან, რომლის გვერდით იდგა მე-
ბადური, რომელიც როგორც ეტყობოდა, თევზის საჭერად
ემზადებოდა. როგორც კი შეგვნიშნა, რომ მას უახლოვდებით,
უცებ ჩახტა ნავში და სასწრაფოდ წყალში ცურვით მიგვე-
მალა თვალთაგან. ჩვენ ისევ უცნობ ადგილას დავრჩით მარ-

ტონი, გულით მწუხარენი. რამდენიმე ხნის შემდეგ კვლავ მან
ლობლად ცეცხლი გამოკრთა და ჩვენ გამოგვაცოცხლა, გაგვი-
ხარდა: ეს იყო მეორე მებაღური. მას ცეცხლი ნაფში გაეჩა-
ღებინა. ჩვენ მალულად მივუახლოვდით მას, მაგრამ როგორც
კი გავეცით ხმა, იგი ძალზე შეშინდა და პირდაპირ წყალში
გადავარდა. ჩვენ ერთხმად მივაძახეთ ყველამ, რომ ჩვენც მის
მსგავსი ადამიანები ვართ. როცა იგი გონს მოვიდა, ჩვენსკენ
მობრუნდა. ჩვენ უამბეთ მას რაც თავს გადაგზვდა. მან წაგვი-
ყვანა თავისთან და თავის სოფელში მიგვიყვანა. აქ ჩვენ დაე-
ყავით 8 დღე. ამის შემდეგ გავიყოფით თვით ის მებაღური
და განვაგრძეთ გზა.

სამი დღის შემდეგ მივედით ქალაქ ბაჰარკანში, სადაც
მთავარსარდლად ინგლისელია. ჩვენ მივედით მასთან. მან
მეტად ალერსიანად მიგვიღო, მოგვცა ახალი ტანისამოსი.
რამდენიმე დღე თავისთან გვამყოფა, გვიბოძა ყველაფერი,
რაც კი გზაში დაგვჭირდებოდა და ინგლისურ ხომალდით
გაგვისტუმრა ქალაქ კალკადაში, სადაც ჩვენ, ღვთის გან-
გებით, მშვიდობით მივედით 15 დღის შემდეგ.

ქალაქი კალკადა მეტად ლამაზი და საუცხოო რამ არის.
მასში ბევრი მდიდარი მცხოვრებია. იგი მდებარეობს მდინარე
განგესის უბის ნაპირას.

იქ ბევრი სომეხია. აქაური სომეხები ცხოვრობენ მეტად
მდიდრულად და საუცხოოდ. მათ უცხოელებთან დიდი ვაჭ-
რობა აქვთ გაჩაღებული. ინდოელების გარდა, რომლებიც
ყველა კერპთაყვანისმცემელია, და გარდა ადგილობრივი
მკვიდრი მაჰმადიანებისა, აქ ცხოვრობენ ინგლისელები,
ფრანგები და ყველაზე მეტი პორტუგალიელები. ესენი ვაჭ-
რობენ ერთიერთმანეთში და ბაჟს არავის უხდიან.

ამ ქალაქში მთავარსარდლად ინგლისელია. ადგილობრივი
მცხოვრებნი მას ლარტს უწოდებენ. იგი მართავს მთელ
ინდოეთს. მის მმართველობაში მყოფი ინგლისური კამპანია
ყოველწლივ შემოსავალს ღებულობს 500 მილიონ რუფიამდის;
მაგრამ ამასთან ამ ფულიდან მას ძალიან მცირე რჩება, რად-
გან მას ხარჯიც ძალიან ბევრი აქვს: ამ თანხიდან იგი ვალ-
დებულება ჯამაგირი მისცეს აქაურ ჯარს, რომელიც მრავალ-
რიცხოვანია.



ამ ქალაქის ჰავა მეტად ცხელია და წყალიც ძალიან ცხელია. ამიტომ არის, რომ, აქაური მცხოვრებნი წვიმიან დღეებში დიდ გეჯებს უდგამენ წვიმას წყლის შესაგროვებლად და საქმელში სახმარად. აქაური წყალი ივარგებდა კიდევ სახმარად, მაგრამ ვინაიდან ინდოელების ჩვეულებისამებრ ცოტას შეტრუსავენ რა ცეცხლზე მიცვალებულის გვამებს, შემდეგ მათ წყალში ჰყრიან, ამიტომ წყალს, გვამების გახრწნის გამო, არასასიამოვნო სუნი უდის და არაფერში არ იხმარება.

ადგილობრივი მკვიდრი ინდოელები და მაჰმადიანები იკვებებიან მხოლოდ ბრინჯითა და თევზით; ჰურს სრულებით არ ხმარობენ.

აქ საერთო სალაპარაკო ენა იგივეა, რაც პანკალში.

მთელს ინდოეთში ინგლისურ ჯარის რიცხვი 150 ათას აღწევს; ადგილობრივ ჯარს კი შავებს უწოდებენ. თუმცაღა ინდურმა ჯარმა ისე კარგად იცის სამხედრო დისციპლინა, რომ იგი არაფერში არ ჩამორჩება ინგლისურს.

თეთრების თითოეული ჯარისკაცი ყოველთვიურად ჯამაგირს 7 რუფიას ღებულობს, და ჯამაგირის გარდა ძროხის ხორცსა და ღვინოს. ამდენსავე ფულს ღებულობს შავი ჯარისკაციც.

- კაპიტნები ღებულობენ 250 რუფიას;
- პოლკოვნიკი—1500;
- მდივანი—2000;
- გენერალ გუბერნატორი—10.000;
- ექიმი—2000;

ცხენოსანი ჯარისკაცები ყოველთვიურად ღებულობენ 30 რუფიას, გარდა იმ ფულისა, რომელიც მათ ცხენისათვის ეძლევათ.

კალკადის რუფია უდრის აქაურ 2 მანეთს.

ზღვის პირას ამ ქალაქში გაშენებულია ძველებური ციხე, რომლის მიდამოებში ცხოვრობენ ევროპელები, ხოლო სამხრეთ მხარეზე ცხოვრობენ ადგილობრივი მკვიდრნი.

ხსენებული წყალი განგეს ანუ განგა ქალაქს სამი მხრიდან ერტყმის. ეს მდინარე სავსეა ნიანგებითა და კუებით.

რადგან ამ ქალაქში ბევრი კარგი შენობაა და მეტად მდი-

დარი ვაქრები ცხოვრობენ, ინგლისელები მას მეორე ღონის უწოდებენ.

ღავერჩი რა ამ ქალაქში საკმარისი დრო, განვაგრძე მგზავრობა და ერთ დღეში მიველ ქალაქ სირამპურას. ეს ქალაქი კალკადიდან 20 ვერსზე მდებარეობს. ამ ქალაქს შეიძლება ეწოდოს ყველაზე ცნობილი სავაჭრო ქალაქი. იგი წინათ დანიას ეკუთვნოდა, ახლა მას ინგლისელები ფლობენ. აქაური მცხოვრებნი სახლებს ევროპელების წესზე იშენებენ.

გამოვემგზავრე რა სირამპურადან, გავემართე ქალაქ ჩიტრასკენ.

ეს ქალაქი კალკადადან 40 ვერსზე მდებარეობს. ძველად მას ჰოლანდიელები ფლობდნენ, ახლა ინგლისელებს ეკუთვნის.

ქალაქ ჩიტრადან გავწიე მარშატაბატს ანუ მახსუტაბატს და 4 დღის მგზავრობის შემდეგ მივედი იქ. ეს ქალაქი კალკადიდან 150 ვერსზე მდებარეობს.

აქ აქვს თავისი საბრძანებელი ინდოელთა ნაბაბს. აქედან იწყებენ საკუთრივ ინდურ ენაზე ლაპარაკს. თუმცა ქალაქს ინგლისელები ფლობენ, მაგრამ ნაბაბსაც საკმარისი შემოსავალი აქვს.

ნაბაბი შეიძლება ამ ქალაქის უძლეველს მფლობელად ჩათვალოს.

დაეტოვე რა ხსენებული ქალაქი, გავემგზავრე მუნკირს და 8 დღის შემდეგ მივედი იქ. ეს ქალაქი მდებარეობს მდინარე განგესის ნაპირას, მთის ფერდობზე. ამ ქალაქის მცხოვრებნი საერთოდ ხელოსნები არიან. აქ მრავლად იზრდება წითელი და შავი ხე.

აქედან გავემგზავრე ქალაქ აზიმპატს ანუ ფატონში.

იგი მდებარეობს მდინარე განგესის ნაპირას. აქაური ჰავა მეტად კარგია. აქაურ მცხოვრებლებს საარსებო სურსათის მხრივ არაფერი არ აკლიათ. აქ ხმარობენ ქის წყალს, რადგან მდინარის წყალი არაფრად არ ვარგა იმის გამო, რომ მასში მიცვალებულთა გვამებს ჰყრიან, რაც მას აყროლებულსა და მაწყინარს ხდის.

ამბობენ, რომ ამ ქალაქს საფუძველი ჩაუყარა ვინმე ინდოელ მეფისწულმა, რომელსაც სახელად აზიმუჩანი ერქვა, ამიტომაც არის რომ ქალაქს აზიმპატი ეწოდება.

აქ აქვთ ერთი ჩვეულება, რასაც უსასტიკესი უნდა ვწოდოს. სახელდობრ: ორივე სქესის ავადმყოფსა და სუსტ ადამიანებს, თუკი მათი მოგვები მათ შესახებ იტყვიან, რომ ისინი სიკვდილის პირას არიან, ჩასდებენ კუბოში, მოიტანენ მდინარე განგესთან, შეიყვანენ მათ მუხლამდე წყალში და მრავალჯერ ჩაახსამენ რა პირში წყალს, აიძულებენ წარმოსთქვან სიტყვები: კინა-ნარაინ, ე. ი. უფალო ღმერთო. შეუძლებელია გულის აუთრთოლებლივ უმზიროთ ამ სანახაობას. თუ ვინმე იმ უბედურთაგანი განუტევებს სულს, მის სხეულს ცოტა ხნით შეტრუსავენ მცირე ცეცხლზე და შემდეგ წყალში გადააგდებენ. თუ ისე მოხდა, რომ რომელიმე მათგანმა ძალა მოიკრიბა და გაჯანსაღდა, მათ მოგვები საზიზღარსა და ღვთის უნდოს უწოდებენ. მათ ქალაქში ცხოვრების უფლება ერთმევათ. ისინი უნდა გადასახლდნენ ასეთ უბედურთათვის საგანგებოდ გაშენებულ სოფელში, რომელიც მდინარე განგესის მეორე მხარეზე მდებარეობს. ინდოელები ამ სოფელს მუდრუნეკი კრამს ე. ი. მკედართა სოფელს უწოდებენ.

ამ სოფლის მცხოვრებლებს ინგლისელები არავითარ ბაჟს არ ახდევინებენ, რადგან ისინი, ინდოელების ჩვეულებისამებრ, მათ მკედართა შორის სთვლიან.

დავტოვე რა აზიმაპატი, ხსენებულ მდინარით გავემგზავრე ქალაქ ბანარისში და 17 დღის შემდეგ მივედი იქ. ამ ქალაქის ჰავა უკეთესია და ჯანსაღი ზემოხსენებულ ქალაქისაზე. ამიტომ არის, რომ ამ ქალაქში ბევრია დიდხნის მოხუცი.

ამ ქალაქს მდებარეობა ძალიან კარგი აქვს; მასში ბევრია თვალწარმტაცი და შესანიშნავი შენობა, ეს ქალაქი ინდოელებისათვის ითვლება ალთქმის ქალაქად იმის გამო, რომ მოხუცებას მიღწეული ინდოელები სტოვებენ რა თავიანთ ოჯახებს და მთელს ქონებას, გარდა დარჩენილ სიცოცხლისათვის საჭირო საარსებო ფულისა, რომელსაც თან იყოლებენ, ეთხოვებიან სამუდამოდ თავიანთ ცოლ-შვილსა და ყველა ნათესავს, მიდიან ამ ქალაქში იმ მიზნით, რომ აქ განუტევეონ სული. ეს ჩვეულება ისე ღრმად აქვთ მათ გამჯდარი, რომ მათი რწმენით, ვინც ამ ქალაქში გარდაიცვლება, იგი საიქიოს განთავისუფლებული იქნება ყველა სატანჯველისაგან, რითაც უნდა დასჯილიყო.

აქაური მცხოვრები ყველა კერპთაყვანისმცემელია. ისინი დიდ პატივს სცემენ ძროხას. თვით მის შარდს იცხებენ ბირზე და შარდითვე სწმენდენ წაბილწულ ქურქელს.

აქედან 120 ვერსზე მდებარეობს ქალაქი ლაკნაპორი, სადაც იმყოფება ინდოელთა ნაბაბი.

აქ ბევრია ქურთად წოდებული ხალხი. ხსენებულ ნაბაბის ყოველწლიური შემოსავალი აღწევს 20 მილიონს; მაგრამ, რადგან ინგლისელებს ემორჩილება, იგი აღწევს მათ გარკვეულ თანხას.

ორ ვერსზე ამ ქალაქიდან დგას 2000 ინგლისელი ჯარისკაცი თავიანთი უფროსით. ნაბაბსა და ხსენებულ ჯარის უფროს შორის ურთიერთ თანხმობა სუფევს.

ზემოხსენებულ ქალაქიდან, სამ დღის ხმელეთით მგზავრობის შემდეგ, მივედი ქალაქ კამბერში, სადაც ინგლისელების დიდი ჯარი დგას.

ამ ქალაქს შეიძლება ეწოდოს ლამაზი და მშვენივრად განაგრებული ნავსადგური, სადაც მრავალი გემი ჩერდება. ეს ქალაქი განთქმულია ცხოვრებისათვის საჭირო ყოველგვარ სურსათით.

აქედან გავემგზავრე ქალაქ ფარახაპატში, სადაც მიველი 4 დღის მგზავრობის შემდეგ. ამ ქალაქში ჰავა კარგია. აქ იმყოფება ინდოელთა ნაბაბი, მრავალი მაჰმადიანი და კერპთაყვანისმცემელი.

ეს ქალაქი ინგლისელებმა უბრძოლველად დაიპყრეს. იგი ნებაყოფლობით დანებდა ინგლისელების მმართველობას; ამიტომ ინგლისელები ნაბაბს ყოველთვიურად აძლევენ 1600 რუფიას, როგორც ჯამაგირს.

გავემგზავრე რა ამ ქალაქიდან, 6 დღის შემდეგ მივედი ქალაქ მერედში. ეს ქალაქი ახლა ინგლისელებს უჭირავთ და შიგ საკმარისი ჯარი უყენიათ.

ამ ქალაქიდან გავემგზავრე დელის, რომელსაც შეიძლება სატახტო ქალაქი ეწოდოს.

ამ ქალაქს ეწოდება აგრეთვე შაჰჯანაპატი, რადგან იგი დაარსებულია შაჰჯანის მიერ, რომელიც ინდოელთა მეფე იყო.

დელი განთქმულია შესანიშნავ მიზგითებით და ულამაზეს

შენობებით, რაც მასში ძალიან ბევრია. ყოფილი მათხმეფის სასახლე მთლად ოქროთია მოქედილი.

ამ ქალაქში არის ტაძარი, რომელსაც ჯ უ მ ნ ა მი ზ გ ი თ ს უწოდებენ. იგი მთლად ბაჯადლო ოქროთი არის მოქედილი და ისეთი მაღალია, რომ 12 ვერსიდან ჩანს ქალაქს რომ უახლოვდებით.

აქვე არის პორფირის ქვისაგან ნაგები მცირე ციხე მდინარე ჯ უ მ ნ ა ს ნაპირას. ეს ციხე ისეთი ხელოვნებით არის აგებული, რომ არსად უმცირესი ქუქრუტანაც არ გადის.

ამ ციხის შუაგულში მოთავსებულია მეფის სასახლე წმინდა მარმარილოსი, ასევე განსაცვიფრებელ ხელოვნებით ანაგები. ამ სასახლის წინ გაშენებულია მშვენიერი მცირე ბაღი, სავსე სურნელოვან ხეებით, როგორცაა: მიხაკის ხე, ბროწეულის და სხვ. ამ ბაღში ერთხელ ყოველწლივ ყველას ეძლევა სვირნობის ნება. ბაღის შუა ადგილას არის მშვენიერი ქა, მარმარილოს ქვით გამოწყობილი. მისი სიღრმე 5 წყრთაა, ხოლო სიფართე—14. გაკეთებულია წრისებურად. აქ ბანაობდა ხოლმე მათი მეფე.

ჩემს აქ ყოფნის დროს დელის მფლობელმა მე დამავალა ხალხზე დაწესებულ გადასახადის აკრება. ამ თანამდებობის გამო მათ მეფისაგან ყოველთვიურად მეძლეოდა 200 რუფია.

ინგლისელებმა დაიპყრეს რა ეს ქალაქი, მეფეს ეს მშვენიერი სასახლე წაართვეს და ამ დანაკლისის სანაცვლოდ ყოველთვიურად 100.000 რუფია დაუნიშნეს.

მერედიდან 300 ვერსზე მდებარეობს მთა სირინაგორი, საიდანაც გამომდინარეობს მდინარე განგესის სათავე.

აქ ყოველწლივ იმართება დიდი ბაზრობა. ამ ბაზრობაზე მოდიან ინდოელები, თვით 5000 ვერსზე დაშორებით მცხოვრებლებიც კი, და თაყვანსსცემენ განგეის მდინარეს. ამავე დროს აქ თავს იყრიან მაჰმადიანები სხვადასხვა საქონლით ვაჭრობისათვის. შეიძლება ითქვას, რომ ამ ბაზრობაზე 500.000 კაცი იყრის თავს.

თაყვანისსაცემად მოსულ ინდოელებს ინგლისელები ახდევინებენ ბაჟს თითო რუფიას, და აძლევენ ხელწერილს, ანუ ბილეთს განგესის მდინარის თაყვანისსაცემად. აქვე ხდება

უმშენიერესი ცერემონია და შემდეგ იწყება ვაქრობა. ეს ამბები მთელი თვე გრძელდება.

კარგა ხანს დავრჩი რა ამ ქალაქში, შემდეგ გავემგზავრე ქალაქ ფადიფურს. ეს ქალაქი მდიდარია, განთქმულია თავის მშენიერ-შენობებით და ვაქრებით, რომლებიც ძალიან მდიდრები არიან. ყველა აქაური მკვიდრი კერპთაყვანისმცემელია.



ძველი დელის ნანგრევები

ქალაქს შემორტყმული აქვს შვიდი მიწაყრილი ჯებირი, რასაც მისდევს თვით ქალაქის მახლობლად შემოვლებული თხრილი, საესე წყლით. თხრილის სიგანე ნ წყრთას უდრის.

ძველად ეს ქალაქი იყო მოგოლთა მეფის სატახტო, დღემდე აქ შენახულა მისი სასახლე, თუმცა იგი თითქმის მთლად ჩამონგრეულა.

იქაურმა უბრალო ხალხმა, არ მოისურვა რა ინგლისელების მფლობელობაში ყოფნა, თვით აირჩია თავის შორის მფლობელი, რომელიც მათ განაგებს თავისუფლების შეუზღულ-ველად.

იქაურმა მცხოვრებლებმა შეამხეს, რომ როცა ინგლისელები ამ ციხეს იღებდნენ, ამოავსეს რა ზემოხსენებული თხრილი მიწით, ქალაქის კედლების წინ დადგეს სხვადასხვა მანქანები, მაგრამ როგორც კი შედგნენ ამ მანქანებზე ისინი ფხვიერ მიწაში ჩაიფლნენ და ამგვარად გამარჯვება ვერ მოიპოვეს.

უბრალო ხალხმა ისარგებლა ამ შემთხვევით, აიქრა ციხეზე და ვისაც რა იარაღით შეეძლო მოქმედება, იბრძოდა, ინგლისელების წინააღმდეგ და ძალზე ბევრაც გაჟლიტა.

თვით ქალები, აღფრთოვანებულნი თავიანთ ქმრების ასეთი თავგანწირულობით, რადგან არ შეეძლოთ ემოქმედათ რაიმე სამხედრო იარაღით, მდულარე ზეთს ასხამდნენ მტრებს თავზე. ამ ბრძოლაში დაიღუპა 40 ინგლისელი უფროსი, ხოლო უბრალო ჯარისკაცი—20.000

ინგლისელები სევრს ეცადნენ, მაგრამ მათდა სამარცხვინოდ, ხელი უნდა აეღოთ თავიანთ ცდაზე. ამ საქმეში ინგლისელ ჯარის მთავარსარდალი იყო ლიკი.

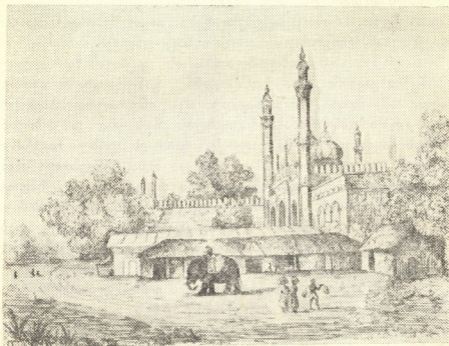
ფადიფურიდან მე გავემგზავრე ქალაქ ლაჰორში. იგი საკმაოდ დიდია და მდიდარი. მდებარეობს მდ. რავის ნაპირას.

მისი ჰავა კარგია და ჯანსაღი. მიწა—ნოყიერი და ნაყოფიერი. აქ ქსოვენ მრავალნაირ აბრეშუმის და შალის ქსოვილებს. აქაური მკვიდრნი კერპთაყვანისმცემელი არიან. აქ მრავალი უცხოელიც ცხოვრობს. ნაგებობით ეს ქალაქი მეტად ლამაზია. აქ ქალაქს განსაკუთრებულ სილამაზეს ანიჭებს საუცხოო სასახლე მოგოლთა მეფისა, სასახლე სადაც ცხოვრობდნენ ძველი მათი მეფენი.

აქედან რომ გავემგზავრე, 40 დღის მგზავრობის შემდეგ, მიველი ქალაქ ნორპორს ანუ ფარს, რომელიც მდებარეობს მთაზე.

ამ ქალაქში შესვლისას პირველი სანახაობა, რაც თვალწინ წარმომიდგა, იყო მეტად სამწუხარო და ამალეღვებელი. გარდაცვლილიყო ერთი კერპთაყვანისმცემელი. უნდა დაეწვათ იგი. აი როგორი ცერემონიის შესრულება იციან ასეთ დროს: ჩაასვენეს რა გარდაცვლილის გვამი საკმარისად შემკულ კუბოში, წაასვენეს იგი მათი ჩვეულებისამებრ და-

საწველად განკუთვნილ ადგილას. განსვენებულს ორი ცოლი ჰყავდა. მშვენიერსა და ძვირფას სამოსში გამოწყობილნი ისინი უკან მისდევდნენ ქმრის კუბოს. როგორც კი მივიდნენ დანიშნულ ადგილას, მოამზადეს დიდი საკოცონე შეშა, დააწყეს მასზე ლატნები და დაასვენეს გარდაცვლილის გვამი. რადგან იქაურ უღმობელ ჩვეულებისამებრ, ქმრის სიყვარულის გამო, ცოლები უნდა ნებაყოფლობით შეეწირონ



დელი. ქუთუბის მიზგითი

ცეცხლს, ამიტომ ეს ორი მდიდრულად გამოწყობილი დედა-კაცი ორივე მხრიდან მოუჯდა თავის ქმარს საკოცონეზე. მოგვებმა დაასხეს რა სამივეს საკმარისი ზეთი და სხვა ასანთები ნივთიერებანი, უცებ აღაგზნეს კოცონი ყოველ მხრიდან და ეს ორი უდანაშაულო მსხვერპლი, მათი ქმრის გვამთან ერთად, ცეცხლმა შთანთქა. ანთებულ კოცონის გარშემო მდგარმა ხალხმა დაიწყო სხვადასხვა საკრავების დაკრა და უკრავდნენ მანამდის, სანამ გარდაცვლილი ამ უბედურებთან ერთად მთლად ნაცრად არ იქცა.

მაგრამ ცოლებს შეუძლიათ არ შეასრულონ ეს არაადამიანური ჩვეულება. ნათესავეები და ნაცნობები მათ ურჩევენ კიდევ, რომ იცოცხლონ თავიანთ შვილებისა, თუ ქმრის მონაგარის საპატრონოდ. ხოლო, თუ ისინი გადასწყვეტენ თავის განწირვას და მიუახლოვდებიან კოცონის აღს შიგ ჩასაგარდნად, მაგრამ საშინელების წინაშე შეკრებიან და მოისურვებენ უკან დაბრუნებას, მაშინ კოცონის გარშემო მდგარი ხმლიანი დარაჯები სხვა სიკვდილით დაემუქრებიან — ხმლებზე აკუწვით, რასაც ეს უბედურები ასეთ შემთხვევაში ვერ გაექცევიან, როგორც არადირსნი სიცოცხლისა.

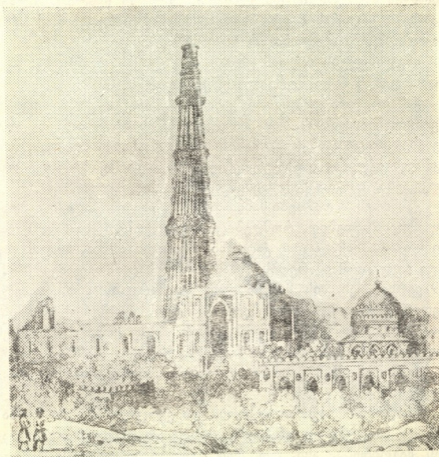
ნოკოპორის მახლობლად არის ცეცხლის მდრქვეველი მომცრო კაქიანი მთა, რომლიდანაც განუწყვეტლივ ამოდის ალი. ამ მთაზე არის ნაკადულიც. ინდოელთა მოგოლმა აკბარმა განიზრახა ამ ცეცხლის ჩაქრობა და უბრძანა არხის გაყვანა, რომ ნაკადულის წყლით ეს ცეცხლი ჩაექროთ; მაგრამ, ყველაფერი ეს ამაო იყო და მისი დაწყებული საქმე უშედეგოდ დასრულდა. ამ ადგილის თაყვანისაცემად ინდოელები იკრიბებიან, თითქმის ყველა კუთხიდან, ასე რომ მათი რიცხვი 200 ათასიდან 300 ათას კაცამდე აღწევს; ეს ხდება ყოველწლივ. ამ ცეცხლს ეწოდება: ჯულამუქი, რაც რუსულად ნიშნავს: წმინდაო ქალბატონო, შემეწყალე.

მე მომესურვა გამგზავრება ყველა ევროპელისათვის ცნობილ, სახელგანთქმულ ქალაქ ქაშმირში; და რომ დამეკმაყოფინებინა ჩემი ცნობისმოყვარეობა, გავემგზავრე იქ ნორპორიდან. კარგახნის მგზავრობის შემდეგ მივედი ამ ქალაქში, რომელიც მდინარე რადავაზე მდებარეობს.

მთელს ინდოეთში არსად თოვლი არ მოდის ამ ქალაქს გარდა. აქ მოსული თოვლიც არავითარ ზიანს არ აყენებს აქაურობას. ამ ქალაქში მრავალი მომცრო მდინარეა, სადაც ნავებით ცურაობენ.

აქედან გააქვთ ყველასათვის ცნობილი შალები. ამ ქალაქის მიდამოებსა და თვით ქალაქში ითვლება 24 ათას დაზგამდე, რაზედაც ქსოვენ შალებს. ამ ქალაქის მთავარმართებელი ყოველდღიურად იქაურ ფართელულზე 3000 რუფიას ღებულობს; მის ბექდის გარეშე ერთი თავშლის გაყიდვაც არ შეუძლიანთ.

მთელი შემოსავალი, რასაც ხსენებული მთავარმართველი
 ღებულობს, ყოველწლიურად მილიონამდის აღწევს.
 ამ ქალაქის მკვიდრთა უმრავლესობა მაჰმადიანურ კანონ-



ძველი დელი. ქუთუბ-ედ-დინის მიზგიტი. საერთო ხედი.
 მინარეთის სიმაღლე—72,6 მ. ფუძის დიამეტრი—14 მ.
 (1193—1300 წ. წ.)

ნის მიმდევარია და კერბთაყვანისმცემელი; საერთოდ — ხელ-
 მოკლენი, ავზნიანი და უწესონი არიან.

ამ ქალაქის მმართველი ყაზუსის მეფის ქვეშევრდო-
 მია. ამბობენ, რომ ამ ქალაქის სიგრძე აღწევს 100-ს ვერსს,
 ხოლო სიგანე 40-ს.



საერთოდ შეიძლება ითქვას, რომ ქაშმირის სახლები ალტოუ ეგოდენ მშვენიერებია. მცხოვრებთა უმრავლესობა საკმე-ლად ხმარობს მოხარშულ ხორბალს, ზეთსა და კომბოსტოს. მხოლოდ შეძლებულები სვამენ ჩაის რძითა და კარაქით. ამ ქალაქის ჰავა კარგია და ჯანსაღი, აგრეთვე წყალიც. ქალაქს გარშემო ერტყმის ძალზე მაღალი მთები, რომლებზედაც არა-ვითარი მცენარეულობა არ ხარობს.

ინგლისელებს ძალიან უნდათ ამ ქალაქის დაპყრობა, მაგ-რამ დღემდე მათი სურვილი უშედეგოა.

ქაშმირელთა ერთ-ერთი კანონი ასეთია: როცა პირველად შეიპყრობენ ავაზაკს, მას მარჯვენა ხელს მოსჭრიან; თუ იგი მეორეჯერაც შეიპყრეს, მაშინ მას განუპობენ მუცელს, და-აკრავენ აქლემზე და აჩვენებენ ყველას ბაზარზე. ხოლო როცა მოკვდება, თოკით ჩაჰკიდებენ ხიდზე.

ქაშმირის მიდამოები სასიამოვნო სანახავია. ქალაქი შემოზ-ღუდულია მთებით, რომლებიც ზაფხულობით ხასხასა მწვა-ნით იმოსებიან. თვით ქალაქში შრავალი არხია, ხოლო შიგ შუა გულში მდებარეობს ტბა, რომელსაც ირგვლივი ზომა 19 ვერსი აქვს. მის მახლობლად მდებარეობს მთა, რომელ-ზედაც ქვის ციხეა გაშენებული. ამ ტბის წყალი მეტად წმინ-დაა. იგი საკმარისად ღრმაც არის. მასზე ყოველ პარასკევს ხალხი ნავებით სეირნობს. ნავების რიცხვი 20.000 აღწევს.

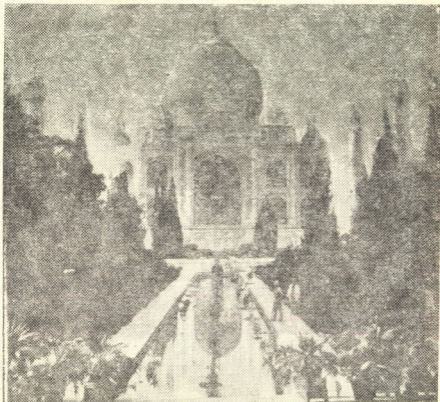
ქაშმირის მცხოვრებნი ღარიბები არიან, მაგრამ მხია-რულნი.

მდიდრები თავიანთ ოქროსა და ვერცხლს მიწაში მარხა-ვენ და საიდუმლოდ ინახავენ, რასაც არ უმხელენ თვით თა-ვის მეგობრებს. ასე, რომ შემნახველთა სიკვდილის შემდეგ დამარხულ ოქრო-ვერცხლის ადგილი ხშირად უცნობი რჩება. შემდეგში, როცა ხდება ხოლმე ამა თუ იმ სახლის გადაკეთება, მაშინ პოულობენ ვერცხლსა, თუ ოქროს სპილენძის ქვაბში. თუ ხანი კეთილი კაცია, იგი ამ მიწაში ნაპოვნ ოქრო-ვერცხლს მის პატრონის მემკვიდრეს აძლევს, ხოლო თუ იგი ავია, ყველაფერს ხაზინის სასარგებლოდ ართმევს.

ქაშმირის მცხოვრებლებს სამოსად ჩვენებური სტიქარის მსგავსი რამ აცვიათ და ეს საერთო სამოსია, როგორც მამა-კაცთა, ისე დედაკაცთა.

გზა ქაშმირიდან სემიპალატის ციხემდის სამი ათას
ვერსზეა გაკიმული და მეტად სწორეა.

ირტიშიდან ორ ათას ვერსზე გადაკიმული ყირგიზ-
თა ველიც მთლად სწორეა.



აღრა. თაჯ-მაჰალი. შაჰ-ჯეჰანის (1628—1659) უპეირფასეს მეუღლის
(მუმთაზი-მაჰალის, გარდაიც. 1626 წ.) მავზოლეუმი. შენობის საერთო
სიმაღლე—75 მ. გუმბათის სიმაღლე—24,4 მ. მინარეთის სიმაღლე—
40,6. მასალად გამოყენებულია თეთრი მარმარილო. (შენდებოდა
1632—1650 წ. წ. მუშაობდა 20 ათასი მუშა)

გზა, რომელიც გაივლის ყალმუხთა მიწაზე 500 ვერსის
მანძილზე, მეტად მთიანია. ჩინეთის საზღვრიდან ტურფან-
ამდის 20 ვერსის მანძილზედ სწორე ადგილებია.

ტურფანიდან ვაქსამდის ასი ვერსი სწორე ადგილებია.
ვაქსიდან იარყანამდის ათასი ვერსი სწორე ადგი-
ლებია.

იარყანიდან კოკიარამდის, ჩინეთის საზღვრამდის, ვერსზე სწორე ადგილებია.

კოკიარიდან ტიბეტამდის ორი ათას ვერსზე ქვიანი, შიშველი და ველური მთებია. გზა მიიმართება ორ მთის შუა მოქცეულ ხევზე. აქ ჩამოდის პატარა მდინარე. ეს ქვეყანა უდაბურია და ქარავენი იმარაგებს შვრიას ტიბეტიდან ქაშმირამდის, სადაც ორას ვერსზე გაქიმულია კლდოვანი მთები.

ქაშმირის საზღვრიდან თვით ქალაქ ქაშმირამდის 20 ვერსზე სწორე ადგილებია.

დაეტოვე რა ქაშმირი, მე გავემგზავრე ქალაქ ტიბეტში და 20 დღის შემდეგ მივედი იქ. იგი მდებარეობს ბორცვებზე.

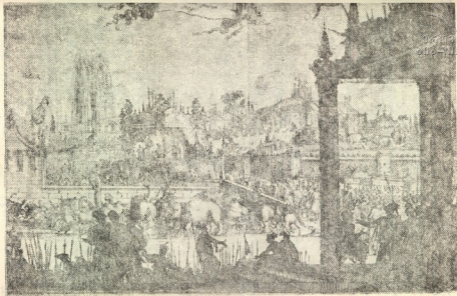
მის გარშემო აწვდილია კლდოვანი მთები, რომლებზედაც მცირეოდენ შვრიის გარდა, არა იზრდება რა. იქაური მცხოვრებნი, თავიანთ სიღარიბის გამო, ფქვევენ ამ შვრიას და მის ფქვილს ქნიან რძეში, უშვრებიან ძროხის ერბოს და ისე ხარშავენ. ეს თავისებური კერძი შეადგენს ერთადერთ მათ საჭმელს.

აქ აქვთ ჩვეულება მეტად ცუდი და საღ გონებასთან სრულიად შეუსაბამო. თუ ერთ ოჯახში სამი ან ოთხი ძმა არის, მათ ცოლად ერთი ქალი ჰყავთ. მათგან ნაყოლი შვილი მხოლოდ უფროს ძმის სახელს ატარებს და ამგვარად მხოლოდ მას თვის თავის მამად. აქ ბევრი ჩაია. შალის მატყლი აქ ქალაქ ლასადან მოაქვთ. ყველა რბილი საქონელი, რაც კი აქ შემოდის, მოაქვთ ცხვრებზე აკიდებით. ცხვრებს ისე ტვირთავენ, რის ტარებასაც შესძლებენ. აქედან ქაშმირში კი საქონელს უკვე ცხენებით გზავნიან.

ქაშმირში მის მმართველს ყოველწლივ საქონელზე ანაკრები ბაჟი ასიათას რუფიამდის უგროვდება. ამ ქალაქის მთავარმართებელს კალონი ეწოდება და ემორჩილება ქაშმირის მთავარმართებელს.

აქედან ქაშმირამდის ორას ვერსამდე ითვლება. გზა მეტად ქვიანია და ამიტომ მგზავრები უჩივიან. ქალაქის ამ ნაკლს ავსებს ქალაქ ქაშმირის დოვლათიანობა.

ტიბეტში ბლომად შეიძლება გასაღება რუსულ ოქრომკედნარეგ აბრეშუმის ქსოვილისა, რასაც ხალისით ყიდულობს ჩაბას სახელით ცნობილი ხალხი. მათ ლასადან ტიბეტში



საქართველოს
საბჭოთაო
საზღვრო
საბჭოთაო
საზღვრო
საბჭოთაო

დიდი მოღვივების ხანის ვარი

ბევრი თხის თევთიკი მოაქვთ, ხოლო აქედან იგი იგზავნება ქაშვირში.

ლასადან ტიბეტში მისვლას საში თვე უნდა.

ინდოეთში ცხელი ჰავის გამო ძალზე ბევრი მწერი იცის. აქ თითქმის ყველა სახლში გველები ბუდობენ და როცა სახლის პატრონი თავის სახლში გველს დაინახავს და სახლის, ნამეტნავად კი ბავშვების, უშიშროებისათვის მოისურვებს მისგან განთავისუფლებას, დაიბარებს გველების დამჭერ კაცს, (ასეთები იქ ბლომად არიან), რისთვისაც ცოტა ფულს იხდის. ეს კაცი იწყებს სალამურის დაკვრას განსაკუთრებულ ჰანგზე და ჩუმად რაღაც სიტყვებს წარმოსთქვამს. იმ სახლში მყოფი გველი სალამურის ხმაზე ხვრელიდან გამოდის. იმ კაცს ხელზე რკინის სალტე აქვს წამოცმული. ამით იჭერს გველს და იმდენ ხანს ატრიალებს ხელში, სანამ მთლად არ დაასუსტებს. შემდეგ სვამს კალათაში, მიჰყავს ტყეში და უშვებს თავისუფლად.

ტიბეტიდან გამოსვლის შემდეგ ორმოცი დღის მგზავრობამ მიმიყვანა ქალაქ იარყანტში.

ეს მგზავრობა ჩემთვის ძალიან მოსაწყენი იყო: უნაყოფო გზა, დიდი ორმოები და ძალზე მაღალი მთები, მათ შორის ყინულოვანიც, ჩემს სულში მწუხარების აუტანელ გრძნობას ბადებდნენ და ეს გრძნობა ჩემში მით უფრო მატულობდა, რომ ყველა ეს ადგილი უდაბური იყო. ერთადერთი ჩემი სურვილი იყო, რაც შეიძლება მალე მოვშორებოდი იქაურობას. ბოლოს გამოჩნდა ქალაქი იარყანტი. ხშირი ტევრები, რომელიც მას გარს ერტყმიან, მეტად სასიამოვნო და დამამშვიდებელ სანახაობას წარმოადგენს მგზავრებისათვის.

ამ ქალაქში მე კარგა ხანს დავრჩი. იქაურ მცხოვრებთაგან გავიგე, რომ ამ 50 წლის წინ ისინი ჩინგის ყაენის ჩამომავალ თათრებს ემორჩილებოდნენ, და თუმცა დღემდის მისი მცხოვრებნი მაჰმადიანურ კანონებს აღიარებენ, ამის მიუხედავად, ახლა ჩინელებს ეკუთვნიან.

აქ მდგარი ჩინელთა ჯარი მათი უფროსებით 2000 ალემატება. უფროსებს ისინი ანბანს უწოდებენ.

აქვე არის 3 ათასამდე ჩინელი, რომლებიც ვაჭრობენ.

ამ ქალაქის ჰავა კარგია, მაგრამ წყალი უხეირო. ლამაზი



გარდაცვლილ ქმრის ცოლთა დანვა ინდოეთში

შენობები სრულებით არ არის. მცხოვრებნი საშუალო შემოსავლებისანი არიან. თუმცა წელიწადის სხვა დროთა მიხედვით აქაურ ჰავას მე კარგი უწოდებ, მაგრამ შემოდგომა ამაზე უარესი მე არსად მინახავს. აქ თითქმის მთელი შემოდგომა ზეცა ღრუბლებით არის დაფარული. მთელ ამ დროს მეტად მოსაწყენს ხდის წვიმის მსგავსად ზევიდან მომდინარე მტვერი, რომლის წარმოშობა შეუცნობელია. ხშირად ხდება, რომ ჰაერში დიდი ნესტის გამო, ჩნდებიან მოწითალო მწერები, რომელთაც ადგილობრივი მცხოვრებნი კორბიტს უწოდებენ. თუ ამ მწერმა ვისმე უკბინა, იგი ძნელად თუ გადაჩეხება ცოცხალი. როცა წვიმის ნაცვლად ზემოხსენებული მტვერი მოდის, მცხოვრებლებმა იციან, რომ შემდეგი წელი მეტად ნაყოფიერი იქნება. მაგრამ, თუ ჩვეულებრივი წვიმა მოდის, ეს იმას მოასწავებს, რომ შემდეგი წელი მეტად უნაყოფო იქნება, და ამიტომ, მათთვის ჩვეულებრივ პარაკლისებს იხდიან. ხსენებული მტვერი ისეთი სიხშირით მოდის ზევიდან, რომ თვით მზის სხივებიც ვერ ატანენ მის სიხშირეს და ეს ხანდახან 7 თუ 8 დღეს გრძელდება. ეს მტვერი ისე წმინდაა, რომ სულ უმცირეს ჭუჭყრუტანაში ატანს.

ჩინელმა ანბანმა, ანუ მთავარმათებელმა ადგილობრივ მკვიდრთა ენა არ იცის და თარჯიმნად ჰყავს ერთი მაჰმადიანი, რომელსაც იმათებურად ბეკი ეწოდება. მას საკმარისი ჯიშაგირი ეძლევა. ამ ბეკს, ამ თანამდებობის გარდა, უფლება აქვს ამ ქალაქის მცხოვრებთა საჩივრები განიხილოს, ამიტომ გარკვეულ დროს იგი ვალდებულია იყოს იმ მთავარმართებლის სასამართლოში. მთავარმართებლის წინაშე მას არ შეუძლიან არც ფეხზე დგომა, არც ჯდომა. იგი მუხლის თავზე უნდა დადგეს და მასზე დაკისრებულ საქმეთა შესახებ მოახსენოს და მიიღებს რა მისგან გადაწყვეტილებას, გაგზავნოს მეფესთან დასამტკიცებლად.

ზემოხსენებულ ქალაქის გარდა, ჩინელებს უპყრიათ კიდევ შემდეგი ქალაქები: ხუდანი, გაშგირი, ახსუ, დურობანი და ილი. თითოეულ მათგანში ზის ჩინელი მმართველი. მათი თანამდებობა იგივეა, რაც ქალაქ იარყანტის მთავარმართებლისა.

ქალაქ ილში ანუ კულჟაში ბევრი ჩინელია. მათი რიცხ-

ვი ათი აჯასს აღემატება. ამ ქალაქში მყოფი ჩინელები მგა-
ტად ზარმაცნი არიან: დროს მარტო იმაში ატარებენ, რომ
თამბაქოს ეწევიან; ამასთან ერთად—მეტად ამაყნი. ამ ქალაქი-
დან გასვლა ადგილობრივ მკვიდრ მცხოვრებლებს უნებართვოდ
არ შეუძლიანთ, რადგან ძალიან ბევრი ზედამხედველი ჰყავს
ამ საქმეს მიჩენილი. ეს ერთი საშუალებათაგანია, რომელსაც
მიმართავენ ჩინელები იმისათვის, რომ აღკვეთონ თვითნე-
ბობა.

დავტოვე რა ქალაქი იარყანტი, გავემგზავრე ქალაქ ახ-
ს უს და 13 დღის შემდეგ მივედი იქ.

ახს უ დიდი ქალაქი არ არის, მაგრამ მასში მრავალი მშვე-
ნიერი შენობაა. იგი მდებარეობს ტაფობში და ორ ნაწილად
არის გაყოფილი: ერთში ცხოვრობენ ჩინელები, ხოლო მეო-
რეში მაჰმადიანები. მათ ერთმანეთში კარგი ვაჭრობა აქვთ
გაჩაღებული. ჰავა ჯანსაღია და დოვლათი საშუალო.

გავემგზავრე რა ქალაქ ახსუდან, 3 დღის შემდეგ მივედი
ქალაქ ტურფანში. იგი დიდი არ არის და არც ლამაზია.
მცხოვრებლებიც მეტად ღარიბნი არიან და ამიტომ იქ არა-
ფერი ღირსშესანიშნავი არ არის.

აქედან 20 ვერსზე გადის საზღვრები, რომლებითაც აქაუ-
რი ქვეყანა გამოიჯნულია ყირგიზთა ქვეყნიდან.

გამოვემგზავრე რა ტურფანიდან, სამი თვის შემდეგ მე
მოვედი სემიპალატში. გზა მეტად სასიამოვნო აღმოჩნდა,
რადგან ამ ხნის განმავლობაში ბევრი ხალხი ვნახე, როგორი-
ცაა: ყალმუხები, ყირგიზები, ყაზახები; ხალხი, რომელიც ქო-
ჩად დადის და კარავებში ცხოვრობს, სრულიად არ მისდევს
მიწათმოქმედებას, იკვებება ძროხისა და ცხენის რძით, რომ-
ლიდანაც ბევრ ხაქოს აკეთებს. მათ უმთავრეს სიმდიდრეს
საქონელი შეადგენს. მესაქონლეობა მათი ერთადერთი საქ-
მეა. ვაჭრობაში ისინი ფულს არ ხმარობენ; მის მაგიერობას
ეწევა ნივთების გაცვლა-გამოცვლა. მუდმივი ბინები აქ სრუ-
ლებით არ იციან; სადაც კი იპოვიან კარგ საძოვარს, იქ
გაჩერდებიან ხოლმე მთელი თავის საქონლით. ამიტომ ისინი
ძალიან ხშირად იცვლიან თავიანთ საცხოვრებელ ადგილს.
მგზავრებისათვის ძალიან სახიფათოა მათი შეხვედრა, რადგან
ისინი ძარცვა-გლეჯას არ ერიდებიან.

ქალაქი სემიპალატი მდებარეობს მდინარე ირტიში ნაპირზე, რომელიც გამიჯნავს საკუთრივ რუსეთის საზღვრებს ამ ველურ ხალხებისადმი კუთვნილ მიწებიდან:

სემიპალატიდან კოხანამდის 2 ათას ვერსზე გაჭიმულია ყირგიზთა ვაკე ადგილები.

კოხანში ზის თათართა ხანი, რომელსაც ჰყავს 50 ათასი ჯარისკაცი.

კოხანიდან ათას ხუთას ვერსზე ასევე ვაკე ადგილებია ბუხარამდის. ბუხარის შაჰს ჰყავს 60 ათასი ჯარისკაცი.

ბუხარიდან ყაბულამდის, ავღანთა სახელმწიფოს სატახტო ქალაქამდის, ათას ხუთასი ვერსია. გზაცოტამთიანია. ავღანთა მთავარს ჰყავს ორმოცდაათი ათასზე მეტი ჯარისკაცი.

ყაბულიდან პეშავრამდე ასი ვერსია და გზა კლდოვან მთებში მიიმართება.

პეშავრიდან გზა მიიმართება ქაშმირისა და აგრეთვე ლაჰორისაკენ, ინდოთა სახელმწიფოს დედაქალაქისაკენ.

ლაჰორამდის პეშავრიდან 300 ვერსია.

სემიპალატიდან 7 დღე ვგზავრობდი ფოსტის ცხენებით ომსკის ციხემდის, სადაც მეღირსა ხილვა წარჩინებული პიროვნების გენერალი გლაზენაპისა. ქეშმარიტად იგი ღირსია დიდი პატივისცემისა. ამდენი ქვეყნები მოვიარე და მისებრ სანიმუშო უფროსი მე არსად მინახავს. რამდენადაც იგი თავმდაბალია და სათნო მის მფარველობაში მყოფ პირებისადმი, იმდენად მრისხანეა მახლობლად მცხოვრებ ველურ ხალხისადმი. მარტო მის სახელის ხსენებაზე ყველა ცახცახებს და ამიტომ ვგზავრები უშიშრად მოგზაურობენ.

გამოვემგზავრე რა ომსკის ციხიდან, კარგა ხნის შემდეგ მოვედი მაკარიაში სწორედ იმ დროს, როცა უამრავსხვადასხვა ხალხს ყოველი მხრიდან თავი მოეყარათ და დიდი ეაჭრობა გაეჩაღებინათ. მე ასეთი ბაზრობა არსად მენახა. აქ მოვაჭრის ყველას გული აღსავსე იყო სიხარულითა და სიამოვნებით და ყველგან გაისმოდა სახელი კაცთმოყვარე და ბრძენ ალექსანდრესი.

დასასრულ, ღვთის განგებით, მე მეღირსა მოსკოვის ხილვა. ჩემს გულში უკვე დიდი ხანია ენთოძლიერი სურვილი

რუსეთის ამ განთქმულ უძველეს დედაქალაქის ნახვისა. ბოლომდე მელირსა ჩემი სურვილის დაკმაყოფილება და ეს დაკმაყოფილება მით უფრო აღმტაცებელია, რომ მე ჩემის თვალთ ვნახე ის საუცხოო შენობები, ის უზარმაზარი ტაძრები და კოშკები, ის სიმრავლე მცხოვრებთა, ის კეთილგონივრული ფუფუნება და, რაც ყველაზე ძვირფასია—ის განათლება გონებათა, ის სიმშვიდე და სიკეთე გულთა, ის სტუმართმოყვარეობა და ალერსიანობა, რომელთა შესახებ აქამდის ვიცოდი მხოლოდ ზეპირგადმოცემებით თვით უშორეს ქვეყნებში!

მოსკოვში მოსვლის შემდეგ ჩემი პირველი სურვილი იყო მეხილა თქვენი წინაპრების მიერ აგებული თქვენი იმპერატორული უდიდებულესობის კოშკი. ჩემი კეთილისმყოფელთა მეშვეობით მე შევეძელ სრულიად დამეკმაყოფილებინა ჩემი ცნობისმოყვარეობა. მე ნება მებოძა შევსულიყავ თქვენს კოშკში, სადაც ვიხილე ძვირფას ქვათა, ოქრო და ვერცხლის დიდი სიმრავლე, ძვირფასად შემკული ტახტები და მზის მსგავსად სხივებით გაბრწყინვალებული თქვენი იმპერატორული უდიდებულესობის წინაპართა გვირგვინები. მე წარმომესახა, რომ აქ იყო დაუნჯებული ბუნების ყველა ძვირფასეულობა; და ამ წარმოსახვამ აღმივსო გული რუსეთის მონარქთა წინაშე შვილური მოკრძალებითა და ამ მოკრძალებითვე დავდუმდები.

მასაღები საქართველოს
და
ინფორმაციის ურთიერთობაზე

შესდგა ჰინდოეთს ვახტანგ გორგასღისაგან და ვახტანგისაგან გამარჯუება მათ-ზედა

და მუნით*—შევიდეს ჰინდოეთად, და მუნ იქმნეს წყობანი ძლიერნი ბუმბერაზთანი, თითოს-თითოთანი. და იყო მუნ წესად, რომელმანცა მათგანმან სძლის ბუმბერაზთა, ივლტინ მის წინაშე ბანაკი მისი.

ხოლო ვახტანგ მეფემან მოკლა ბუმბერაზი თხუთმეტი მუნ შინა, რომელთა დაეცნეს მრავალნი გოლიათნი სპარსთანი.

დაყვეს ბრძოლასა შინა ჰინდოეთისასა სამი წელი და წარმოტყვევნეს უმრავლესნი ქვეყანანი ჰინდოეთისანი, არამედ მტკიცენი ციხე-ქალაქნი ვერ განტეხნეს, რამეთუ ზღვათა შინა იყვნეს.

და წარმოიღეს ხარკი ჰინდოთა მეფისაგან: მუშკი, ლიტრა ათასი; ამბარი, ეგზომიევი; ალვა, ნავი ათი; თვალები: იაკინთი და ზურმუხტი, ნავი ერთი და მასთანა საფირონი თითო სახე; ოქრო, აქლემი ასი; ვერცხლი, აქლემი ხუთასი.**

შესდგა სინდეთს ვახტანგ გორგასღისაგან და გამარჯუება ვახტანგისაგან

...მაშინ განვიდა სინდთა მეფე, და ვახტანგ ჰრქჳა მოყუასთა თუსთა: „ღმერთსა ევედრენით და ზურგი-კერძი ჩემი განმიმეგრეთ“. და განვიდა ვახტანგ, და ორთავე აქუნდა ჰოროლები: მაშინ იწყეს რბევად მრგვლივ ნავარდსა, და ღონე-

* იგულისხმება: ჯორჯანეთით.

** ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეთატყრაშეტე საუკუნემდის, თარგმნილი და გამოცემული ღვაწლითა უ. ბროსე, წვერისა საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიისა, ნაწილი პირველი. ძველი მოთხრობა, 1469 წლამდის ქრისტეს აქეთ. სანკტ პეტერბურღს 1849 წ., გვ. 139.

სა ეძიებდეს ორნივე, რათამცა შეჰყვეს წვერსა ჰოროლისსა, მაშინ დაიჭამა სინდთა მეფემან შეყოლაჲ ვახტანგის ჰოროლისა წვერისა, და შეუტევნა რათამცა სცნა ჰოროლნი, ხოლო სიმნითა და სიკისკასითა ტანისა მისისათა წარიჯანდა და მიუდრკა ჰოროლსა და შემოუშრგულა ვითარცა გრიგალმან და სცა ჰოროლი სინდთა მეფესა ბეჟსა მარცხენასა, ვერ უფარა სიმაგრემან საჭურველისამან, და წყლა წყლულებითა დიდითა, რამეთუ წინათ განვლო წყრთაჲ. და ჩამოიჭრა სინდთა მეფე, და მივიდა ზედა ვახტანგ, ჩაჰყო ჯელი და უპყრა ფერჯი ზისი და თრევით მოიღო წინაშე სპარსთა მეფისა. მაშინ ყოველმან სპამან ჯვითა მალლითა შესძახა ქება ვახტანგს. და აღიგსო სიხარულითა სპარსთა მეფე და ყოველი ბანაკი მისი. და მოვიდოდეს ყოველნი წარჩინებულნი წინაშე ვახტანგ მეფისა ძღვენითა და შესწირვიდეს ძღვენთა. მაშინ სპარსთა მეფემან მოიყუანა მკურნალი ჯელოვანი და დაადგინა ზედა სინდთა მეფესა, რათა განკურნოს წყლულებისაგან და მის მიერ წარიღოს ყოველი სინდეთი. ხოლო სინდთა დაიჭირეს, ნაცვლად მეფისა მათისა, ძე მისი. მაშინ მეფემან ვახტანგ აზრაბა სპარსთა მეფესა განტევება სინდთა მეფისა, აღებაჲ ხარკისა და მძევალთაჲ, რამეთუ ვერ წაიღებდეს სინდეთს. არამედ სთნდა მეფესა სპარსთასა განზრახება ვახტანგისა. განუტევა მეფე სინდთა, აიღო მისგან ხარკი ორი ეგზომი, რომელი ჰინდოთაგან, და ორი შვილნი მძევლად. და ესე ხარკი სინდთა მაშინ სპარსთა მეფემან ყოველივე მიანიჭა ვახტანგს. მაშინ მეფე იგი სინდთა დაემოყვრა ვახტანგს სიყუარულითა დიდითა, პირველად ამისთვის რომელ, ოდეს შევარდა ჯელსა ვახტანგისასა, არა მოკლა და ცოცხლებით მოიყვანა წინაშე სპარსთა მეფისა, და შემდგომად ამისთვის, რამეთუ ვახტანგისევე მიერ განთავისუფლდა ტყვეობისაგან. და უძღვნა ვახტანგს ძღვენი მიუწდომელად დიდძალი და წარმოვიდეს სინდეთით წელსა მეოთხესა სინდეთს შესვლისასა, და დარჩომოდეს ქალაქნი სინდეთისანი მოუოკრებლად: სინდაჲ, თოფორო, კირმა.*

* ქართლის ცხოვრება, გვ. 143.

მეფე თეიმურაზ II-ის წერილი თავის შვილის ირაკ-
ლისადმი, სპარსეთიდან მოწერილი

1737 წ. იანვარი.

სასურველო ძეო ჩემო! სადაცა ბოროტი შეგვემთხვევის, იქ სიკეთეცა მოგველის. მეცა იძულებითა მოგიწერ ესრეთ, რომე შაჰსა ჰსურს განთავისუფლება ჩემი ტყვეობისაგან, გარნა მხოლოდ ითხოვს მოსვლასა შენსა და რათა თანა წარმოიყვანო ასულიცა ჩემი და დაჲ შენი ქეთევან. მხოლოდ მოსვლაჲ შენი აქა, სპარსეთად, მომანიჭებს მე განთავისუფლებასა ტყვეობისაგან. ესრეთია ნება შაჰისა.

მეფე თეიმურაზ.

წერილი ერეკლე ბატონიშვილისა თავის ძედა თამარ-
თან მიწერილი განჯიდან

1737, თებერვალი.

ქ, ღმერთმან ბატონის დედოფლის ერთის წუთის შეწყენის ჭირის სანაცლო ამყოფოს მაგათის მოშორებებისათვის დიდათ შეწუხებული ერეკლე. მერე, ეს ასლანი ერთი ბერი კაცი არის და თან აღარ წავიყვანე, ისევე დავაბრუნე, რასაც ამაზედ თვალსა და ყურს დაიჭერთ და გებრალეებათ, თქვენ იცით. გავს,* რომ ამას ყმა ყვანდა, იმისი მეც წყალობა უყავი და თქვენც წყალობა უყავით. რადგან ყველას ვისმეს უბოძეთ, ამას ისევე უბოძეთ ჩვენის გულისთვის. თუ არა, იხტიერი თქვენი, ამაზედ ნუ გამიწყობით.

ბატონიშვილი ერეკლე.

* უნდა იყოს: გავაზს.

მეფის ირაკლის წიგნი სპარსეთით*

ქ. მრავლისა მინდა წერად, არამედ არა ვინებე უმეტეს ამისსა წერად, რათამცა არა უმეცრებამან ჩემმან, და ბუნებამან ვითარმედ უძლოს საქმეთა ცხოვრებისა ჩემისათა, და ჰყონ გონება ჩემი და განმაკრონ ესე ვითართა ჭირთა და განსაცდელთა. რამეთუ ვიქმენ მრავალთა წელთა მნახველ, და შემპსწრობ, და განმცდელ ყოველთა ჭირთა ავთა, და ყოველთა შეტუწნიერთა და წრფელთა ყოველთა გემოვანთა. რომელიმე წარმოვსთქუა თუთოეულად, და ან ვითარმედ. მივსწვდე მე, არამედ მოვალ და მოკლებულ ვჰყოფ, და ვიკადრებ წერად და ვითხოვ უფლისაგან ვედრებით, რათამცა ღირს-მყოს მე უღირსი, საქმესა ამას სასურველთა, ყოველისა სასიხარულოსაგან, უმეტესად სასიხარულოსა ნებასა ჩემსა და აღმისრულოს ნება ჩემი ღმერთმან, და მახილვოს შევნიერი ეკე და კეთილ-ნაყოფი მზებრ ბრწყინვალე პირი შენი, ტანი იგი მლხენელი გულისა და გონებისა ჩემო ბატონის-შვილო, ბატონო შენი ურგები, უმსახურო, და უსიამოვნო ძმა ბატონის შვილი ერეკლე ლამაზს თვალეზზე და პირზე კოცნას ვიკადრებ. მერე, წიგნი მოგეწერათ, თექუსმეტ ქრისტის შობის თვეს, ენკენის თვეს მოგვივიდა. ასე გებრძანათ, რომ შენის წიგნის მოსვლაში კინალამ გავგეჟდითო. წიგნისა და ამბვის მოსვლამ ასე გაწყინათ, მე რომ მომაწევინოს ღმერთმან, უფრო უნდა მამ ბიდაპალი შეიქნათ. მაგრამ ექვსიოდ ალაჯი კიდევ იქნება მანადამდინ. სხუა აქაური ამბავი ეს მოგახსენო, რომ ახალი რომ შარშან წამოვიდა გიორგობის თვეს, თუ არ ვიცი ღვინობის თვეს, იმ მანძილიდამ ორი დღე გამოვიარეთ, და მესამე მანძილიდამ დილაზე ავიყარენით, ოთხი ალაჯი გამოვიარეთ, ჩამოვხდით. ნახევარ საათი რომ ჯერ არ გამოსულიყო,

* იხ. „ცისკარი“, 1859 წ., № 1.

დაიძახეს: ყენი შეჯდაო. ბინა აქ დააგდო. თითოს ლამეს
ქერით წავედით. სანამდინ ან ჯარის კაცი, და ან ჩქონ მო-
ვემზადებოდით, ყენს ორი ალაჯი გაევილო. შეესხედით ჩქონცა
სალამოზედ, და ლამით წინ და წინ გაგვესწრო ჯელმწიფი-
სათუს. ორი ათასი ყარაულისათუს და ერთის აჯიხან ბე-
გისათუს ებრძანებინა: თქვენ წინ წადითო. ჩქონ იმათ რომ
ჯელმწიფესაგან წინ გვნახეს, დაგვაყენეს, რომ ხელმწიფესთან
იარეთ თქვენაო. ამაში უკან სამი მაშხალა გამოჩნდა. დავ-
დეგით, მოუცადეთ, და ჯელმწიფეც მობრძანდა, და იმის თიფ-
ში გავერიენით. დაეწყეთ სიარული. იმ ლამეს მთვარეც იყო
და მოვადეგით ერთს უგზოს მთასა და კლდეს. ოცდა ათი
ათასი კაცი შემოვედით ვიწროში, რომ ორი სამი ურემი
ალაგ-ალაგ თუ გაიმართებოდა. ერთი ასეთი ციოდა, რომ
თითქმის დაგვაჯმო ცხენი და კაცი. დაგუბდის ამ ვიწროში
ეს ჯარი, დავდეგით ამ სიციფეში და იძახიან: ალლა! ალლა!
მაგრამ ერთი ასეთი დატრიალდის ჯარი, ვეცით ერთმანეთსა,
გული-ფირტივ ცალკე ჩავიყრევინით ხოლმე, და ცხენჰა და
კაცმა და მუხლების მტვრევა ცხენის წიხლისაგან, რასაკვრე-
ლია, რომ მეტად ვახლიდით ფეხებს, მაშ რა ექნათ, ამ ყო-
ფაში ვიყავით, სანამდინ იმ ხევს მოვრჩებოდით. ის ხევი ნა-
ხევარ ალაჯი იყო და ხუთს საათს ძლივ გავედით. მოვხუდით
კიდევ მთასა და კლდეს დიდსა. ვიარეთ და არ ვიცოდით, თუ
სად მივიდოდა ჯელმწიფე. ამ ბევრ სიარულში ჯარიც დიად
დაიღალა, და თავწვრილათ დაიფანტა. იმ დღეს გვევილო, იმ
ლამეს ვიარეთ. მეორე დღეს, რომ დასამხრდა, ყენს კაცი მო-
უვიდა, რომ ნასარ-ხან დავიქირეთო, და ჯარი გაექციათ.
მასუკან ყენიც მიბრძანდა. აჯიხან-ბეგს ხალათი უბოძა,
და ყარაულის მიმბაშებსაც. იმ სალამოზე სპილოს სანახავათ
წაველ მე, და ყენმა დამინახა. ნასარ-ხანის კარავსა და ფარ-
დაში ბრძანდებოდა. დამიძახა და მიბრძანა: შენც წამოსულ-
ხარო? მე მოვახსენე. მაშ ვისთან უნდა დავმდგარვიყავ-მეთქი.
მიბრძანა: ბარაქალა! კარგა გიქნიაო. წინ ქორები უსხდა.
მიბრძანა: რომელიც გინდა აიყვანეო. მიველ, ერთი ქორი
ავიყვანე. მიბრძანა: კარგა გააძღობდეო. თავი დაუქარ და
წამოველ. იქ დავდეგით ოთხს დღეს, სანამდინ ბინა ხეიბარ-
ში გამოვიდა.



ხეიბარი დიად ვიწრო ადგილია და იმიტომ შეეკრანასარხანს ის გზა, ბინად რომ მოვიდა. ფიშაურს შემოვედით. ოციოდ დღეს იქ დავდევით. მესამეს დღეს რომ აყრას ვაპირებდით, ალიხან-მირზაც მობრძანდა. ყენს ისევ ჩემთვის ებრძანებინა ჯარჯიბაშის პირით, რომ შენთან დადგესო. ასითუმანი ინამი უბოძა, და მესამეს დღეს გამოვედით ფიშაური-დამ. ერთს ქალაქს ათეგის წყალზედ მოვედით. ჯისირი იდგა, გავიარეთ ზედ. ასეთი დიდი იყო, რომ ცხენი ვერ გავიდოდა იმ წყალში. ამას გარდა კიდევ ერთს წყალს სხუას მოვადევით, ჯელიმ ჰქვან, იმას ცხენით გავედით. იმას იქით ჯაანზე მივედით და მეტად დიდი წყალი იყო, მაგრამ იმასაც ცხენით გავედით. იმის პირზე ერთი ქალაქი იყო. ლაურზე ექვსი მანძილი იყო. ბინა იქ დააგდო ყენმა. თადარიკით წავიდა. ვიარეთ და რომ მივახლოვდით ლაურის წყალს, ქალაქს ძირზე ჩამოჭდის. რომელზედაც გასავალი იყო, იმათ შეეკრათ თოფხანით. ამაში ამაზე აღარ მიბრძანდა კელმწიფე, ორს აღაჯზე ზეით წავედით. ჯერ ყარაული გავიდა წინ. ყარაულს უკან კელმწიფემაც გამოაცურა ცხენი. ასიოდეს ყულით თითონ გავარდა საჩქაროთ. ამასობაში გაწვა წყლის პირზე მემარჯვენე და მემარცხენე ჯარი, შეიქნა კიდევ ვიწროობა ამათი, რომ ვერ დამიწერია. თითქმის მივადეგით ერთს ლაფს, იქნებოდა ერთის, ორის გუთნის გაშლა. ასეთი ტალახი იყო, რომ ლასტის ხიდს რომ ზანზარი გაჰქონდეს. ისე ზანზარებდა. და რაც ჯარი იყო ყველამ ზედ გავიბრინეთ. და წყალში რომ შევედით, ორი ურმის ტოლი გზა ძლივ იყო. ამას თუ გარდასცილდებოდა, იმ წყალში კაცი საფლობისაგან ველარ ამოვიდოდა. გაიქედა ამ წყალში ჯარი, და ცურვა დაიწყო ცხენებმა. ვიდევით ერთს აღაგსა, და გვიცურევდა ცხენები შიგ. მოგვხედა ღმერთმა და გამოველით. მიველით და ერთს მხარეს მოვხვდით. თურმე ერთი ხანი ლაურზე საშვებელად მოვიდოდა, და შიგ კი ჩამოგვერია. ერთს ორს დასტას უბრძანეს და ასს ყულს მივიდენ და ყათლანი უყუშა, იმაში ჩეშნი კაცებიც დაესწრენ და ცამეტი თავი იმათაც მოართვეს ყენს. ეს რომ გარდაწყდა, ამაში ლაურის ხანის ზაქარიას მოციქული მოვიდა. შემოეთვალა: პატარა დამაცალეთო, მაჰმად-შაჰსთან კაცს გავგზავნიო და რასაც ის მიბ-

ძანებს იმას ვიქო. შუკლს გზავნიდა ჯანაბათს. ეს ხელმწიფემ იწყინა. აღგა იქიღამ და ნახევარს აღჯაზე დაუდგა. უბანა: თუ მოხვალ კარგიაო, თუ არა და ხუალ იერიშს მოვიტანთო. მეორეს-მესამეს დღეს თითონ მოვიდა. კელმწიფემ მურასათ შეკმაზული ცხენი უბოძა. მას უკან იმანაც ორმოცდაექვსი სპილო მოართვა და ასი ათასი თუმანი ქალაქს განოართვეს. ბინად რომ მოვიდა, წავედით შუას იანვარში ჯანაბათისაკენ და გავედით კიდევ ერთს წყალს. იმას იქით კიდევ ერთს წყალს გავედით. იმან ბევრი საქონელი წაახდინა ჯარისა. იმ წყალის იქით ერთი ქალაქი იყო საპარი-ინდი ჰქვიან. იმის გვერდზე დადგა კელმწიფე, დაუძახა ყოველსა სარქარდებსა, მიმბაშს, უზბაშს, და დაღბაშს. უბრძანა ბევრი კაი სიტყვა იმედიანი, ჯერ წყალობა, და ბოლოს ეს უბრძანა: აქედამ რომ კიდევ გაიქცეთ, სადა გაქვსთ გზა რომ მორჩეთო, რსევ ნამუსიანათ დავიხოცნეთ ისი ჰსჯობსო ჯარმაც კაი სიტყვა მოახსენეს, ღუთით, და თქმუნის დოვლათით, თქმუნს ბედნიერს ალამს ვერ დაუდგებიან ისინიო. ამაში რომ ვიყავით, ექვსი მანძილი გვაკლდა, ერთს მანძილზე კიდევ წინ წავედგით, და ბინა იქ დააგდო კელმწიფემა. და წავედით მარჯვენით და მემარცხენით, თიფდაწყობილნი წინას ყარაულთ, თოფხანითა, და ზამბურაკის სროლით, და მივიწურენით დღისა ერთისა სავალსა, და ყარაულები მოვიდნენ, თავები მოიტანეს, და დაქერილი კაცებიც მოახსენს. ყარაულები ერთმანეთს მოხდომოდნენ. ამ ჩემსს ყარაულებს გაექცივით, და შიგ სანგარში შეეყარათ. მეორეს დღეს კელმწიფე კიდევ იმავე წესით წაბრძანდა, და იმთონი ღუთის წყალობა გაქვს, რამდენი ფარშევანგი ჩემს იქ დავიჭირეთ და რამდენი მაიმუნი. უცხო ნადირი იქ მოკლეს. მივედით მაჰმად-შაჰის სანგარის სიახლოვეს. ორ აღჯა ნახევარზე ჩამოვხედით. იმ ღამეს ყადაღა იქნა, რომ ახლავ ყველამ იარაღით შეიკაზმოსო. უწინ ყადაღა ჰქნა კელმწიფემ იარაღის ჩაუცმელობისა, რომ ჯარი არ გაისარჯოსო, და მას უკან ისევ უბრძანა ჩაცმა. მეორეს დღეს გვეგონა შებმა, და აღარ მოხდა. მოუარეთ იმათს სანგარს ზეიღამ, დავედგით. მესამეს დღეს დაეწყო ჩემნი რაზმი და წავედით. მივედით იმაზე მზათ, და არ გამოვიდნენ, მივედით და მოახლოვებით ჩამოვხედით. პატარა ხანი

გამოვიდა, დაიძახეს: ყენი შეჯდაო. გავედით და შეიქნა რაზ-
მის წყობა, და ჯაზაირჩი დააქვეითეს. და უბრძანა დასტებს:
იქათა, აქათ! თავის შვლს თავისი თოფი მიაბარა და აღმე-
ბის გახსნა ბრძანა. და თოფხანაც წინ გასწივეს და ერთმა-
ნეთში თამაშობა შეიქნა. ჯერ იმათი მართალი ჯარი არ
გამოსულიყო. ერთი სადათ-ხანი გამოსულ-იყო. ისიც გა-
ჯავრებული იყო, ვითომ ჯანაბათილამ მოვიდოდა.
იმათ ყარაულები შეყრილიყვნენ და წაერთმევით... გამარჯვე-
ბული გამოვიდა ოცდა ათი ათასის კაცით. მასუკან კიდევ
ხანდოვრან გამოვიდა, ის კიდევ უდიდესის ლაშქრით,
მარჯუნივ კიდევ ჩჷწნის სანჯანის ბიძაშული მოვიდა,
მაგრამ მკარი აჰკრა, და გვერდზე მოგვიარა ორსა
დასტასა ყაენმა იმაზედ უბრძანა. შუაზე ხანი დოვრან მოვიდა,
და მარცხნივ სადათ-ხან. შეიქნა დიდი ომი. ჩჷწნ მირზასთან
ვიდეგით. ის ჯარი რომ გვერდზედ მოგვექცა, ის იმწამზე ბურთ-
სავით გაიტანეს, და სანჯანის ბიძაშულიც დაიჭირეს. ამაში
სადათ-ხანის დასტამ გააჭირა საქვე დიდად, და ყაენისაგან
კაცი მოუვიდა: ნასროლა-მირზას აკოცეო და ღმერთს
შეეხვეწეო. მაშინვე გარდმოხტა და მიწას აკოცა, და ისევ
შეჯდა ცხენზე. მარცხნივ კიდევ გატყდა ხანის დოვრანის
ჯარიც, და თითონაც დაჰსჭირეს და გაიქცა. მაგრამ სადათ-
ხანის ჯარი არ დაიძრა. ამაში აქ სპილო მოჰყავსთ. აქ და-
ჭერილი კაცი მირზასთან მოუღდისთ და ვეხვეწებით ყოველნი
ღმერთსა. როდის რომ სადათ-ხანის სპილოს ჯაზაირი ჰკრეს,
რომელში თითონ ზედ იჯდა, ისიც დაჰსჭირეს. ერთი ჯაზაირჩი
აუბნა ზედ. დაიჭირა სადათ-ხან, და ჯარი მასუკან გაიქცა.
მოიყვანეს მირზასთან სადათ-ხან, შეინახეს. მასუკან კელმწი-
ფეც მობრუნდა. მოვედით ჩჷწნს სადგომზედ. ომი შუადღისას
მოგვიხდა, და ჩავიდა მზე და მოგბრუნდით. მეორეს დღეს
სადათ-ხანმა, თავისი ჯარიც სულ მოასხა
ქუჩაში დილაზე კელმწიფე შემობრძანდა დიდის რიგითა და
ზამბურაკის სროლით. ასს სპილოზე ჯაზაირჩები შეესხათ და
შილინგით მოუძღვებოდენ წინ. შევედით. კელმწიფეს კარამ-
დინ მივეყვით. კელმწიფის სასახლე შიგნით ციხეში იყო, მობ-
ძანდა და ჩამოხდა ზარბაზნის სროლა, რომ თითქმის
ის ჯანაბათი დაიქცა. მასუკან ჩჷწნც წამოვედით თავიანთ

სახლებში. მესამეს ღამეს ერთი თქრიალი და თოფის სროლა მოხდა. თურმე გვილალატეს. ყაენმა შუდს დასტას უბრძანა: ამაღამ თქმუნ გასწივეთ ომი და ხვალ ღმერთი გაარიგებსო. იმ ღამეს ყველამ დღეს წავედით, კელმწიფე შეჯდა, და ერთს ოქროს მეჩითი იყო, ჩარდახი ჰქონდა, და იქ დაბ-დანდა, და ყათლანი ბძანა იმ ქალაქისა. ღმერთმან იმდენი ღუთის წყალობა მოგცეს, რამდენი კაცი, დედაკაცი და ყა-წვილი იქ მოკლეს. დიდი ყათლანი იმათ დაემართათ

. . . რაც კი უნდოდათ ჯავაირი, ფლური, ოქრო, ვერცხლი თუ რაც კი კაცს უნდა, ყოვლისფრით აიყსნენ, მაგრამ ჩემს დიდად უსაშოგრო დავრჩათ, ამიტომ რომ კელმწიფის ბრძანება არ იყო, და ვერსაით გავედით. ექმსი-შუდი კაცი გავა-პარეთ და საბრალო... თოფი მოხვედრიყო მსუბუქათ, მალე მორჩა. მაგრამ ჩემსს გაგზავნილს კაცებს ხუთიოდ ცხენი და ფანცი-ფუნცი რაგინდა რამე ემოვნათ. შუადღეს უკან ყაენმა ისევ მაჰმად-შაჰას აპატივა, და ჯარი ისევ დააბრუნა, მაგრამ ასე. . . . მასუკან ყაენი დაუმოყურდა მაჰმად-შაჰს. ნასროლას მირზასათჱს ძმის წული მოართვა და ქორწილი უყო. სამი დღე სულ ჩირადდანი იყო ქალაქში და შიგ წყალ-ში ნავეები ჩააყრევინეს, და შეაბეს შუშხუნით, მაგრამ კაცი დიდ მარხვაში იქი. და მასუკან აყრის კმა შეიქნა ქორათ, და ჯერ მართალი კი არა ვიცოდით რა. დღესა ერთსა კარზე მივედით, და მაჰმად-შაჰს დაპატიჟა კელმწიფემა. მეჯლიში ქნა, და ნიზამ-ალ-მულუქი ქამარადიხან და სარმურად-ხან ორნივე უწინვე დაიხოცნენ. და სხუა ვინც დიდი კაცი იყო ყველა დაჰპატიჟა. მაჰმად-შაჰს ჯილა დაურჭო და კმალი შემოართყა, და კელმწიფო-ბაც იმასვე დაულოცა. და ამის დიდ კაცებს უბძანა: თქმუნ ამას ავად არ ემსახურნეთო... რომ თქმუნ ამას არ მოსდო-მიხართო, სადაც ვიქნები ექუსს თვეზე აქავე დავბადებო, და ყათლანს გიზამ ყველასაო. მეჯლიში რომ გათავდა იმ დღეს ალიხანს ცხენი მოუვიდა კელმწიფისაგან. მეორეს დღეს ფიშხანაც გამოვიდა, და იმ სალაშოზე არ ენახა, და ზოგი რამ სიტყვები და წყალობა უბრძანა. ორმოც-დაათი თუმანი იმას უბოძა, და ორმოცდაათი მე მიბოძა. და მეორე დღეს ოთხს მაისს, კელმწიფე გამოდგა. ხუთასი

სპილო შიგ დარჩეული წამოასხა, და ხაზინისა რაღა მოგახსენო. სხტას გარდა . . . ერთი თოუზ ტახტი მოაქვსო. ფასი ხუთი ქურქურია იმისი, და გაკეთებულიც ისეა. და ერთი ქურქური ოთხასი ათასი თუმანია. იმისი ტახტობა და სიკიეთე გასინჯეთ. ჩამოვედით და გავიარეთ ორი წყალი. ჯიზირები იღვა ზედა. მასუკან ლაურის წყალზე მოველით... თხუთმეტს ალაჯზე ზეიდამ ამოუარეთ, და იქ ჯისირი იღვა წყალზე, და ზაქარია-ხანიც მოეგება, დიდი ფეშკაშაც მართვა და რაც ჯარს ტყვე ჰყვანდა. ჯისირზე კაცები დააყენა კელმწიფემა, და სულ მოაკრეფინა და ზაქარია ხანს აჩუქა, ამ ამბებში . . . თვე. და ლაურის წყლიდამ რომ წამოვედით, სამი დღე იცოცხლა, და თქმნი ჭირისს სანაცვლო შეიქნა ის დღე შენის ოჯახისა, და შენს მტერს დაუდგება, ამისთანა დღე, ოციოდ ქრისტეანე კაცი ვიყავით, რომ ჩემს . . . კაცს, რომ ამისთანა ამხანაგი მოუკუდეს შენ იცი, დასაკლისია. სხუა აქაური კიდევ ესე, რომ ინდები გვაშინებდენ: მარასათი მოგასწრობსთო, და ოთხს თთვეს იწვიძებსო, და ველარ გახვალთო, და მართლაც იყო, თითო ასეთი მტვერი . . . ყოფილიყო. ასე დაბნელდის, როგორც შუალამე იმასთან ნათელია. იმასთან ეს რომ გარდასწყდის, მოვიდის ერთი საკვრველი ქარიშხალი და წვიმა-ქუხილი, რომ აღარც კარავი დააყენა, და სიცივემაც ძალა დიად დაგვმართა . . . გამოვიდის, ერთი ასეთი სიციხე გამოუშვის, რომ რა მოვიგონო და რა ვჰსთქუა? იმდენი ღმერთმა ღმთის წყალობა მოგცეს, რამდენი სიციხემ კაცი იქ გახეთქა. ამაში მოვედით ჯაანზე, და ასეთი გადიდებულ იყო, რომ ბევრს ალაგს . . . ჯაანის გაწევა კი არ იქნებოდა. რომ მოვედით ვნახეთ ჯისირი გაეწყვიტა. დიად ნამეტნავათ გვეწყინა და ვეცადენით ზეით ქვეით ჯისირის გადებასა, და არ დააყენა. მასუკან ყანმა ბრძანა და სულ ნავით გამოვიდა ჯარიც . . . პირზედ დაედევით გამოღმა, სანამდინ უკანა ჯარი გამოვიდოდა. ერთს ღამეს ერთი შათირი მუსა და ერთი მეჯორე, და ერთი იეთიმი, უსუფა ჰქვან, ეს სამნი გამეპარნენ, და ოთხი ცხენები წაგვისხეს და ლაურს მიმართეს, და მოგვიანოთ . . . სოლომან, პართენ, ცალკე გამოუდგნენ. ასლან, დავით და გივი ერთს მხარეზედ გავგზავნე. ყანი იმ დღეს

აიყარა და წამოვიდა. მაგრამ ჯერ ვეჭვობ ისე არ გაქირებო-
დეს ამ ურდოში. მე იქავ სადილობამდინ უცადე ასლანს
. ისინიც. დავიწყე სიარული და წაველ. დადგა სიცხე,
ღიად ნამეტნავად შეგვაქირვა. მე ჩქარა გამოვკარ და ურ-
დოში რომ შემოველ, დამიწყო გულის სუსტობა, და ერთი
ბეწვი გამიწყდა რომ ცხენიდან არ გადმოვარდი და ჩემთან
ჯიმშერის მეტი არაფერ იყო. უთხარ: ჩქარა და კელი
რომ ჩავიყავ, დამწყვა. უბეში ჩავისხი და პირი დავებანე. გა-
მოვაქენე ცხენი, და ქარი მომედინა

. დავარდნოდა, მაგრამ უცხო
ცხენი იყო. შენმა მზემ, ასეთი ცხენი იყო, რომ ჯანაბათს
ინდებმა ოცდაათი თუმანი მაძლიეს, და არ მივეც, და ამან
მოინდომა, ავდეგ და მივეც. ის ცხენი ჯანაბათს ვიშო-
ვე, ამაში ჯულიმ და იმაზედ ჯისირი იდვა
და გამოვიარეთ. მოვედით ერთს ალაგს, და ჯარის სანიც
მოკდა იქა. იმ მანძილზედ მე ცივება დამაწყებინა, ხუთჯე-
რად გამაცივა. სამი ჯულაბი დავლიე და ღუთით მოვრჩი.
იქიდან ავიყარენით, და ალიხანიც ავათ იმანაც
ჯულაბები დალივა. მასუკან ათეგის წყალზედ მოვედით.
ჯერ იმ მანძილზედ აღის მიჩხას ასი თუმანი ინამი უბოძა,
და მე ორმოცდაათი თუმანი მიბოძა. და მასუკან ჩვენი სანიც
ნახა, და თითო ცხენი კიდევ გვიბოძა. სანს უკან საბრალო
ვამეყიც ავათ გაგვიხდა, და შენი ქირი წაილო. და ახლა ფი-
შაურს ქვეიდან, ორს მანძილზედ ვდგევართ, და არ ვიცით
ღმერთი საით წაგვიყვანს. მე ბატონებთან და შენთან ბევრი
სიჯილათი და სირცხვილა მაქუს... თუ ღმერთმა პატარა ზეით
შემოგვაყენა, ხომ ღუთით კიდევ შევიძლებ თქმუნს სამსახურს
და სიამოვნეს, თუ არა და, რა გეწყობა? პართენი ამ წიგნის
წერაში აქ არ იყო, ფი შაურს წავიდა და მე შითხრა: თუ ანას
წიგნი მისწერო, ჩემ მაგიერ სამსახურის თქმუნიცა
და ჩემიც, და მე მიყურეთ რომ ბიძია შევიქენ, და დისწუ-
ლიცა მყავს. ბატონი ჩემი დისწული როგორი ქალია, ან
მაგისი ქმარი როგორი ვაჟკაცი შეიქნა? მომწერე ჩემის ძმის
ანბავი და მარია მის ანბავი მიბრძანეთ რამე. დამწერა
ხუთს

ბატონიშვიდ ერეკლეს წყალობის წიგნი, ბოძებული ასღან ავაღიშვილისადმი შაჰჯანაბადში 1738 წ.

ქ. ნებითა და შეწვევითა ღვთისათა, ესე წყალობის წიგნი გიბოძეთ ჩვენ, ბატონიშვილმა ერეკლემ, შენ ჩვენს ერთგულს და თავდადებით ნამსახურსა ავაღიშვილს ასღანს მილახვარს, ასე რომ ყანდაარს რომ შაჰნადირ ყეენმა გვიბრძანა, მაშინ შენც თან მახლდი, ბევრს გვემსახურე და და კიდევ ინდისტანს ჩამოგვყევ და იქაც ბევრს გვემსახურე. ახლა ამ სამსახურის სანუფქოთ გიბოძეთ ჩვენი სახასო ჩუმლაცო. უწინაც პაპის ჩემისა, ბიძის ჩემების წიგნები გქონებოდა. როგორც იმაში ეწეროს, ისრე ჩვენც გვიბოძებია და დაგვიმტკიცებია. გიბოძეთ და წყალობა გიყავით დავითს ნაზირს და შენს ბიძაშვილს ასღან მილახვარს და შვილსა შენსა გიორგის და მომავალთა სახლისა შენისათა. მოგცეს და გიბედნიეროს ღმერთმა ჩვენს ერთგულობასა და სამსახურსა შინა. არა ჩვენგან და არცა შემდგომთა ჩვენთაგან არ მოგეშალოს. დაიწერა წიგნი ესე ინდისტანს ხელითა პართენისათა, ოკდობერს ბ. ქალაქსა შაჰჯანაბადისასა ქორონიკონს უკვ. ბატონიშვილი ერეკლე

ამ სიგელს ხელ-ახლა ამტკიცებს მეფე ერეკლე 22 მაისს 1784 წ. და მასთან ერთათ სიგელს ამტკიცებენ 23 მაისს დედოფალი დარეჯან, ბატონიშვილი გიორგი, იულონ და ალექსანდრე.

სითარხნის წიგნი თეიმურაზ II-ისა, ბოძებული გოგია ცისკარიშვილისადმი 1737 წ.

ქ. ნებითა და შეწვევითა ღვთისათა ჩვენ იესიან, დავითიან, სოლომონიან, პანკრატოანმან, მეფეთ მეფემან და თვით კელმწიფემან, დიდის კელმწიფის გაკელმწიფებულმან მეფე თეიმურაზ და თანამემცხედრემან, დედოფლად ღირს ქმნილმან, ქართოველთ მეფეთ ასულმან, დედოფალმა თამარმა, პირმშომან და სასურველმან ძემან ჩვენმან ბატონიშვილმა ერეკლემ და იოანემ, ძმისწულმან ასანმირზამ, ეს-



წყალობის წიგნი და ნიშანი შეგიწყალებთ და გიბოძეთ შენ გურჯაანელს თამაზის ყმას ცისკარიშვილს გოგეას, ღვინიას, გურამს, მამუკას შვილთა და მომავლთა სახლისა შენისათა, აზატობის წყალობა, არა სათხოვარ არა გეთხოვებოდეს რა, არა საკელმწიფო, არა საბატონო გამოსაღები, არა პური, არა ღვინო, არა საკლავი, არა გამოსაღები არა გეთხოვებოდეს რა. უწინაც ნამსახური კაცი იყავ; ახლა ბატონიშვილი ერეკლე ყენს კარზე ახლდა, იმის სამსახურზე გაგისტუმრეთ. იმის სანუფქით ჩვენ ეს წყალობა გვიქნია. არ მოგეშალოს ჩვენგან, არა სხვათა მეფეთ და მეპატრონეთაგან. გიბრძანებთ კარისა ჩვენისა ვექილ-ვეზირნო და ყოველნო მოსაქმენო, თქვენც ასე დაუმტკიცეთ, როგორათაც წიგნსა და ნიშანსა ეწეროს. ქკს უკე

თეიმურაზ	თამარ	იოანე
----------	-------	-------

ქ. ჩვენ ნეფე ერეკლე ვამტკიცებთ ამ წიგნს, ოკტომბერს და, ქკს უმთ. ერეკლე

წყალობის წიგნი მეფე თეიმურაზ II-ისა, ბოძებუდი სოღომონ გურგენიძისადმი 1740 წ.

ქ. წყალობითა ღთისათა ჩვენ ღთივ ზეცით გზრგუნოსან-მან, იესიან, დავითიან, პანკრატოანმან, საქართველოს მეფეთ მეფემან, პატრონმან თეიმურაზ და თანამეცხედრემან ჩუენმან, დედუფალთ დედუფალმან თამარ, პირმშომან და სასურველმან ძემან ჩვენმან ბატონისშვილმა ბატონმა ირაკლიმ, ესე წყალობის წიგნი და ნიშანი დაგიწერეთ და მოგიბოძეთ სამლოთსა ჩვენდა ბრძანებულისა წესთაებრ კეთილ მონისა და სახიერისა მსგავსად მრავალსა ზედა დადგინებისა პატივითა, რომელმან მსახურებასა შინა ჩვენსა იტვროთე სიცხე მზისა და სიმძიმე ღამისა და მუშაკისაებრ სასყიდელისა ღირსისა ჩვე (ნ) ცა მოწყალებანი ერთგულთათჳს მიუხვებულნი სიგლითა დაგიმტკიცეთ თქუენ, მრავალფერად თავდადებულს და ჩვენსა სამსახურსა შინა ნიადაგ მზად მყოფსა და ერთგულება



დაჯერებულს ყმათ გურგენიძეს და ჩვენს არმის აბაშ ბეჟან ბეგის შვილს სოლომონს, შვილსა შენსა გიორგის და შვილის შვილისა შენსა სიმონს და მომავალთა სახლისა თქუენისათა ყოველთავე ამაღ, რომე ოდეს ნადირშამ ერანი დაიჭირა, მაშინ აქ მობრძანდა, ჩვენს ძმისწულს ალექსანდრეს ქართველთ ბატონობა უბოძა. ჩვენც ბევრი ძალიან სამსახური დავსდევით: ლეკი და ურუმე გაერთდენ, ახალციხის უსუფ-ფაშა ქართლში პატრონობდა, ყარაღაჯის ციხე ეჭირა, დიდის ჯარით და თოფხანით გამოვიდა კახეთზე. ჩვენის მაჰმად-ყული-ხანის სიკუდილიც და დარბაისელთ და ეპისკოპოსთ ამოწყუეტაც თავს ეღვათ მუხთლობით. ღთის მოწყალებით დედოფლის წყალზე დავესხენით, ქალაქამდი ვდივით. ბევრი ამგვარი სამსახურები გავსწივით, მაგრამ არ დავგინდო: გორს დავეჭირეს, ჩვენ და ქართველნი: ბარძიმ ერისთავი, ამირახვარი გივი და თარხანი. ყენი ისპანს ბრძანდებოდა. წაგვასხეს ტუსალათ. შენ თავდადებით დაუპატიჟათ გვიახელ. გზებზედ კარგად გვმსახურე. მერმე ყენმა ისპანს წყალობა გვიყო, კარგათ შეგვიწყნარა. მაგრამ ყანდაარზედ გაილაშქრა, ჩვენ თან წაგვასხა. ვინც გვერთ გვახლდენ, დიდათ შეწუხდენ და თხოვნა შექმნეს: მე ყულა თავისუფლათ გავხადე, წამოყოლის ნება მიეცე. მაშინ შენ და პაატას ტუსი-შვილს პირობა გქონდათ, თავგარდადებით გარდმო(გ) ყუევით ისპანი დამე. მანამდინ ყანდარს ჩავდიოდით, გზაზედ მრავალი განსაცდელეები გარდაგვხვდა და ომიც: მირ-ვეიზის შვილი ყენი თავს დავგესხა ორმოცის ათასის კაცით ღამით. მაშინ კარგათ გაისარჯე. საგანზერდ ყენის ყულებთან დასწრებოდი, ცხენიც მოგეკლა. ყულებს მოგესენებინა ყენისათვის: თეიპურაზ ხანის ყულები ჩვენთან დაესწრენო და კარგად გაისარჯნენო. ებრძანებინა: გურჯებს ამისთანაში არ ჰრცხვენიათო. მეორეს დღეს მადლიერობა ებრძანათ. მივიდით ყანდარს. შემოვბნენ. დიდხანს ომი იყო; ვინც ქართველნი გვახლდნენ, ან კახნი კარგა იყუნენ, მირ-ვეიზი კიდევ დაამარცხეს. ყანდარი მოასირი (!) გახდა. მერმე ჩვენი შვილი ირაკლი დაიბარა. ჩამოიყოანეს. ჩქუს თვეს მოასარი (!) იყო ყანდაარი, იერიშით აიღო. შენ ციხეში გა-

დახველ, იქაც კარგათ იყავ. ჩვენ დიდის პატივით და წყალობით ვუყუანდით. მერმე ინდოეთისაკენ გაილაშქრა და ჩვენ მურახასი გვიყო, აქათ გამოგვისტუმრა. ჩვენი შვილი ირაკლი თან წაიყუანა. გაყრის დღეს დიდი მწუხარება შეგვექნა. თვსთან შესდილნი ყმანი დაეთხოვნენ და წამოვიდნენ. შენც ჩვენთანვე წამოგიყუანეთ. ბატონის შვილის გაყრისათვის დიდათ შეწუხებული ვიყავით ბატონყმინათ; არც მოენე ყუანდა, რომ პარსული სცოდნოდა. ჩვენს უდასტუროთ წარხველ და გზაზედ მოეწიე და თან იახელ. ინდოეთში მრავალი განსაცდელი გარდაგხედოდათ, დიდრონი ომი გზაზედ. ტახტის სიახლოეს შაჰჯანაბათს ინდოეთ მეფე შემობმოდა. დილით სალამომდი ომი ყოფილიყო. ნადირშაჰს გამარჯვებოდა. ინდონი ოცი ათასი მეტი მომკუდარიყო, ინდოთ მეფე მამაღ-შაჰ სანგრიდან გამოეყუანა. მიბრძანდა და შაჰჯანაბათის ქალაქი აიღო. ინდოეთს თვითონ მეფედ დაჯდა. მასუკან დაბრუნდა და სინდეთი დაიჭირა და სინდთ მეფეც შეიპყრა და ისევ ყანდაარს მობრძანდა. თითონ ჩინეთისაკენ წაბრძანდა. ბატონის შვილი აქეთ გამოესტუმრებინა ჩუენკენ. მოხვედით მშვიდობით. ალავერდს შევიყარენით. ნახეთ, ჩვენი და დედოფლის რა სიხარული იქნებოდა. მაშინ დაგვეაჯენით და ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენნი და ესოდენისა ჩვენზე თავგანწირვით ერთგულობით სამსახური მოვიკსენეთ და წყალობისა თვალითა მოგხედენით და შეგიწყალეთ და გიბოძეთ თელავს ბაზრის ტარულობა. მერმე ნადირშა დაღისტანიდამ მობრუნდა და კარგათ ვემსახურენით და მივეგებენით და ქართველთ ბატონობა გვიბოძა. მაშინ ძველთავანაც ჩვენ მამა-პაპათავან დიდუბის მოურაობის წყალობა გჭირებოდათ. ჩვენც იმ რიგათ დიდუბის მოურაობა გიბოძეთ, როგორადაც ძველს სიგელში გეწეროსთ: და რადგან მაშინ კიდევ ყანდაარს გვასახელე, იქავ ნადარბათში ქიზიყის ქალანთრობა გიბოძეთ და წყალობა გიყავით. გქონდეს და გიბედნიეროსთ ღმერთმან ჩვენსა ერდგულად სამსახურსა შინა. არაოდეს მოგეშალოს ჩვენგან და არცა შემდგომთა ჩუენთა მეჟეთა მეპატრონეთავან, და რომელნიცა ღთის მოყუარენი მეჟენი, კეთილ-მორწმუნენი დედოფალნი, კეთილშობილნი ძენი და ასულნი ჩვენსა შემდგომად ბოძახდე-

ბოდეთ, ნუვე მოუშლით და მწყალობელი იყუენით, რათა თქვენცა გაგებული ღმერთმან კეთილ უმჯობესად განაგოს. აწუ გობრძანებთ კარისა ჩვენისა ვექილ-ვეზირნო და სხვანო მოსაქმენო, ბრძანება და ნიშანი ესე ჩვენი თქუენც ესრეთ დაუმტკიცეთ. დაიწერა ბრძანება და ნიშანი ესე კელითა კელოანის მხატვრის გრიგორ მღვდლის დეკანოზის ძის ალექსი დეკანოზისათა, ქრისტეს განკორციელებიდან ჩ ლ მ, ქრონიკონს უკ^მ მეფე თეიმურაზ

არშიაზე აწერია:

ქ. ჩვენ ყოველისა ზემოასა საქართველოსა მპყრობელმან, მეფეთ მეფემან ერეკლე ესრეთ განვაწესეთ, რომელ რანიცა კახეთს ანუ მამულნი და ანუ სახელონი უპყრიან ამით ბოძებულნი ჩვენგან, ესე ყოველი სოლომონს და მისსა შვილსა დარჩეს, და რაც ქართლში მამული თუ სახელო და დიდუბის მოურაობა ჰქონდესთ, ესე ყოველი ბარამს და მისს ძმას დარჩეს. ქრისტიშობის კ, ქრისტეს აქეთ ჩ ლ ჯდ. ბექედს აწერია: „მე ფერხთ განბანილთა მიერ ეკლესია ვადიდე. ერეკლე“.

წყადობის წიგნი თეიმურაზ II-ისა, ბოძებულნი ნაზირის დავით ავაღიშვილისადმი 1740 წ. ენკენისთვის 22

ქ. ნებითა და შეწვევითა ღმერთისათა ჩვენ იესიან, დავითიან, სოლომონიან, პანკრატოვანმან, მეფეთ მეფემან და თვით კემწიფემან პატრონმან თეიმურაზ და თანამემცხედრემან ჩვენმან, საქართველოს მეფის ასულმან, დედოფალთ დედოფალმან პატრონმან თამარ და სასურველმან ძემან ჩვენმან ბატონიშვილმან, პატრონმან ერეკლემ, და ძმის წულმან ჩვენმან ასან-მირზამ ესე ამიერით უკუნისამდე ჟამთა და ხანთა გასათავებელი წყალობის წიგნი და სიგელი ესე შეგიწყალეთ და გიბოძეთ შენ, ჩვენსა ერთგულსა და მრავალ გვარად თავდადებით დიდათ ნამსახურს ყმათა ჩვენთა, ავაღიშვილს ნაზირს დავითს, მილახვარს ასლანს და ძმასა შენსა დემეტრეს და შვილთა თქვენთა: გიორგის, ქაიხოსროს და არსენს და ყოველთავე მომავალსა სახლისა შენისათა ასრე და ამა პირსა

ზედან, რომე ძველადგან დიდათ ნამსახურნი და კირნანახნი იყვენით, მრავალგან გაქირებასა და ერთგულებაში მამა-პაპათ თანა ხლებოდით. ახლაც ჩვენს შვილს ერეკლეს ასლან მილახვარი ინდოეთს შაჰჯანაბადთან ხლებოდა, მრავალი ქირი და გაქირებება გარდაეხადნა და კიდევ სინდეთსაც დიდს გაქირებებაში თან ახლდა ერთგულად ჩვენს შვილს, ოდეს ღმერთმა ხელი მოუმართა, იქიდან დიდს კელმწიფეს შაჰნშას მურახასი მიეცა დი მშვიდობით ბატონ-ყმანი მოხვედით. მრავალი სამსახური და ერთგულობა გარდაგებდათ. უწინდელი პაპის ჩვენის ძველი წიგნი, კურთხეულის მამის ჩვენის წიგნიც ხელთ გქონდათ, ჩვენის ძმისა მეფის იმამ-ყულიხანისა და ჩვენგანაც წიგნი გეჭირა კელში და ხელახლად წიგნითა ამით გაგიახლეთ ამ შენის სამსახურის სანუფქოდ ჩუმლაცს ჩვენი სახასო გლეხები და რაც იყოს შენი და უშენი თავისის მიწა-წყლით, მითითა და ბარით, შესავლითა და გასავლითა—წყალობა გვიქნია და გვიბოძებია თქვენს საყმოდ, როგორათაც ძველს წიგნებში გეწეროს, იმავე რიგითა ყოვლის კაცის უცილებლად. გიბედნიეროს ღმერთმან ჩვენს ერთგულებასა და სამსახურსა შიგან, არ მოგეშალოს ჩვენგან და არა შემდგომთა მეფეთა და მეპატრონეთაგან. აწე გიბძანებთ კარისა ჩვენისა ვექილ-ვეზირნო, თქვენც გაუთავეთ და ნუ მოუშლით, რა რიგათაც ფარმანსა ამას შიგან ეწეროს. დაიწერა ბრძანება და ნიშანი ესე ენკენისთვის კბ, ქკს უკც

მეფე თეიმურაზ	თამარ	ერეკლე	(თათრული)
---------------	-------	--------	-----------

მეორე გვერდზე სწერია:

ქ. ჩვენი ბძანება არის, მორდალო პაატავ! ჩუმლაცს ჩვენი სახასო ხელი აუმართე დავითნაზირსა და ასლანს, ბატონიშვილის მილახვარს მიაბარე, როგორც უწინ სქიროდეს იმ გზით ქკს უკც

თეიმურაზ

წყაღობის წიგნი ერეკლე II-ისა, ბოძებულნი **ასტან**
გაჩნაძისადმი 1751 დეკემბრის 1

ქ. სახელითა ღვთისათა ჩვენ იასიან, დავითიან, სოლომო-
ნიან, ბაგრატივანმა, საქართველოს მეფეთ ცხებულის თეი-
მურაზის ძემან, კახთ მეფეთ მეფემან და თვით ჯელმწიფე-
მან, პატრონმან ჰერეკლემ, და თანამემცხედრემან, დადიანის
ასულმან. დედოფალთ დედოფალმან პატრონმან დარეჯან
და პირმშომან და სასურველმან ძემან ჩვენმან, ორთავე სა-
ქართველოს უფლისწულმან ბატონიშვილმან ვახტანგ და გი-
ორგიმ, ესე ქამთა და ხანთა გასათავებელი მამულის წიგნი და
სიგელი შეგაწყალეთ და გიბოძეთ შენ, ჩვენს ერთგულს და
ჩვენს სამსახურზედ მრავალფერად გასჯილს და ნამსახურს
ვაჩნაძეს ასლანს, ძმისწულსა შენსა ფარსადანს,
შვილსა თქვენსა ყაფლანს და შვილის-შვილსა შენსა ლუ-
არსაბს, ასე და ამა პირსა ზედან, მოხვედით კარსა დარ-
ბაზისა ჩვენისასა და შენის ბიძაშვილის გიორგის განაყოფის
ამოწყვეტილის სპანდიარის შვილის გიორგის ნაქონ
მამულს გვიაჯენით. ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი და
რადგან თქვენის ოჯახიდგან განაყარი იყო და სახლის კაცი,
ისევე მისი ნაქონი მამული კოლაკი სოფელი და ჩალა-
უბანი მისი წილი გლახებით, ზვრით, მარნით, ხოდაბუნე-
ბით, მთით, ბარით, წყლით, წისქვილით, შესავლით, გასავ-
ლით და ყოვლის მისის სამართლიანის სამძღვრით გვიბოძე-
ბია თქვენის ნამსახურობის სანუქფოდ. ჩვენს ერთგულობაზედ
ჩვენს მამა-პაპათ წინ ბევრნი დახოცვილიხართ და ერთი შენი
შვილიც ოთარი ჩვენს ბიძაშვილს ახლდა ინდოეთის სა-
ფარში და იქ მოგვიკვდა. შენი ძმისწული ფარსადანც
იქ გვახლდა ინდოეთს და სინდეთის ომებში და ბევრ-
ჯელ ჩვენს წინ კარგად გაისარჯა, და ახლაც ჩვენი ერთგული
და სამსახურის მომჭირნენი ხართ და ამ ნამსახურობისათვის
და ერთგულობის სანუქფოდ გიბოძეთ შენისავ ბიძაშვილის
გიორგის მამული ყოვლის კაცის უცილებ-მოუღვერად. (გ) ქონ-
დეს და გიბედნიერო(ს) ღმერთმან ჩვენს ერთგულობაში და
სამსახურში...*

* აქ ჩვეულებრივი წყველა გამოტოვებულია.
54

დაიწერა ინდიკტონსა მეფობისა ჩვენისასა წელსა მეათესა,
თვესა დეკემბერსა ა. კელითა ქვაბულიძის მდივნის ოთარი-
სათა, ქკს ულთ. *

გიორგი მეფის წყალობის სიგელი
რაფიელ დანიბეგაშვილის ინდოეთს
გაგზავნის შესახებ

ქ. წყალობითა ღმრთისათა, ჩუენ იესიან-დავითიან-სოლომო-
ნიან-ბაგრატიონიან, მეფის მეორის ირაკლის ძემან, ქართ-
ლისა, კახეთისა და სხვათა მპყრობელ-მქონებელმან, მეათცა-
მეტემან მეფემან გიორგიმ და თანამეცხედრემან ჩვენმან,
ბატონის ციციშვილის ასულმან დედოფალმან მარიამ, პირ-
მშომან და სასურველმან ძემან ჩვენმან, ლენერალ-ლეიტენან-
ტმან დავით, იოვანემ, ბაგრატი, თეიმურაზ, მი-
ხაილ, ჯიბრჯილ, ილია, ოქროპირმან და ირაკ-
ლიმ და ძის ძემან ჩვენმან გრიგოლ, ესე ამიერით უკუნი-
სამდე ჟამთა და ხანთა გასათავებელი, მტკიცე და უცვალე-
ბელი და საბოლოოთ გამოსადეგი წყალობის წიგნი და სიგე-
ლი გიბოძეთ. შენ, მამა-პაპით ჩვენს ერთგულსა და თავდადე-
ბით მრავალფერაათ ნამსახურების კაციშვილს, აზნაურს და
ნიბეგაშვილს, ხუთასის თავის ოსეფას შვილს რაფი-
ელსა, ძმასა შენსა იოსებსა და მომავალთა სახლისა თქვე-
ნისათა,—ასე რომ ძველთაგან მეფეთ წყალობა გქირებოდათ
და წყალობის სიგელებიცა გქონოდათ, აგრეთვე სანატრელის
პაპის ჩვენის, მეფის თეიმურაზისაგანაც წყალობათ
გბოძებოდათ სახელოს სიგელი, რომელიც პაპის შენისათვის
დაღბაშობა ებოძებინა და აგრეთვე კურთხეულმა მამა
ჩვენმან, მეფემან ირაკლიმა მამაშენს ოსეფას ხუთა-
სისთობა უბოძა წყალობის სიგელით და ამ ხუთასის
ნაობის ჯამაგირიცა. და ის მამაშენი ოსეფა იმამის ჩე-
ენისა და ჩვენს სამსახურში გარდაიცვალა. ჩვენცა მამიშენის
ნამსახურობის სანუქტოთ მამიშენის სახელო ხუთასის თაობა

* თეიმურაზისა და ერეკლეს წყალობის წიგნები ამოღებულია ექვთ.
თაყაიშვილის რედაქციით გამოცემული, „საქართველოს სიძველენი“-ს
III ტომიდან, თბ. 1910 წ.

შენ რ ა ფ ი ე ლ ს გიბოძეთ, როგორადაც მამაშენსა ჭკონდა თავისის ჯამაგირითა, რომ ყოველწლივ ჩვენის სარქრიდამ ჩვენი მოხელენი მოგვეცემდნენ. ეს ჩვენი წყალობა შენთვის და შენი ძმისა და შენის შთამამავლობისათვის გვიბოძებია და და რაც თქვენის ოჯახისა ძველათ ყენენებისა ან მეფეთაგან ბოძებული წყალობის წიგნები გქონებოდათ, ან სანატრელის პაპისჩვენისაგან ნაბოძები და ან მამის ჩვენის, კურთხეულის მეფის ი რ ა კ ლ ის ა გ ა ნ ბოძებული, რომელიც რომ ჩვენგანაც იყო დაბეჭდილი, ის სახელოს წიგნი, ან ნასყიდობის სიგლები, ან ყმების ნასყიდობის, ან გირაობის წიგნები, ან ამ ტ ფ ი ლ ის შ ი თქვენგან ნასყიდი სახლების სიგელი, აგრეთვე ლურჯმონასტერთან ნასყიდობა ბალი და იქავ სახნავი მიწა ზევით რომ არის, იქიდამ მოკიდებული ქვევით თხრილამდინ და რიყემდინ, აქავ გა ბ ა ა ნ თ ა გ ა ნ მოსყიდული წყარო თავისის სათავითა, ეს ნასყიდობები კურთხეულის ბატონის მამის ჩვენის მეფის ი რ ა კ ლ ის ა გ ა ნ გქონებოდათ დამტკიცებული და შემდგომათ ასტარაბადელი მაჰმად ჰასან-ხანის შვილი, ა ღ ა - მ ა ჰ მ ა დ - ხ ა ნ ურიცხვის ლაშქრით რომ მოვიდა ორსავე საქართველოს ასაოხრებლათ და ამ ტ ფ ი ლ ის ი ს ხალხი უფროსი ერთი დაატყვევა და ეს ტ ფ ი ლ ის ი დაწვა, რაც თქვენი საცხოვრებელი ყოფილიყო და ეს ზემოხსენებული სიგლები და წიგნები სულ ყველა მაშინ დაგკარგოდათ და ახლა ამ ჩვენგან ნაბოძების სიგლით ყოველი თქვენი ნაქონები გაგიახლეთ და დაგიმტკიცეთ და გიბოძეთ შენ რ ა ფ ი ე ლ ს ა, ძმასა შენსა ი ო ს ე ბ ს ა და მომავალთა სახლისა თქვენისათა.

და შენ რ ა ფ ი ე ლ ა ამ უამაი ი ნ დ ო ე თ ს გაგზავნეთ შ ა მ ი რ - ა ღ ა ს შვილთანა. რათგანაც მამაშენი კურთხეულის მამის ჩვენის სამსახურისათვის ი ნ დ ო ე თ ს რამდენჯერმე წარგზავნილიყო, შენც იმავეს სამსახურზედ ი ნ დ ო ე თ ს გაგზავნეთ.

გქონდეს და გიბედნიეროს ეს ჩვენი წყალობა სახელო ჩვენსა ერთგულებასა და სამსახურში მოგახმაროსთ და არა მოგეშალოსთ არცა ჩვენგან და არცა შემდგომთა მეფეთა და მეპატრონეთაგან და რაც აქამდის გქერიათ და გქონებიათ მამული, ნასყიდობა, უსყიდი, თუ ყმა, რაც რამდენი თქვენი

ნაქონები და დღეს აქამდის არავინ შემოგეცილებათ და არცა-ვის უდავნია, დღეის იქით ვერც შემოგეცილებიან და ვერც გელაგებიან.

აწე გიბრძანებთ კარისა ჩვენისა გამგენო, ესე ჩვენგან ნა-ბოძები წყალობის სიგელი თქვენცა ასე დაუმტკიცეთ, რა-გვარადაც ამ ჩვენგან ნაბოძებს ფირმანში ეწეროს და ნურ-ვინ შლად ჯელსა ჰყოფთ თვინიერ თანადგომისა და შეწევნის-გან კიდე.

ალიწერა ქალაქსა ტფილისსა შინა ჯელითა კარისა ჩვენი-სა მდივნის თუ მანი შვილის ეგნატისათა, სექტემბრის იდ წელსა ჩღეთ.

შენიშვნა. მკვიდრ სიგელზე მსხდარა ბეჭდები.

გიორგი	მარამი	დავით	იოვანე	ბაგრატ
თეიმურაზ				
სახლთუხუცესი მუხრან ბატონი იოვანე			მდივანი თუმა- ნიშვილი ეგნა- ტი	

მინაწერი:

ამ წერილის მკვიდრი და ქეშმარიტი სიგელი თვით ჩემის ჯელით დაწერილი, რომელზედაც რომ ისხდა ბეჭდები: მეფისა, დედოფლისა და მეფის ძეთა, სახლთ-ხუცისა, მდივნისა და ამ სიგლის რიცხვის შემდგომად ეს შემოსხენებული ხუ-თასის თავი რაფიელა კურთხეულმა მეფემან გიორგიმ გაგზავნა ინდოეთს სამსახურზედ. ამ ხუთასის თავმა რაფი-ელამ ეს თავისი წყალობის სიგელი მე მომაბარა, რათგანაც თავითონ ინდოეთს მივიდოდა და თავის მოსვლამდინ მე მქო-ნოდა ეს სიგელი.

რადგანაც მკვიდრი სიგელი მე მქონდა, ამ ხუთასის თავის რაფიელას დედამ როზამა მთხოვა სიგლის პირი. რათგან-ც მკვიდრი სიგელი შენ გაბარიაო, მაგ სიგლის პირი გადა-მიწერე და მომეცო. მეც გადაუწერე და მივეცი იმ სიგლის პირი.



და შემდგომათ ამისა რამდენსამე ხანს უკან ეს ტფილისის ქალაქი რომ აიყარა ჭირის მიზეზითა, მეც ავიყარე ამ ტფილისიდამა და ქარელში ჩემს სოფელში მიველ. იმ აყარაში, რომელიც სიგელი მე შებარა, ის სიგელი საცლა დავკარგე. ბევრგან ვეძებე და ველარ ვიპოვე. რომელიც სიგლის პირი მიმეცა რაფიელას დედის როზასთვის, იმ სიგლის პირი დამ გადმოვსწერე ზემოწერილი. წინაშე ღთისა ასე იყო.

კოლექსკის სოვეტნიკი თავადი ეგნატა თუმანოვი. ქ. ამისი ჭეშმარიტებით მცნობი ვარ, რომ განსვენებულმა მეფემან გიორგიმ რომ ამ რაფიელას ხუთასისთაობა უბოძა და ინდოეთსაც გაისტუმრა სამსახურზედ და ამგვარი წყალობის სიგელიც უბოძა.

მარტის ივ ჩყზ წელს.

ღენერალ-მაიორი და ლუბერნიის მარშალი თავადი იოანე ორბელიანი.

ქ. როგორც თა ეგნატი თუმანოვს ამ სიგლის პირი აღუწერია, ჩვენც გვინახამს ის წყალობის სიგელი, მართალია და ჭეშმარიტი.

ბ ა რ ა თ ო ვ ი ზ ა ა ლ ი *

* სიგელზე სხვა მოწმეთა მინაწერებიც ყოფილა, მაგრამ, ამხ. შ. მესხიას (რომელმაც თავაზიანათ დაგვითმო იგი გამოსაქვეყნებლად), არ გადმოუწერია.

პაატა ბატონიშვილი და იაკობ შაჰრივაძე*

სხვათა მრავალთ ჩინებულ ქართველთ შორის იყო კიდევ ცნობილი პაატა ბატონიშვილი, კაცი სწავლული, მრავალ საქმეთა მცოდნე და გამოცდილი. ეს პირი მცნობი იყო ინგლისის სახელმწიფო წესების, ხალხის განვითარების, სამოქალაქო წეს-წყობილების. ამ გვამს დიდათ სურდა, რომ საქართველო ინგლისს დაახლოვებოდა ინდოეთის გზით და ამ დაახლოვებით საქართველოც წარმატების გზაზედ დამდგარიყო. პაატა ბატონიშვილი ამას მით უფრო ნატრობდა, რადგანაც ეს ნამყოფი იყო ინგლისში, საფრანგეთში და სხვა სახელმწიფოებშიაც. გარდა ამისა, იგი იყო თავის დროისკვალად საკმარისად განსწავლულ-განვითარებული.

ვახტანგ მეფე რომ რუსეთში გადასახლდა, სხვათა შორის, ამის თანახმებულეებში ერია პაატა ბატონიშვილიც. პაატა იმავ დროს პეტრე დიდისაგან დაარსებულ სამხედრო სკოლაში შევიდა სასწავლებლად. იქ მან სწავლა დაამთავრა და შემდგომ ამის ჩუმათ გაიპარა საფრანგეთში, იქილამ ინგლისში, ინგლისილამ ისევ პარიჟში მიბრუნდა, რადგანაც იქ ცხოვრება გაუჭირდა. უკანასკნელ იგი შევიდა პარიჟის სამხედრო სასწავლებელში, სადაც შეისწავლა ფრანგული და ანგლიური ენები. უმაღლეს სამხედრო სწავლის მიღების შემდეგ ისევ საქართველოში დაბრუნდა. მოსვლისთანავე მეფე ერეკლეს დაუახლოვდა. მეფე ერეკლეს ის უამბობდა ევროპის ერთა სახელმწიფო ცხოვრებას, წესებს და სხვადასხვა ცნობებს. აუწყა და აცნობა კარგად საფრანგეთი, ინგლისი და ზოგიერთიც სხვა სახელმწიფოებთა ძალნი.

პაატა ბატონიშვილი ურჩევდა მეფე ერეკლეს, რომ რაკი

* იხ. საქართველოს შესახებ ევროპელ მოძღვართა და მოგზაურთა ცნობები, ვახტანგ მეფის წერილები საფრანგეთის მეფესთან, მეფე ერეკლეს მიწერა-მოწერა ინგლისის წარმომადგენელთან და ქართველი კათოლიკენი-გამოცემა ხ. ჭიჭინაძისა, თბილისი, 1900 წ.

საფრანგეთი შორს არის საქართველოზედ, მათთან დაახლო-
ვებას თავი დავანებოთ და ჩვენ ინგლისს დავუახლოვდეთ
კალკუტის გზითაო. მან აუწყა, რომ ეს უფრო ადვილად
მოხერხდება, ვიდრე ევროპის გზით საფრანგეთთან დაახ-
ლოვებაო. ამიტომ პაატა ბატონიშვილი დროებით სპარსეთში
გაემგზავრა, იქ დაიწყო ამაზედ მეცადინეობა. მეფე ერეკლეს
კარს მყოფნი პატრები კი საფრანგეთის კაეშირს ითხოვდნენ.
პაატა იტყოდა: ინგლისელნი უფრო ადვილად შეგვეწვიან
და დაგვეხმარებიან ჩვენ, ვინემ სხვა სახელმწიფონი. აბა ნახეთ
ჩვენს ვაჟრებს რა გვარ დახმარებას აძლევენ კალკუტას
და მადრასეში, რამოდენა ვაჟრობა მიდის იქით, რამო-
დენა საქონელი შემოაქვთ აქა, თვით ინგლისელნიც რა ხა-
ლისით მოდიან ჩვენში, ჩვენც გვიმასპინძლდებიან და გვესი-
ყვარულებიან, როგორც ქრისტიანებს. ამ დაახლოვების წი-
ნააღმდეგ ვერც სპარსეთი გვეტყვის რამეს, ამის მოხერხე-
ბით თვით სპარსნიც აილაგებებიან. შავ ზღვის გზებს გარდა
ამ ცნობების საფუძვლათ მართლაცა და ჩვენ გვაქვს რამდე-
ნიმე ცნობა ინგლისელთ საქართველოში მოსვლის შესახებ.
ხოლო იმ დროის ქართველთ ამაზე არაფერი ცნობა არ და-
უტოვებიათ. არა გვგონია კი, რომ 1771—77 წლებში, სა-
ქართველოში მოსულთ სწავლულთ მოგზაურთ ინგლისელთ
შესახებ თვით მათშივე რამე ცნობები არ იქმნეს დატოვე-
ბული.

იმ დროებში ინგლისელთ ვაჟარნი და მოგზაურნიც სპარ-
სეთის მხრითაც ხშირად შემოდისოდნენ საქართველოში. სა-
ქართველოს ვაჟრებიც ძრიელ ხშირად მიდიოდნენ სპარ-
სეთში და იქილამ კალკუტას, მადრასეს და ბოლოს ინგ-
ლისში.

კალკუტაში, მადრასეში და ინგლისში საქართველოდამ
პირველად თბილისელ ვაჟრებს ვხედავთ, შემდეგ საგარეჯო-
დამ მისულებს, რომლებსაც უკანასკნელ ვაჟრობა დაუწყიათ.
ამათ შემდეგ გაიბა ერთობის ქსელი და თვით 1830 წლებამ-
დღს იქ საქართველოდამ ვაჟრები ძრიელ ხშირად და მრავ-
ლად მიდიოდნენ სავაჟროდ.

1829 წ. კალკუტაში გარდაიცვალა ახალციხელი შეძლე-
ბულ ვაჟარი, გიგო ხურსიძე.

1792 წ. თბილისიდან კალკუტას და მადრასეში გასტ

ნიათ 800 ურემი მატყლი; ამების გამყიდველ და მწარმოებლად ითვლებოდნენ თბილისის ვაჭრები. მაშინდელ ვაჭრებთან დავთრები შე ვნახე, ერთს ვაჭარს აქვდა, იქიდან შევიტყე, რომ 1796 წ. თბილისიდან ვაჭრობის მიმდევარ ამხანაგობამ წაიღეს დიდი ძალი საქონელი. ეს საქონელი იქ გაასაღეს ინგლისელებზე. იმ დროის კვალად ერთ ვაჭარს კაი მოგება შეხვდა, რვაასი (8000 მ.) თუმანი. რვაასი თუმანი იმ დროის კვალად მეტად დიდს ფულად უნდა ჩაითვალოს, ისიც ერთს გამგზავრების დროს, ერთ პარტიის გატანის დროს მოგებული. ვინც ხშირად დადიოდა და ვაჭრობდა, ის, რასაკვირველია, დიდს ფულს მოიგებდა. გარემოებამ და ბედმა ისე შეუწყო ჩვენს ვაჭრობას ხელი, რომ ბევრმა იქ მეტად დიდი შეძლებაც შეიძინა და მათში რაღაც მანქანებით გაჩნდნენ ისეთი მდიდარი და მოხერხებული ვაჭრებიც, რომელთა ქონებაც მილიონებამდის აღიოდა. ამ პირებს ინგლისის მთავრობაც კარგად იცნობდა. ინგლისელთ კავშირი ჰქონდა მათთან. ასეთ მდიდარ პირების ცნობებს საქართველოს ვაჭრები თბილისში მოსვლის შემდეგ მრავალთ ქართველთ და სომეხთ მოუთხრობდნენ, რომ იქ ესა და ეს მდიდარი ვაჭარი სცხოვრობსო. ხშირად თვით ამ მდიდარ ვაჭრის კაცებიც მოდიოდნენ საქართველოში სავაჭროდ. საქმე ისე მოეწყო და მოემართა, რომ თბილისის ფიზიკელ მცხოვრებთ ქართველებმა კალკუტის და მადრასეს მდიდარ სომეხებთან წერილების გზავნაც დაიწყეს. საქართველოს შესახებ გაიმართა მიწერ-მოწერა და ლაპარაკი. მალე პაატა ბატონიშვილიც წავიდა ხოროსანს და იქიდან ინგლისში. მაგრამ საქმე იმან შეაბრკოლა, რომ მეფე ერეკლე ჯოქმანობდა, საქმარისად ერიდებოდა ინგლისელებზედ ლაპარაკი, მათთან დაახლოვება და ერთობა.

მეფე აღიარებდა, რომ იგინი ჩვენი მერჯულენი არ არიან და ვაი თუ მოგტყუვდეთო. საქმე იმით გათავდა, რომ პაატა ბატონიშვილმა და სხვათა, რომლებიც ვახტანგ VI შვილის ბაქარის პატივისმცემელი იყვნენ, მათ სურდა, რომ ქართლის მეფობა ერეკლესთვის წაერთმიათ, ბაქარი მოეყვანათ საქართველოში და მისთვის მიეცათ საქართველოს მეფობა. ბაქარი ამ დროს რუსეთში სცხოვრობდა და ხარისხით გენე-

რალ-ლეიტენანტი იყო. ამ პირებმა ეს იმიტომ განიზრახეს, რადგანაც იგინი ამჩნევდნენ, რომ ერეკლე მეფის მეფობა საქართველოს დასაღუპად გარდაიქცევაო. მას არც შვილები ჰყავს კარგები და არც შვილის შვილები. არც ერთ მათში სამეფო პირი არ არის, ეგენი მეფობას ვერ შესძლებენ. ერეკლეს ებურ ი მეფე გიორგი ვერ იქნებაო და გიორგი კიდევ საქართველოს აღარ გამოადგება; საქართველოსთვის საჭიროა შორსმხეველი მეფე, განათლებული და ევროპის სახელმწიფო წესებთა მცნობიო. ასეთ ღირსეულ პირად მათ ბაქარ ბატონიშვილი მიაჩნდათ: ამაზედ უკეთესი მაშინ სხვა არავინ ეგულებოდათ. მაგრამ ვერ გააწყესრა, მათ წინააღმდეგ დიდი დასი იღვწოდა. უკანასკნელ მათ შეადგინეს ძლიერი დასი და ამ დასს ჰნებდა მეფე ერეკლეს ოჯახის მთლად ამოწყვეტა, მაგრამ ეს ველარ მოხერხდა, რადგანაც ერთმა კაცმა დათუნა ფეიქარმა გასცა იგინი. მეორ-მესამე დღეს „შეთქმაში“ მონაწილეობის მიმღებნი სულ დააპატიმრეს. მალე სამართალი მოხდა და რამდენსამე პირს სიკვდილი გადუწყვიტეს. სხვათა შორის პაატა ბატონიშვილს თავი მოსჭრა მეხლმემ მაშინდელს რიყეზედ, საქვეყნოდ, ავლაბრის ზიდის გვერდით. ასე გათავდა პაატა ბატონიშვილის საქმე.

ამ კაცის ცოდნას და განვითარებას „ქართლის ცხოვრებაც“ არ მალავს. იქ მოხსენებულია, რომ „პაატა ბატონიშვილი, კაცი დიახ მეცნიერი და განსწავლული ფრანგისტანშიო“. იმ პირის თავის მოკვეთა ბევრს დანანდა თურმე, ბევრი დიდათაც სწუხდა, ეს რა მოხდაო. მეფე ერეკლეს სთხოვეს პაატას პატიობა. მეფეს შეუწყნარებია. მალე რიყეზედ კაცი უფრენიათ, რომ პაატას ეპატიოსო, მაგრამ საქმე უკვე აღსრულებული ყოფილა. პაატა თავმოჭრილი გდებულა. მეფე ერეკლემ ბოლოს ძრიელ დაინანა ამის მოკვლაო, დიდათ სწუხდაო. სწორეთ ეს სამართალი და დასჯა გახდა მის მიზეზად, რომ დასჯილის ამილახვრის შვილმა ერეკლეს მოღვაწეობის ცნობები და საქართველოს ამბების 1779 წელს პეტერბურგში რუსულად დაბეჭდა. ამ რუსულს წიგნში მეფე ერეკლეს დიდათ ჰყვედრიან და ჰკიცხავენ უსამართლობისათვის.

საქართველოს ვაჭრებს ჩვენის ქვეყნის შესახებ უცხოეთში ბევრნაირი ცნობები გაჰქონდათ. მათგან ზოგი ქართველთ სამტროდ რჩებოდა და ზოგი-კი სასარგებლოდ. ამ პირების მეოხებით ჩვენს სამეფოს ხშირად ზარალიც მოსდიოდა და კაი შემთხვევებიც. მათზედ უკეთეს მზვერავად კაცი სხვას ვერავის გაიჩენდა. ამ პირებზედ და მათ ზნეობით მხარებზედ ბევრი რამ იყო დამოკიდებული. ბევრჯელ მათგან საქართველოს ენებაც მიუღია და ბევრჯელ სარგებლობაც. მათში იყვნენ ორნაირი დასის პირნი. ერთნი თუ ლალატობდნენ და სპარს-ოსმალეთში და სხვაგან შინაური ცნობები გაჰქონდათ შესყიდვით, მეორენი—კი იყვნენ ისეთნი, რომელნიც საქართველოს უბედურს საქმეებს მწუხარეს თვალთ უმზერდნენ, ისინი მის სასარგებლოდაც მოღვაწეობდნენ. ერთ ასეთ ქეთილ მოღვაწე პირად ჩვენ ვხედავთ ვინმე იაკობ შახრიმიანს, რომელზედაც აქედამევე მოუთხრობთ მკითხველს.

იაკობ შახრიმიანი შთამომავლობით და სარწმუნოებით ჰაოსიანი იყო. მისი წინაპარნი ჰაისტანის აოხრების შემდეგ ინდოეთში გადასახლებულან და მადრასეში ვაჭრობა დაუწყვიათ. შემდეგ დროში ამ გვარის ვაჭრებს შეუძენიათ დიდი ძალი შეძლება. ამ შეძლების საშუალებითაც მათ დიდი წარმოება დაუწყვიათ საქართველოში, სპარსეთში, ინდოეთში და ინგლისში. სპარსეთიდან საქართველოში მათ შემოჰქონდათ ის საქონელი, რაც აქ იყო საჭირო, რასაც აქ ჰქონდა გასავალი. აქედამ გაჰქონდათ ის საქონელი, რაც იქ იყო საჭირო. ამათ თურმე ძრიელ კარგად წაუვიდათ ვაჭრობის საქმე, მალე ცნობილ პირებად შეიქმნენ ზემოხსენებულს ადგილებში და ხალხებში. საქმე ისე მოემართათ, რომ მალე ესენი მილიონერებად შეიქმნენ: მათ მიიმხრეს თვისკენ დიდი ძალი სომხის მოგზაურ-ვაჭრები და ამ ვაჭრებსაც ვაჭრობისათვის თანხას და სახსარს აძლევდნენ, რის მეოხებითაც წარმოება უფრო გაუვრცელდათ და სიმდიდრეც უფრო მიემატათ, ისე რომ, ამ გვარის ერთ წევრთაგანი იაკობ შახრიმიანი, XVIII საუკუნის ნახევარს, უკედ 15 მილიონის პატრონად აომოჩნდა, დიდძალის მამულების, ყმების და მონების პატრონად. ამას

აღმოჩნდა 15 ათასამდე ინდოეთის სხვადასხვა ტომთა
ნები. იაკობ შახრიმიანს სომხების და სომხეთის დიდის სიყ-
ვარული ჰქონდა გულში. სომხებზედ ჯეროვანი ყურადღება
ჰქონია მიპყრობილი. რადგანაც სომხეთი მაშინ დიდს უბე-
დურებას ითმენდა სპარს-ოსმალთა მეოხებით, შახრიმიანი და
მისი ამხანაგები სომეხთ სასარგებლოდ არაფერს იშურებდნენ,
ყოველთვის ეხმარებოდნენ დევნილ სომხებს და იხმობდნენ
თვისკენ ინდოეთში და ინგლისში. აი ამათის მეოხებით გა-
დასახლდნენ სომხები და მათის დახმარებით გაიმაგრეს იქ
ფეხი, ვაჭრობას მოჰკიდეს ხელი და შემდეგ ისე გამდიდრდ-
ნენ, რომ მთელს სომხის გვარიდამ მათ არსად აღარავინ
სჯობდა სიმდიდრით და ვაჭრობით. სომხის გვარის ვაჭრებს
გარდა მათ მფარველობის ქვეშ ბევრი ქართველნიც დაშთე-
ნილან, საქართველოში აღარ დაბრუნებულან, ქართველთ დევ-
ნა-შეწუხების გამო იქვე დახოცილან, როგორც გიგო ხურ-
სიძე (ისარლოვი), ნარიმანაშვილი და სხვანიც მრავა-
ლი, რომელთა მოთვლა აქ შორს წავა.

შახრიმიანების გვარიდამ ყველაზედ დიდის სიყვარულით
სომხეთისადმი აღმოჩნდა იაკობ შახრიმიანი. იმან იქ დაიწყო
სომხეთის აღდგენის შესახებ თათბირი და დრტყინვა. იქ მან
ძალიან ბევრი თანამგძნობელნიც მოიპოვა. თანამგძნობ-
ლებში ბევრი მეტად საპატიო, შორსმხედველნი პირნიც
აღმოჩნდნენ. მათ განიძრახეს მადრასეში სომხური სტამბის
გახსნა და წიგნების ბეჭედა. სტამბა მალე დაარსეს, წიგნების
ბეჭედაც მალე დაიწყეს და რამდენიმე ხნის განმავლობაში
მათ გააბრწყინეს სტამბის საქმე და სომხური წიგნების ბეჭე-
და. ბეჭედადნენ წვრილ-წვრილ ანბანებს, საკითხავ წიგნებს
და ამ წიგნების უმეტესს ნაწილს სომხეთის ერში გზავნიდნენ,
მუქთათ არიგებდნენ და ავრცელებდნენ წერა-კითხვის ცოდ-
ნას. დიდი შრომა და ამაგი დასდეს მათ სომხის ერს იმ
დროს, როცა ოსმალ-სპარსეთისაგან ესენი დიდს დევნაში
იყვნენ. წვრილ წიგნებს გარდა იქ დიდრონს წიგნებსაც ბეჭ-
დავდნენ, და სხვათა შორის, 1774 წ. პირველად იქ დაიბეჭდა
სომხეთის და საქართველოს ისტორია, შედგენილი XI
საუკუნის გასულს, სუნის ეპისკოპოზის სტეფანოზ ორბე-
ლიანისაგან, რომელი ისტორიაც ქართველებისათვის ძვირ-

ფასს განძს შეადგენს, რადგანაც სტეფანოზ ორბელიანი სწერს, რომ საქართველოს ისტორიის მასალები მე „ქართლის ცხოვრებიდამ“ გამოვკრიბეო. აქედამ აშკარადა სჩანს, რომ „ქართლის ცხოვრება“ XI საუკუნეშიაც ჰქონიათ ქართველებს და არა XVII საუკუნის ბოლოს შეუდგენიათ, როგორც ფიქრობენ მრავალნი. ამ ისტორიის გარდა იქვე დაიბეჭდა ვრცელი ტომი სომხურს ენაზედ შედგენილი, სადაც აღწერილ არიან ყველა ის გამოჩენილნი მხედარნი, მეომარნი, ნეფენი, მწერლები და სასულიერო პირნი, რომელთაც კი სომხეთისთვის რამე სარგებლობა მოუტანიათ. სხვათა შორის იქ აღწერილია ერეკლე მეფეც. წიგნის დამწერი ერეკლეს დიდის ქებით მოიხსენებს, როგორც კეთილ მოწყალე მეფეს, ჭეშმარიტს ქრისტიანს, საწყლების შემბრალეს და სომხების მფარველს. ეს ჭეშმარიტიც არის. ერეკლე მეფე დიდს მფარველობას უჩენდა სომხებს: ზოგს თავადიშვილობა მისცა, ზოგს აზნაურობა და ზოგს მოქალაქე ვაჭრებს დიდძალი მამულ-დედულები.

მადრასეს და კალკუტის სტამბის საქმეებმა ისე წადგა წინ ფეხი, რომ უკანასკნელ იგინი გახდნენ წინამორბედად და წამახალისებელ ძალად, რომ ერთმა მეტად საპატიო სომეხთ მოძღვარმა ტერეშმოვანმა 1794 წ. სომხურს ენაზედ პირველად სომხური კვირის გაზეთი „აზდარარი“ გამოსცა. ამ სტამბაში სომხურ წიგნებს გარდა ინგლისურ წიგნებსაც ბეჭდავდნენ. ამ გაზეთის გამოცემა პირველი მაგალითია სომხურს მწიგნობრობაში, ამიტომ მის ისტორიას სომეხნი დიდს საპატიო ადგილს უთმობენ.

იაკობ შახრიმიანი თავის მეცადინეობით, სტამბის საქმით, წიგნების ბეჭდვით და სხვა კეთილ-მოღვაწეობით მალე იქმნა ერეკლე მეფისაგან გაცნობილი. ერეკლე მეფეს თბილისის სომეხთ მოძღვარნი ხშირად მოუთხრობდნენ, რომ იაკობ შახრიმიანი ასეთის ჰაზრისა გახლავსთ თქვენზეო. ნამეტურ ესიამოვნა ერეკლე მეფეს მაშინ, როცა მას შეატყობინეს ის ქება, რომელიც მადრასეში დაიბეჭდა სომხურს ენაზედ. ერეკლე მეფემ ისურვა ამ პირთან დაახლოვება და მიწერ-მოწერის დაწყება. ეს მალეც მოხერხდა და 1775 წ. წერილების მიწერ-მოწერა და მეგობრობაც დაიწყეს. ყოველი წერილი — შახრიმიანისათვის



სასიხარულოდ შთებოდა და აღარ იცოდა მეფისთვის და შეფის თანამოაზრეთათვის რაგვარის მადლობით გადაეხანდა სამაგიერო. ამას მით უფრო ნატრობდა. ეს პირი, რადგანაც ერეკლე მეფე მას მიაჩნდა სომხეთის და სომხების მფარველადაც. მართლაცადა, ერეკლე მეფე დიდად სწყალობდა და მფარველობდა ნამეტურ იმ სომხებს, რომლებიც ოსმალ-სპარსების მონობის ქვეშ იყვნენ და მათ ხშირადაც სჩაგრავდნენ. შახრიმიანმა ერეკლე მეფის სამაგიეროს გარდახდა დიდის საქმით ისურვა. მან მოიწადინა საქართველოს სამეფოს გამაგრება, მერე საქართველოს მეფის დახმარებით სომხეთის აღდგენაც. ასეთი დიდებული აზრი შახრიმიანს კარგა ხანს ჰქონდა გულში, მაგრამ იგი დროებით საიდუმლოდ ინახავდა. უკანასკნელ, როცა ჰაზრი საქმეზე მივიდა, მაშინ კი მან თავის მეგობრებს განუცხადა და აცნობა დიადი განზრახვა. შემდეგ უფრო განუცხოვლდა ნატვრა და საქმესაც შეუდგა, რადგანაც მის განზრახვას იქაურმა სომხობამ დიდის პატივით შეხედა; ამან შედ უკეთესს ვერას გავაკეთებთ ჩვენაო, ამ საქმეს ყველამ ხელი უნდა შევეწყოთ.

მალე ერეკლე მეფეს შახრიმიანისაგან მოციქულები მოუვიდნენ. წერილით ულოცავდნენ მეფე ერეკლეს და ევედრებოდნენ საქართველოს გაძლიერებას და ქრისტიანთ მფარველობას. ლოცვის შემდეგ სწერდნენ, რომ თქვენ თუ ისურვებთ და საქართველოს და სომხეთის გაძლიერებისათვის დახმარებას ითხოვთ, ჩვენ ვეცდებით, რომ თქვენი ნატვრა ინგლისის მთავრობას ვაუწყოთ. მათ აუწყვრთ საქართველოს და სომხეთის მდგომარეობას, ქრისტიანთ შეწუხებას, თუ ვითარ იტანჯებოდნენ 1300 წ. განმავლობაში ქრისტიანობის გულისთვის ძაჰადიანებში მომწყვდეულნიო. ჩვენ ვეცდებით, რომ ინგლისის მთავრობას წერილები მივაწვრინოთ ოსმალ-სპარსეთთან და მათ ებრძანოთ, რომ საქართველოს და სომხეთის ქენჯნას თავი დაანებონო.

ბევრს კიდევ სხვა დაპირებებს უთვლიდნენ და აუწყებდნენ მეფე ერეკლეს. ერეკლემ პასუხიც მისცა და აუწყა, რომ თუკი რაზე საქმეს გავაკეთებთ და დახმარებას აღმოაჩენთ, მე დიდის სიამოვნებით მივიღებო, მის მეოხებით სომხეთის საქმესაც გავაძლიერებ, მომავალში სონხეას აღუადგებო.

პასუხის მიღების შემდეგ შახრიმიანმა ინგლისის მთავრობასთან დაიწყო მეცადინეობა და მათ აუწყა ყოველივე საქართველოს შესახებ: საქართველოს საზღვრები, ქართველი ერი, სარწმუნოება, მეფე, წესწყობილება, სამხედრო ძალა, ქალაქები, დაბა და სოფელი. ვაჭრობა, მუსულმანთაგან შერწუხება, დევნა და ბევრიც კიდევ სხვა ცნობები. ინგლისელებმა პასუხად მიუგეს, რომ ძალიან კარგი, ჩვენ დაეუახლოვდებით საქართველოს და თქვენც ნებას მოგცემთ, რომ თქვენი მონებით და ფულით საქართველოში გადასახლდეთო. რაკი ინგლისის მთავრობისაგან შახრიმიანმა სიტყვა და თანხმობა მიიღო, მას შემდეგ მეფე ერეკლეს გამოუგზავნა კაცები და ყოველივე აუწყა, რომ ინგლისის მთავრობა დასთანხმდაო, საქართველოს დიდს მფარველობას აღმოუჩინებო. ყოველნიერ სწავლას და სამხედრო ცოდნას შემოიტანენ და მეც მანდ გადმოვსახლდები ჩემის მონებით და შეძლებითაო. ამ დროსვე გამოუგზავნა ერეკლე მეფეს ოქროს ხმალი, სამეფო კვერთხი, გვირგვინი და სხვადასხვა ძვირფასი სამეფო შესამოსელნი.

მეფე ერეკლემ დესპანების პირით თანხმობა აუწყა და თან გაუგზავნა თავისი პირობები. უკანასკნელი პასუხის შემდეგ იაკ. შახრიმიანი წარსდგა კიდევ ინგლისის მთავრობის წინაშე და მეფე ერეკლეს პირობები აუწყა. ინგლისის მთავრობამ ყოველისფერი მოისმინა და საქართველოს შესახებ ცნობები მოითხოვა. შახრიმიანმა და მის მომხრეებმა ერეკლეს პირობების მიხედვით დაიწყეს გეგმის შედგენა, აღწერა, და ამ აღწერაში ყოველისფერი დაწვრილებით მოათავსეს. მალე ინგლისურს და სომხურს ენაზედ ეს გეგმა ცალკე წიგნადაც დაბეჭდეს. სომხურის დაბეჭდილის ერთი წიგნი სომხის კათოლიკოზისათვის გამოეგზავნათ ე ჩ მ ი ა ძ ი ნ შ ი, მეორე წიგნი — მეფე ერეკლეს და მესამე წიგნი — იმ დროის რუსის იმპერატრიცა ეკატერინა მეორეს. იმპერატრიცას ამ წიგნს გარდა თხოვნაც გაუგზავნეს შემდეგის შინაარსის:

„ინგლისის მთავრობამ რომ თავს იღვას ქრისტიან ქართველთა და სომეხთა მფარველობა და პატრონობა, საქიროა, რომ კავკასიაში ერთი ძლიერი საქრისტიანო სამეფო დაარსდეს, თორემ იქ ქრისტიანები დიდს ტანჯვა-წვალებას იპყრობენ და მადიანებისაგან. ინგლისის მთავრობას ჰსურს, რომ საქართ-

ველოს სამეფოს ხელი შეუწყოს, საქართველოს მეფე გიორგი ლიეროს და იგი გამოაცხადოს მთელს კავკასიაში ქრისტიანთ ძლიერ მეფედ. თქვენ, როგორც ახლო მდებარე სახელმწიფო, მასთანვე კეთილ მორწმუნე ქრისტიანი, თანამოსაყდრე და მერჯულე საქართველოს ერისა, იმედია ამ საქმეში მონაწილეობას მიიღებთ და დახმარებას აღმოაჩინოთ, რომ ეს საქმე მოხერხდეს, და მის საშუალებით ერთხელა და სამუდამოდ მთელს კავკასიაში მოისპოს ქრისტიანთ დევნა და შეწუხება.“

ეს წიგნი წაიკითხეს სომეხთ კათოლიკოზმა, მეფე ერეკლემ და სხვათაც მრავალთა. წიგნის გაცნობის შემდეგ კიდევ გაიგზავნენ კაცები და მოლაპარაკება გაიმართა. ერეკლესაც მალე მოუვიდა პასუხი. საქმემ დაბოლოების ფერი მიღო. საქართველოს შესახებ აი რას სწერდნენ აღნიშნულ წიგნში:

1) საქართველოს საქრისტიანო სამეფო უნდა გაძლიერდეს, აღორძინდეს. მას რიგიანი ძალა უნდა აღმოუჩნდეს ამ გაძლიერებისათვის. იგი უნდა დაუახლოვდეს ინგლისს და სხვათა ევროპიელ სახელმწიფოებს. ქართველთ უნდა ეცადონ, რომ ინგლისის დაახლოვებით ისარგებლონ თვითონ და ასარგებლონ კავკასიის სხვა ქრისტიანებიც.

2) ერეკლე მეფე უნდა გამოცხადდეს საქართველოს და სომხეთის მეფედ; უცხო ხელმწიფენი მას პატივს უნდა სცემდნენ როგორც ღირსეულს მეფეს; ამ მეფის სიკვიდილის შემდეგ ტახტზედ უნდა ავიდეს მისი უფროსი შვილი; ევროპის და აზიის ყველა სახელმწიფონი ახალ მეფესაც ისე უნდა უმზერდნენ, როგორც ძველს მეფეს; ევროპელთ საქართველოს დედაქალაქ თბილისში უნდა იყოლიონ თავიანთ საკუთარი ელჩები; აგრეთვე საქართველოს სამეფოშიც უნდა გაგზავნოს თავის მხრივ ელჩები ევროპის და აზიის სხვადასხვა სახელმწიფო ქალაქებში.

3) საქართველოს სამეფო წესები მთლად უნდა შეიცვალოს; თბილისში და საქართველოს სხვა ქალაქებში უნდა გაკეთდეს ჯარისთვის თავშესაფარი სახლი; უნდა მოგროვდეს ჯარი; მათთვის უნდა განწყსდეს სამსახურის დრო; უნდა დაარსდეს სამხედრო სწავლა; შესდგეს არტილერია, სხვადასხვა საჭირო საქმეები და სწავლანი სახელმწიფოსათვის; ყველა

ამაებისთვის ინგლისილამ იგზავნება სამხედრო კაცები, აფიცრები და სწავლულნი, რომელნიც ამზადებენ ხალხს და ჯარს; ჯარს უნდა მიეცეს რიგიანი ტანთსაცმელი, ყველას ერთნაირი თოფები; ამის მცოდნე კაცები და ხელოსნები ინგლისილამ უნდა გაიგზავნონ; საქართველოში სხვადასხვა ქარხნებიც უნდა დააარსონ.

4) ქალაქებში უნდა განწყესდეს ქუჩების და სახლების გაკეთების რიგი და წესი; უნდა დაარსდეს ფოსტა; უნდა გაიმართოს სხვადასხვა სამართველოები; იქ უნდა შეტანილ იქნეს ევროპის ერთა მსგავსი კანონმდებლობა და არა ისრე, როგორც დღევანდლამდინ არის, უფრო ოსმალებრ, ანუ სპარსულად; ვაჭრობა უნდა გაფართოვდეს, ამისთვის ღონისძიება უნდა იქმნეს აღმოჩენილი; ისევე უნდა გავრცელდეს ევროპული სწავლა და მეცნიერებანი.

5) ყველა ქალაქებში უნდა დაარსდეს რიგიანი სკოლები; აქ უნდა ასწავლონ ყველა სამეცნიერო საგნები და ენები; ინგლისური ენაც უნდა ასწავლონ; მასწავლებლები პირველ ხანებში ინგლისის აფიცრები და სწავლულნი იქმნებიან; ზოგი მოსწავლენი უცხო სახელმწიფოშიაც უნდა წავიდნენ სასწავლებლად; სწავლის შემდეგ იგინი საქართველოში დაბრუნდებიან დაუყონებლივ.

6) საქართველოში წვრილი თავადები და მთავრები უნდა მოისპონ, გაუქმდნენ; ერეკლე მეფეს გარდა სხვა მეფე არავინ უნდა იყოს საქართველოში; თავად-აზნაურები სულ მეფის ქვეშევრდომობის ქვეშ უნდა შევიდნენ; ტყვის ყიდვა და გაყიდვის ნება ისპობა; საქართველოს მეფე უმატებს ფულის მოკრას; ამისთვის აფართოვებს ოქროს და ვერცხლის მადნებს; ფულის მოკრა და მისი წესები ფუძნდება კანონიერად; ხელოსნებს ამრავლებს; სახელმწიფო მოხელეებს ენიშნებათ ჯამაგირები თავთავიანთ თანამდებობის შესაფერად, ვისაც რა ეკუთვნის; ასევე ეძლევათ სამეფო გვარის წევრთ საპირო ჯამაგირი.

7) თათრებისაგან ავაზაკობა, ყაჩაღობა და კაცის კვლა უნდა მოისპოს; სრული მშვიდობიანი წესები უნდა დამყარდეს; ოსმალ-სპარსებთანაც მშვიდობიანი განწყობილება უნდა იქმნას; მათ აღეკრძალებათ ქურდულად ომი და ნავარდობა;

მათთან დაარსდება მტკიცე, თან მეტად სასტიკი პოლიტიკური მეგობრობა.

8) ყველა ამ საქმეების გასაკეთებლად შახრიმიანი სდებს თავის ათს მილიონს ფულს, რომ პირველ დაწყებით ამ საქმეებს ეს ფულები მოხმარდეს; ამ ფულის მოხმარების შემდეგ ინგლისის მთავრობაც ეხმარება საქართველოს მთავრობას და გზავნის საქართველოში ბევრს საჭირო სახმარს იარაღებს, კაცებს, ფულს და სხვა. უკანსკნელ ისე ძლიერდება საქართველოს სამეფოს შესავალი და საქმეები, რომ თვით საქართველოს სამეფოს შესავლიდამ იფარება ყოველივე გასავალი.

9) შახრიმიანს ნება ეძლევა, რომ ინდოეთიდან საქართველოში გადმოსახლოს 15 ათასი თავისი ინდიელი მონები, რომლებიც მისი საკუთარი მონები არიან; მათ საქართველოში უნდა გაავრცელონ შაქრის ლერწმის მოყვანა და სხვადასხვა ხელობა, რომლებიც მათ იციან და ეს ხელობა საქართველოში კი არ არსებობს.

10) საქართველოს სამეფოს გაძლიერებით ნელ-ნელა ძლიერდება სომხეთის ერისა და სამეფოს საქმეებიც და უკანასკნელ სომხეთიც გამოცხადდება თავისუფალ საქრისტიანო სამეფოდ და შემდეგ ქართველებთან ერთად და მეგობრულად განაგებენ თავიანთ სამეფოს და ერთა საქმეებს; ორივე ამ ხალხის მეფედ კი ყოველთვის ბაგრატიანთ შთამომავალი უნდა იყვეს მეფედ.

11) სამეფოს ხარჯის და იჯარების ასაღებად ფუძნდება დიდი სამართველო; არსდება მათთვის საჭირო სწავლა, კანონდებულება; იგინი ანაწილებენ ხარჯის ზომას, ყველა ვაჭრის, ხელოსნის და გლეხის შეძლების კვალობაზედ.

12) უქმდება მონური ბატონყმობა; ისპობა ტყვის ყიდვა, მტაცებლობა; ყოველი პირის პირადი უფლება რიგიანის პირობით იფარგლება და ისაზღვრება; საქართველოს პატარა დაბებშიაც იმართება ახალი სამართველოები, სასწავლებლები და გზები.

ამ გეგმაში ბევრი კიდევ სხვა კითხვები ყოფილა მოხსენებული.

მეფე ერეკლემ როცა ეს წიგნი გაიცნო შახრიმიანს თავა-

დიშვილობა უბოძა და საცხოვრებლად მთელი ლორის მაზრა. თავადისშვილობის და ლორის დამტკიცების ქალაქი მალე დასწერეს და 1795 წ. მეფე ერეკლეს ბრძანებით შახრიმიანთან გაგზავნეს თბილისის მოქალაქე, აზნაური რაფიელ დანიბეგაშვილი. ამას გაატანეს თავადიშვილობის და ლორის დამტკიცების ქალაქი. ერთის წლის მგზავრობის შემდეგ დანიბეგაშვილი ჩავიდა ინდოეთში, მივიდა შახრიმიანთან, მაგრამ შახრიმიანი ცოცხალი ვეღარ ნახა; ეს უკვე ნახევარ წლის წინეთ მომკვდარიყო. მეფე ერეკლესაგან თავადისშვილობის ქალაქი და ლორის დამტკიცება შახრიმიანის შვილს გადასცა; ყოველივე დაწვრილებით აუწყა საქართველოს და სომხეთის შესახებ, მეფე ერეკლეს სურვილი და მეგობრობა მის მამასთან. შახრიმიანის შვილმა მეფის ქალაქდები მიიღო. დაჰპირდა, რომ მამიჩემისაგან დაწყობილს საქმეს ზე არ დავტოვებო, ყველაფერს სისრულეში მოვიყვანო. დაიმედებული დანიბეგაშვილი იქ კარგა ხანს დარჩა. უკანასკნელ წამოვიდა საქართველოში. გზაში რამდენსამე ხანს იმგზავრა, თან შახრიმიანის შვილის დაპირებას ელოდა, მაგრამ გზაში ვერა შეიტყორა. როგორც იქმნა საქართველოში მოვიდა 1798 წ. ამ დროს მას ერეკლე მეფეც ცოცხალი აღარ დახვდა, რამდენიმე ხნის წინათ მიიცვალა მეფე ერეკლე. მეფე ერეკლეს და შახრიმიანის მოულოდნელმა სიკვდილმა საზღვარი დაუდო ამ მიწერ-მოწერას და საქმე ასე გათავდა.

როგორც გადმოშვა სომეხთა პატივცემულმა ისტორიკოს-არქეოლოგმა ალექსანდრე ერეკლეშვილმა, აღნიშნული წიგნებიდან ერთადერთი წიგნი დარჩენილა თურმე, ერეკლე მეფის ნაქონი. დღეს ეს წიგნი თვით ამ პირს აქვს ხელში. სომეხთ-კათოლიკოსის ეგზემპლარი დაკარგულა და ასევე არა სჩანს ეკატერინა იმპერატრიცასიო. რაც წიგნები მადრასეში ყოფილა, ყველა ესენი შახრიმიანს ერთს ოთახში სწყობია, სიკვდილის წინა დღეებში, რაღაც მიზეზების მეოხებით, ცეცხლი მისცემია და სულ მთლად გადამწვარა, ერთი წიგნიც არ დარჩენილა, ასე, რომ ამ ერთი წიგნის მეტი ჰაჰანება დღეს არსად არისო. ამიტომ ერეკლევი ამ იშვიათ წიგნს დიდის სიფრთხილით ეპყრობა. ჩვენს ოჯახში ფიცი გვაქვს დატოვებული, რომ ვინცობა არის ჩვენს სახლ-კარს ცეცხლი წაეკიდა და

შინაურებმა შეიტყვეს, ყველაზედ წინათ ეს წიგნი უნდა გაიტანონ კარში და მერე სხვებიო, თუნდ შეიღებოც კი რომ იყვნენ, შეიღებზედაც წინეთ ეს წიგნი უნდა გადაარჩინონ ცეცხლსაო...

ერეკლე მეფის სიკვდილის შემდეგ, ამავე მეფის ანდერძის ძალით, ლორის უფლება და თავადისშვილობა დარჩა შახრიმიანის საკუთრებად. შახრიმიანის შვილს მუდამ დღე უცდიდნენ, მაგრამ იგი საქართველოში არ მოვიდა. მეფე ერეკლესაგან დაწყობილს საქმეს მრავალნი ნატრობდნენ და ამას გიორგი მეფესაც ავალებდნენ, მაგრამ გიორგი მეფემ ეს არა ქმნა. იმ დროებში სომეხთა საქმე ძრიელ გაჭირდა, აქა-იქ ოსმალ-სპარსებმა სასტიკად დაუწყეს დევნა, ამიტომ ზოგიერთ სომეხებმა დაიწყეს თათბირი და გიორგი მეფეს თხოვნა დაუწყეს, რომ ოსმალ-სპარსეთიდან თქვენს სამეფოში სომეხები გვინდა გადმოვასახლოთო და ამის ნება მოგვეცითო, რადგანაც ქრისტიან სომეხები და ქართველები ძმები ვართ და ერთმანერთსაც მხარს მივცემთ გაჭირვებაშიო. ასეთსავე თხოვნით სომეხებმა მიმართეს რუსეთის იმპერატორს პავლეს და მასაც სთხოვდნენ, რომ გიორგი მეფესთან გვიშუამდგომლეთ, რომ საქართველოში დასახლების ნება მოგვეცესო. პავლე იმპერატორმა 1799 წელს, გიორგი მეფეს წერილი მოსწერა და თან თხოვნა, რომ თქვენს სამეფოში სადმე ბინა მიეცით სომეხებს და დაასახლეთო, როგორც ქრისტიანი ხალხი სამეზობლოდ ესენი თქვენთვის კარგი იქმნებიანო. მეფე გიორგიმ პავლე იმპერატორის თხოვნა შეიწყნარა და სომეხებს ნება მისცა საქართველოში გადმოსვლის და დასახლების ამ პირობით: საქართველოში ადგილები ცოტა არის დარჩენილი, ყველაზედ მეტი თავისუფალი კარგი ადგილები ლორისაკენ და შამშადილში მოიპოვება, ეს ადგილები მეფე ერეკლემ ინდოეთში მყოფს და შუამდგომელს შახრიმიანს მიუბოძა საცხოვრებლად. დღევანდლამდის ეს ადგილები უპატრონოთ არის დარჩენილი. მის პატრონის შვილი კი არ ვიცით, როდის მოვა. გადმოსახლდნენ სომეხები, ამ ადგილებში დასახლდნენ, და როცა მის პატრონი მოვა, მაშინ პატრონს ემსახურონო. სომეხებმა ეს განკარგულება დიდის სიამოვნებით მიიღეს, მალე აფრინეს აქა-იქ კაცები და ამავე წლის ბოლომდე სპარსეთიდან, ოსმა-

ლეთიდან და სხვადასხვა თათრის ქალაქებიდან რამდენიმე ათასი სული მოვიდა სომხების, საქართველოს ქვეშევრდომობა მიიღეს და დასახლდნენ ლორეს, შამშადილს, და საქართველოს სამხრეთის ნაწილის ზოგიერთს ადგილებში, რომლის უმეტესი ნაწილი გაოხრებულ იყო.

სომეხნი დასახლდნენ საქართველოში და დაიწყეს ცხოვრება. შახრიმიანის შვილს აცნობეს წერილით, რომ მეფე ერეკლესაგან ბოძებულს მიწაზე სომეხები დასახლდნენო, თუ გსურთ მობრძანდით და განაგეთ თქვენი მამულების საქმეო. მაგრამ შახრიმიანის შვილისაგან ვერაფერი პასუხი მიიღეს. ის კი ისმოდა, რომ მოვალაო.

რამდენიმე ხნის შემდეგ საქართველო რუსეთს შეუერთდა და სამეფო საქმეები და მამულები რუსეთს ჩაჰბარდა. ასევე ჩააბარეს ლორის მამულები და მეფე ერეკლეს ანდერძის ძალით აუწყეს, რომ ეს მამულები შახრიმიანის შვილს ეკუთვნის, ვიდრე ის პირი აქ მოვა, მინამდის მთავრობამ უნდა უპატრონოს ამ მამულებს და შესავალი შეუნახოს პატრონსაო. რუსის მთავრობამ მამულებს მფარველობა დაუწყო, მამულებიდან ანაღებ შესავალსაც გროვება და შენახვა, რადგანაც შახრიმიანის მდიდარ შვილს სომეხები საქართველოში დაუყოვნებლივ ელოდნენ, მაგრამ არ იქმნა, იგი არ გაჩნდა საქართველოში. ამიობაში დადგა 1844 წელიც და მთავარმართებლად ვორონცოვი მოვიდა. 1846 წ. ორბელიანთ და ბართაანთ მთავარმართებელს საჩივარი მიართვეს და აუწყეს, რომ ლორის მაზრის მამულები, ადრე ჩვენ გვეკუთნოდაო. ამის დასამტკიცებლად წარადგინეს ძველ ქართველთა მეფეებისაგან მიცემული სიგელ-გუჯრებიც. მხოლოდ ერეკლე მეფემ ჩამოგვართვა ესენი და მიუბოძა იაკობ შახრიმიანს, რომელიც ინდოეთში სცხოვრობდა და ინგლისის მთავრობასთან საქართველოს შესახებ ლაპარაკი ჰქონდა გამართულიო. ის კაცი მოკვდა, იმას შვილი დარჩა, მაგრამ ის აქ არ მოდის, ორმოცდაათ წელიწადზე მეტია ასე ლაპარაკობენ, რომ მოდისო, მაგრამ მოსვლა კი არსაიდან იქმნა. რაკი საქმე ასე მოიმართა, ახლა ჩვენ ვითხოვთ, რომ ჩვენი მამულები ჩვენვე დაგვიბრუნდეს, და რაც შესავალია დღევანდლამდე მოგროვილი მთავრობისაგან, ის როგორც უმჯობესი იქმნეს, ისე დაიხარ-

ჯოსო. მთავრობამ ამათი თხოვნა შეიწყინარა და ყოველგვარ მამულები მათ დაუბრუნა.

ინდოეთში ყოფილი, მეფე ერეკლეს კაცი, რაფიელ დანიბეგაშვილიც ამტკიცებს ჩვენს ცნობებს. საქართველოს რუსეთთან შეკავშირების შემდეგ, დანიბეგაშვილი რუსეთში გადასახლდა. იქ ქართულს ენაზედ დასწერა თავისი მოგზაურობა, მერე ეს მოგზაურობა თვითონ, თუ სხვამ რუსულს ენაზედ გადასთარგმნა და 1815 წ. ქ. მოსკოეს, ცალკე წიგნად დაბეჭდა.

დანიბეგაშვილს უმგზავრნია საქართველოდამ ინდოეთში საქართველოს სამეფოს ხარჯით. რაფიელ დანიბეგაშვილმა სწორედ ამ მოგზაურობის მეოხებით მიიღო მეფე ერეკლესაგან აზნაურიშვილობა.

მოგზაური თავის აღწერაში არ მოგვითხრობს მიზანს, თუ იგი 18 წლის განმავლობაში საქართველოდამ რისთვის მგზავრობდა ინდოეთში, რა საქმეებისათვის, ვისთან რა ლაპარაკი ჰქონდა გამართული და ან რა გააკეთეს; რა განზრახვა ჰქონდა მეფე ერეკლეს, ან მის ახლო მდგომ სამეფო პირებს და ან შახრიმიანს ხსენებულ ქართველებთან; რა მიზეზი იყო, რომ მეფე ერეკლემ შახრიმიანს თავადიშვილობა დაუმტკიცა და მასთან მთელი ლორის ადგილები და ხალხიც აჩუქა; შახრიმიანი თითქმის თავისუფალ მთავრად განაცხადა ისეთს დროს, როცა საქართველოს სხვადასხვა სამთავროებს აუქმებდა. ამის შესახები ცნობების გამოთქმა სხვადასხვა მიზეზების მეოხებით გამოუთქმელად დასტოვეს.

საქართველოს ვაჭრობა და მრეწველობა ძველად და გვიან ლუკას-ჟი ხუარსიჟი და სვჟუანე ივანეს-ჟი ზუბალაჟილი ინდოლოგი*

I

ქართველნი ვაჭრობას და მრეწველობას შეჩვეულები იყვნენ ძველადგანვე. საქართველოს გარეშეც კი ვაჭრობდნენ, ვაჭრობდნენ და აღებ მიცემობდნენ სპარსეთს, ავღანისტანს, ინდოეთს, ოსმალეთს, აზიის სხვა ხალხსა და ქვეყნებშიაცა და მასთან ევროპაშიაც.

ნოგეხსენებათ, რომ ინდოეთი ევროპამ XVI საუკუნეში გაიცნო მხოლოდ და ისიც ოდნავ. ქართველნი კი ინდოეთს და მის მფლობელს ინგლისს ძველადგანვე იცნობდნენ. ქართველებმა ვაჭრობისათვის ინდოეთში თვით საშუალ საუკუნოებიდანვე იწყეს მგზავრობა, ვაჭრობა და მეცადინეობა ამ ასპარეზზედ.

XVIII საუკუნის დამდეგიდამ ქართველთ უფრო ფართოდ იგრძნეს ვაჭრობის საჭიროება. ამ საუკუნის ნახევარს რუსეთის მთავრობამ ეკატერინოღარში იარმუკობა დააწესა: წელიწადში ერთხელ იმართებოდა იარმუკობა და იქ საქართველოს ვაჭრებიც მიდიოდნენ, საქონელი მიჰქონდათ და იქ ვაჭრობდნენ; იქიდან საქართველოში სხვა საჭირო საქონელი შემოჰქონდათ. იმ ხანად ქართველთ შორის ბევრი რამ საჭიროება დაიბადა და აღორძინდა. ერთი ამ მრავალთაგანი გახლავსთ შაქრის საჭიროება, საქართველოში შაქრის ქარხნის დაარსება, აგრეთვე ქალაღღისა და ნართისა.

ბევრის თათბირის შემდეგ, ორი საპატიო პირი აიღრჩიეს, რომელთაც შესმენა აქვნდათ და მათთან რამღენიმეც სხვა ქართველნი და გაგზავნეს მადრასესა და კალკუტაში მცხოვრებ მღიღარ ინდოელ ვაჭრებსა და მექარხნებთან მოსალაპა-

* იხ. ბროშურა აღწერილი და დაბეჭდილი ზ. კიკინაძის მიერ. თბილისი 1905 წ.

რაკებლად თფილისში ყაეის მრავლად შემოტანისათვის. ჩვენს
ში ყავას დიდი მოთხოვნილება აქვდა, ჩაი კი მცირედ იყო
გავრცელებული. ჩაიც ინდოეთზე მოდიოდა.

პირველი მგზავრობა ქართველთ ვეჟილ-დესპანების 1770 წ.
მოხდა. ამ დროდამ იწყება საქართველოს მიწერ-მოწერა ინგ-
ლისის მთავრობასთან და გრძელდება 28 წლის განმავლობა-
ში. მიწერ-მოწერას დასასრულ საზღვარი დაუდო მეფე ერეკ-
ლე მეორის სიკვდილმა. საქმე სხვაჟერ მოეწყო. 1798 წლი-
დამ, უკანასკნელად იქ გავზავნილ იქმნა რაფიელ დანიბეგა-
შვილი, რომელიც ინდოეთიდან საქართველოში 1799 წ. დაბ-
რუნდა. 1801 წ. შემდეგ, საქართველოს რუსეთთან შეერთე-
ბის დღიდან, რაფ. დანიბეგაშვილი რუსეთში გადასახლდა და
თავის მოგზაურობა საქართველოდამ ინდოეთამდის რუსულად
სთარგმნა და 1815 წ. მოსკოვში ცალკე წიგნათაც დასტამბა.

საქართველოდამ წასულ სამეფო ელჩებს ხელს უწყობდნენ
დიდათ საქართველოს ვაჟრები და ნამეტურ ქართველთ კა-
თოლიკენი, რომელნიც აღებ-მიცემის საქმეს აღდგნენ და ინ-
დოეთში მსვლელობა ძველადგანვე ჰქონდათ. კალკუტასა და
მადრასეში მათთვის ცალკე ქართველთ ვაჟართ ქარვასლებიც
კი არსებობდა.

ინდოეთში რომ ქართველთ ქარვასლები არსებობდა, ამას
ფიქრი არ უნდა. ამ 20 წლის წინეთაც კი თბილისში ნახავ-
დით ისეთ მოხუცებულ ვაჟრებს, რომელთაც კარგად ახსოვ-
დათ, რომ ინდოეთში ძველად საქართველოს ვაჟრების ქარ-
ვასლები იყოვო. იტყოდნენ ხოლმე, რომ ძველად თფილისი-
დამ საქართველოს ვაჟრები იქ მიდიოდნენ და ხსენებულ ქარ-
ვასლებში ჩამოხტებოდნენო. სამწუხაროდ, ასეთ ცნობათ
მცოდნეთ რიცხვიც სადღეისოთ მოისპო და ინდოეთში მგზავ-
რობაც მისწყდა. ქართველთ, ანუ საქართველოს ვაჟრებს რომ
იქ საძირკველი ძველადგანვე არ ჰქონოდათ გამაგრებული,
უამისოდ XVIII საუკუნის დამლევს საქართველოდამ ვაჟრები
იმ სიდიადით არ დაიწყებდნენ მგზავრობას, როგორც ეს მა-
შინ მოხდა და ნამეტურ 1740 წლების შემდეგიდამ.

კარგად ვიციოთ, რომ იმ დროს, თფილისში, ინდოეთის
საქონლის მალაზიებიც დაიხსნა. აქ იწყეს მრავლად საქონლის
შემოტანა. ამ გარემოებას ცოტა მეფე ერეკლეც აორკეცებ-

და, რადგანაც იგი ავღანისტანში მგზავრობის გამო ინდოეთის აღმზრდელს და საქონლის საქმეებსაც კარგად გაეცნო. ეს გარემოება ისე იყო გაფართოებული, რომ საქართველოში ხშირად მოდიოდნენ თვით ავღანელები, ინდოელები, ბუხარელნი და სხვა აღმოსავლეთის უმორეს ტომის ერნიც. ინდოელნი და სხვა ტომის ერნი რომ XVIII საუკუნის ნახევარს საქართველოს მეფეს და ბატონიშვილებს ესტუმრებოდნენ ხოლმე, ეს კარგად სჩანს თვით იმ დროის ცნობებიდან და ზეპირ ამბებიდანაც. მათი ხშირი მისვლა-მოსვლა ჩვენს ქვეყანაში თვით ზეპირ გარდმოცემებშიაც კი არის დაშთენილი. მაგალითებრ: ნამეტურ წონის სახელების, ზომის, ფულის და სხვანი. ცნობებით ისიც კი არის დაშთენილი, რომ საქართველოს მეფეთა დროს ჯაბახანისთვის (არსენალი) საჭირო იარაღი და თოფისწამალი ინდოეთიდან შემოჰქონდათო, აქედამვე მოჰქონდათ ქალაქდიცაო, რომელსაც სამეფოდ ხმარობდნო.

ასე იყო ინდოეთი ცნობილი და მიტომაც გახლდათ, რომ საქართველოს ვაჭრები იქ უხვად მიეშურებოდნენ. იქიდან მათ შემოჰქონდათ ძრიელ კარგი საქონელი, მაგარი და კაი თვისების. მეორე: ინდოეთიდან შემოტანა და გზა იყო საშიში, თორემ საქონელი კი ერთობ იაფი იყო. ქართველებში ინდური საქონელი ისე იქებოდა, რომ ყოველი კაცი სანაქებოდ სთვლიდა მათს ყიდვას. როგორც დღეს ჩვენ ევროპის საქონელს ვუმზერთ, ისევე იმ დროის ქართველნი ინდოეთის საქონელს სპარსეთის, ოსმალეთის და ავღანისტანის საქონელზედ მაღლა აყენებდნენ. ინდოეთს გარდა ქართველებში საქონელი შემოჰქონდათ თვით ამსტერდამიდანაც. მეფე ერეკლეს ამსტერდამიდან რამდენჯანსმე მოუვიდა სხვადასხვა საქონელი, რომელიც ინდოეთიდან ყოველთვის საქართველოს ვაჭრებს მოჰქონდათ.

ვაჭრებივე იყვნენ თითქმის მეფის მეფეოშტენი. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ინდოეთში, ინგლისს, ამსტერდამს და სხვა ქალაქებში სომეხთ კათალიკოზსაც აქენდა მიწერმოწერა, კავშირი. საქართველოს და სომხეთის ვაჭრებს სომხეთიდანაც გაჰქონდათ სხვადასხვა საქონელი და შემოჰქონდათ კიდევ. ინდურ საქონელს სომეხნიც ისე აქებდნენ და აღი-



დებდნენ, როგორც ქართველნი — საქართველოში. ხშირი მისვლა აქენდათ ამ ქვეყნებში.

ქართველებმა წარსულში აღმოსავლეთის ყველა ხალხთა ცხოვრება კარგად იცოდნენ, იცოდნენ მათი შინაური წეს-წყობილებანი, ცხოვრება, აღებ-მიცემა, ხელოსნობა და საქონელის ვითარება. მეფენი იცნობდნენ მათს პოლიტიკას და სამეფო წესებსაც. ამით ჩვენი მეფენი საქებნიც კი იყვნენ და გამოცდილნიც. აღმოსავლეთის ხალხთა და მეფეთა განზრახვა და პოლიტიკა მათ კარგად იცოდნენ. აღმოსავლეთელი ქართველებს ვერაფრით მოატყუებდნენ.

ნაცვლად ამისა ქართველი არ იცნობდა კარგად ევროპას. ქართველთ გული ძველადგანვე უფრო აღმოსავლეთისაკენ მივლტოდა და მიტომაც იყო, რომ ყოველი შეგნებული შემძლე ვაჭარიც ინდოეთში მიდიოდა, იქ ვაჭრობდა და საქართველოში იქიდან შემოჰქონდა სხვადასხვა საქირო საქონელი. სულ ეს გარემოება გახლდათ, რომ XVIII საუკუნის შუა რიცხვებში, დიდძალი მატყლი წაიღეს ინდოეთში, რამდენიმე ათასი ფუთი, ზოგი თვით ინდოეთის ვაჭრებმა გაიტანეს, და მათვე მალე თან გაჰყვნენ საქართველოს ვაჭრებიც და მერე ამათ შემდეგ ინდოეთს მიდიან გრიგოლ ლუკასძე ხურსიძე (ისარლოვი) და მის შემდეგ სტეფანე ივანესძე ხუბალა შვილი. აქ ამ ორს პირს ცალკე ავსუსხავთ, რადგანაც ამათი აღებ-მიცემის ცნობებიც ასაბუთებს ჩვენს ცნობებს და მოსაზრებას.

XVIII საუკუნის ნახევრიდან საქართველოს დედაქალაქ თფილისში მრავლად გაჩნდნენ ახალციხელ ქართველ კაპოლიკეთ ვაჭრები. ამათ დიდძალი საქონელი შემოჰქონდათ საქართველოში და აგრეთვე აქედამაც გაჰქონდათ სხვადასხვა მასალა სპარსეთს, ოსმალეთს, ინდოეთს და სხვაგანაც. ამავე დროს თფილისში გაჩნდნენ ახალციხელი ხურსიძენი და მათი გვარის წევრი ლუკა ხურსიძე. ეს პირი უკანასკნელ დროს გახდა მეფე ერეკლეს ერთგული და მრჩეველიც. იგი დიდად პატივისცემელი იყო საქართველოს საქმეების. ლუკას მეფის წინაშე მრავალი საიდუმლო ამბებიც კი მოჰქონდა ოსმალთა შესახებ, რადგანაც ლუკას ძმები ოსმალეთის წინაშე ახალციხეში ისარლებათ ირიცხებოდნენ. ერთ დროს მეფისა-

გან ეს ლუკა ისარლოვი სპარსეთშიაც იქმნა გაგზავნილი სა-
მეფო საქმის გამო, სადაც გარდაიცვალა 1793 წ. იქიდან ვე-
ლარ დაბრუნდა. ამავე ლუკას თან ახლდა თავის უმცროსი შვი-
ლი გიგო ხურსიძე — ისარლოვი. გიგო ხურსიძე თავის მამას
ლუკას აქეთ-იქით დაჰყვანდა და მგზავრობას აჩვენებდა. გრი-
გოლი სპარსეთში ორჯერ იყო ნავალ-ნამყოფი და ამიტომ
მან სპარსეთს გარდა თვით უშორეს ინდოეთის, ავღანისტა-
ნის და სხვა კუთხეთა ცნობანიც კარგად იცოდა. ამიტომ
გრიგოლ ხურსიძეს აქეთ-იქეთ მგზავრობა დიდათ ეადვილე-
ბოდა და ამ სიადვილეს ახალციხის თემის ქართველ კათოლი-
კეთა ვაჭრებიც უფრო აფართოვებდნენ, რადგანაც ისინი ერ-
თობ ხშირად მგზავრობდნენ სპარსეთს, ოსმალეთს, ინდოეთს
და სხვაგანაც.

1795 წელს მომხდარ უბედურების გამო,* საქართველოს
ვაჭრებთ მგზავრობა დროებით მოიხპო სპარსეთს, ოსმალეთს
და ინდოეთს. შეჩერდა ბევრი რამ, რადგანაც სპარსთაგან
აკლებულ იქმნა მალაზიები და გაცარცულ ყოველივე. ვაჭრებს
თვით მგზავრობაშიაც კი ჰქურდავდნენ. გრიგოლ ლუკას-
ძე ხურსიძე კარგად იყო მცოდნე სავაჭრო საქმეების, ვაჭრობის
ასპარეზზედ შნო ამათ მამა-პაპიდანვე მოსდევდათ. იგინი ცნო-
ბილნი იქმნენ ამის შემძლეობით. მაინც ახალციხელ ქართველ
კათოლიკეებს ცხადათ ემჩნეოდათ ვაჭრობაში დიდი მოხერ-
ხება, იგინი ქებულნი იყვნენ ამის მხრით. მათ ვაჭრობითს
აღებ-შიცემას მთელი ქართველობაც კარგად იცნობდა. ამი-
ტომაც იყო, რომ ახალციხელ ვაჭრებს მთელს საქართველოში
გზა აქენდათ გახსნილი, ყველგან ადვილად მგზავრობდნენ და
ვაჭრობდნენ. ვაჭრობის დროს ამათ გზის კაცები, ანუ დარა-
ჯებიც კი ეძლეოდათ. მთავრობა როგორც ქართლისა და იმე-
რეთის ებრაელთა ვაჭრებს უწევდა მფარველობას, ისევე ახალ-
ციხის, ანუ ოსმალის ქვეშევრდომ ისეთ ქართველ ვაჭრებსაც,
რომელნიც საქართველოში სცხოვრობდნენ და ვაჭრობდნენ.

ამათი უადვილესად მგზავრობა მეუფეც კარგად იცოდა
და ამიტომაც იყო, რომ 1795 წ. საქართველოდამ ინდოეთში

* იგულისხმება ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევა.
რედაქცია.



ახლად გაგზავნილ იქმნა თფილისელი ქართველ კათოლიკე აზნაური რაფიელ დანიბეგაშვილი. ასე იყვნენ მაშინდელი ქართველნი მოწყობილნი და მოქარგულნი. აზიის სახელმწიფოებში სიარული მათ ერთობ ეადვილებოდათ და ამ სიადვილეს მთავრობაც უწყობდა ხელს, რადგანაც ევროპაში მგზავრობის ნებართვას ადვილად არ აძლევდა. იქ მიმავალ ვაჭრებს უსათუოდ ცოლი უნდა შაერთოთ და ისე უნდა წასულიყვნენ. ცოლს საქართველოში სტოვებდნენ და ამიტომ იქ ველარ რჩებოდნენ. თორემ იყო ისეთი შემთხვევები, რომ ევროპაში წასული ვაჭარი საქართველოში აღარ დაბრუნდა. აღმოსავლეთის ქვეყნებში წასვლისათვის კი ნება ეძლეოდათ, რადგანაც აღმოსავლეთში ქართველი ვაჭრები ერთობ იშვიათად შთებოდნენ. მარტოდ რამდენიმე ვაჭარნი ინდოეთში დაშთნენ და ვაჭრობა დაიწყეს. ამათი უმეტესი ნაწილი სომეხნი იყვნენ და მათთან საქართველოს ქართველ გვარის კათოლიკენიც.

სწორედ ამის მსგავს მაგალითს წარმოადგენს გრიგოლ ხურსიძის საქმე, რომელსაც აღმოსავლეთის ქვეყნებისაკენ მგზავრობა უნდოდა, მაგრამ მეფე გიორგისაგან კი ნება არ მიეცა წასვლისა იმ დრომდე, ვიდრე იგი არ დაინიშნა იმ დროის ერთ ქართველ კათოლიკე აზნაურ მოქალაქე ნებერიძის ქალზედ. 1795 წ. შემთხვევის შემდეგ საქართველოს მოშენების საქმე წინ წავიდა. განახლებამ და ქალაქის მოშენებამ ვაჭრობაც ფეხზედ წამოაყენა. თფილისის ვაჭარ-მოქალაქეთ მრავლად იწყეს სპარსეთს, ოსმალეთს და ინდოეთსაც გასვლა. რუსეთშიც მიეცათ ნება მგზავრობისა. სწორედ ამავე დროთა შემდეგ ინდოეთში გადასახლდა გრიგოლ ხურსიძე და ვაჭრობა დაიწყო. იგი იქვე დაშთა საყოველთაოდ და საქართველოში აღარ დაბრუნდა. აღსანიშნავია, რომ ამავე დროიდან საქართველოში მრავლად იწყეს საქონლის შემოტანა რუსეთიდანაც. თფილისის სომეხ ვაჭრებს დიდი შემთხვევა მიეცათ აღებ-მიცემის მხრივ. ამათ კარგი ბინა გაიკეთეს კავკავს, მოზდოკს, ყიზლარს და რუსეთს გარდა სპარსეთს, ინდოეთს და ოსმალეთსაც. ნამეტურ მათს აღებ-მიცემის აღორძინებას მხარი და გზა მასცა იმ შემთხვევამაც, რომ 1797 წ. აღა-მაჰმად-ხანი მოკლეს. ამ გარემოებამ სრულიად გაანთავისუფლა საქართველოს ვაჭრების ცარცვა-გლეჯა სპარ-



სეთის მხრის ყაჩაღებისაგან. დასაღუპს ალა-მაჰმად-ხანს ჩვეულებად აქვნდა ყაჩაღების წაქეზება საქართველოს ვაჭრების საწინააღმდეგოდ, საცარცვადად და საგლეჯად.

ამ განახლების დროს თფილისში მრავლად იწყეს შემოტანა სხვადასხვა ფარჩეულობის, ჩითების, ძაფეულობის, ჩაფარიშების, ყათინების, ნართის და მრავალთა სხვათა; ნამეტურ უცხოეთის შალეების, ქირმან-შალეების და რიზაიშალეების. თფილისში საფეიქროებიც დაიხსნა, მაგრამ ეს არ კმაროდა. ამანებს გარდა სხვაც ბევრი რამ საქონელი შემოდოდა და ცოცხლად საქმის წარმოებაც აორკეცებდა ქართველთ ვაჭრობას სპარსეთს, ოსმალეთსა და ინდოეთში.

საქართველოდამ წასული გრიგოლ ხურსიძე დროებით სპარსეთში დასახლდა. იქ დაიწყო აღებ-მიცემა და სხვადასხვა საქონლის საქართველოში გზავნა. შემდეგ დროს, ანუ როცა ზურგი გაიმაგრა, მის მერმე იგი გადასახლდა ინდოეთში. იქ იგი სახლობდა კალკუტასა და მადრასეს, სადაც მან აღებ-მიცემა ფართოდ დაიწყო და საქმე ისე კარგად წაუვიდა, რომ რამდენიმე ხნის შემდეგ იგი გახდა კარგის შეძლების და ქონების პატრონი, უკანასკნელ მილიონერად გამოცხადდა თავისი დროის ინდოეთის მდიდარ ვაჭართ და მრეწველთ შორის.

ინდოეთში მყოფ გრიგოლ ხურსიძეს დაახლოებული კავშირი აქვდებოდა იქვე მცხოვრებ ქართველ ანუ საქართველოს ვაჭრებთან და უეჭველია ამის ცნობებს საქართველოშიაც ხშირად მოიტანდნენ. ცნობებიც არის, რომ ინდოეთიდან სხვადასხვა ვაჭრებს ხშირად მოჰქონდათ ცნობები გრიგოლ ხურსიძის აღებ-მიცემის შესახებ. ამის იქ ყოფნის დროს საქართველო რუსეთის იმპერიას დაუკავშირდა. გრიგოლ ხურსიძემ ეს ამბები კარგა ხანს არ იცოდა თურმე. იგი თავის ცხოვრების და საქმეების გამო სრულად ინდოეთის ცხოვრებასთან იქმნა მიბმული და უკანასკნელ იქ ცოლიც შეირთო, ინდოელი ქალი, სახელად მაისა, ვისგანაც მას შვილებიც ჰყვანდა. ამიტომ უფრო გრიგოლ ხურსიძე ინდოეთში დაშთა. 1820 წლებში იგი თურმე დიდს სინანულშიაც იყო, რომ ესე რად ვქენი, აქ რად დავშთიო, მაგრამ რალას იზამდა. პირველი ამისი მიზეზი იყო ცოლიერება და მეორე დიდი შეძღე-



ბის შეძენა, დიდი ალებ-მიცემის ქონვა, რომელსაც იგი ვერ დასთმობდა ადვილად.

ღროის განმავლობის წყალობით, გრიგოლ ხურსიძე დიდად გამდიდრებულა. უკანასკნელ, ამ დიდი სიმდიდრის ღროსაც კი, მაინც კიდევ გახსენებია თავის სამშობლო, მოჭგონებია ნათესავეები და მეგობრები, საქართველოს შინაური საქმეები და ამიტომ ნათესავეებთან წერილებიც გამოუგზავნია, მაგრამ ამის წერილებს დანიშნულებისამებრ ვერ მოუხწევიათ. მხოლოდ ორი წერილი მოსვლიათ მის ნათესავეებს: ერთი 1820 წ. და მეორე 1825 წ. ერთის წერილით გრიგოლ ლუქასძე საქართველოს ამბებსაც კითხულობდა. მას თურჲე არა სცოდნოდა, რომ საქართველო რუსეთს ჩაბარდა. გიორგი მეფე ცოცხალი ჰგონებია. იწერებოდა თურჲე: რომ გიორგი მეფის მეშინიან და მერიდებოა, თორემ ადვილად მოვალ სასქართველოშიო.

მეორე წერილით იწერებოდა: მე დიდათ მეთანაღრება გული, რომ აქა ვრჩები და გარდა ამისი ქართული ენაც მავიწყდება ინდოეთში, და სამწუხაროა ჩემთვისაო. მეორე წერილის შემდეგ მისგან საქართველოში აღარც წერილი მოსულა და არც რამე ცნობა, მიზეზი ამის ის იყო, რომ 1820 წლიდამ, საქართველოდამ ვაქრებმა სპარსეთსა და ინდოეთში მგზავრობა მთლად მოსპეს. იქით აღარავინ მიდიოდა, იშვიათი იყო. ამ იშვიათობას გრიგოლ ლუქასძეც კარგად გრძნობდა, რადგანაც ყოველივეს თავის თვალთ ხედავდა.

ასე და ამ გვარად, გრიგოლ ხურსიძე ვაქრობის წყალობით ინდოეთში დაშთა და 1829 წ. გარდაიცვალა დიდის შეძლების პატრონი. გარდაცვალების წინეთ მას ანდერძის წერილიც გაუკეთებია და ყოველივე თავის შეძლების ნახევარი თავისი ნათესავეებისათვის დაუტოვებია. იმედი ჰქონია, რომ იქმნება აქ მოახწიონ ოდესმე და ჩემს ქონებას დაეპატრონონო. ანდერძის წერილი და პირობა შეუგენილია ინგლისურს ენაზედ და დამტკიცებულა კალკუტის და მადრასეს ინგლისურის ნოტარიუსისაგან. თვით ანდერძის პირობა რამდენსამე თაბახზედ არის დაწერილი. ყველა ქალაღღები ერთად არის შეკერილი და ინგლისურ ბეჭედდასმული. ეს პირობის წერილი ინდოეთიღღან როღის მოუვიღათ მის ნათესავეებს, ამისი არა-

ფერი ვიცით, ხოლო იგი ქალაქდები დღესაც ინახება გრემ
გოლის ნათესაეების ხელში. 1896 წ. ამის შესახებ დავა და
ლაპარაკიც ატყდა გაზეთებში, რომ ისარლოვეები თავიანთ ნა-
თესავ გრიგოლ ხურსიძისაგან დატოვებულ ფულებს ეძებენ
და იმედია მიაგნებენ კიდევცო, მაგრამ ამ გვარი არა მომხ-
დარა. ისარლოვებმა ვერაფერს მიაგნეს. სად დაშთა და რო-
გორ, სად რა დაიკარგა, ან ინახება სადმე რამე, ამაზედ მათ
ვერა გაიგეს რა. უკანასკნელ დროს, გრიგოლ ხურსიძე სცხო-
ვრობდა და განაგებდა ვაჭრობას პენანგის კუნძულზედ, ინ-
დოეთს, სადაც გარდაიცვალა. დარჩა ცოლი და ორი შვილი.

კარგად ვიცით, რომ გრიგოლ ხურსიძეს თან რამდენიმე
მოსამსახურე პირი ქართველიც ჰყოლია, უმეტეს ახალცი-
ხელნი, ქართველ გვარის კათოლიკენი, რომელნიც ოსმალე-
თის ქვეშევრდომად ითვლებოდნენ და მათი პასპორტებიც ეძ-
ლეოდათ საგზაოდ. ასეთ პირების რიცხვი გრიგოლ ხურსიძე-
სთან მის სიკვდილის შემდეგ მოისპო. იქით აღარც ახალცი-
ხიდამ მიდიოდნენ, რადგანაც ახალციხე 1829 წ. რუსეთს დაუ-
კავშირდა და ქართველ კათოლიკეთ ვაჭრებმა თავისუფლად
იწყეს მგზავრობა რუსეთს, ყირიმს, საზღვარგარეთ და ოსმა-
ლეთშიაც, ნამეტურ სტამბოლს, სადაც მათი ვაჭრობა უფრო
გაფართოვდა და იქ ძველად გაკეთებული ქარვასლებიც უფრო
გამოჩენილ იქმნენ.

მის მერმე საქართველოდამ ინდოეთის თუ სხვა ამ გვარ
შორეულ აღმოსავლეთის ერთა ვაჭრობის ასპარეზზე ჩვენ ვხე-
დავთ სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილს, რომლის ცხოვრე-
ბაც, მსგავსად გრიგოლ ხურსიძისა, ინდოეთშივე ქრება უჩუმ-
რად და უჩინრად.

* * *

ჯერედ საქართველო ისევ თავის მკვიდრს სამეფოს სა-
ძირკველზედ იდგა, რომ თფილისში ვაჭრობამ აღორძინება
იწყო. ვაჭრობის აღორძინებისათვის მეფე ერეკლემ აზნაუ-
რისშვილობის ბოძებაც დაიწყო. რამდენსამე მოქალაქეთ აზ-
ნაურისშვილობაც უბოძა და მასთან ყმებიც. ერთს ვაჭარს
თავადიშვილობაც მისცა. მიზეზი ამის ის იყო, რომ ეს ვაჭა-

რი რუსეთში ვაჭრობდა და იგი მეფესაც ჰპირდებოდა, რომ საქართველოშიაც გაეხსნი მალაზიებს და ვაჭრობას გავაფართოვებო. ვაჭრობის მხრივ თფილისის მოქალაქენიც უფრო დიდის პატივით შემოსა. იგინი იქმნენ „მოქალაქედ“ წოდებულნი თფილისისა, გვამნი დარბაისელნი და ერთგულნი ვაჭარნი მეფისა და ერისა, ვინაიდგან ხანდისხან მეფე მათ ვაჭრობის მგზავრობის დროს აქა-იქ სამეფო საქმეების გამო ქალაღდებსაც კი ატანდა, მაგალითებრ, თვით რუსეთის კარისადმი, სპარსეთის და ოსმალეთის. ყველა ესეთი მხარეები ვაჭრობას დიდს მხარს აძლევდა და თფილისი 1795 უბედურების სამი წლის შემდეგ გაივსო სავაჭროებით, გაშენდნენ და განახლდნენ ქარეასლები, მოშენდნენ სოფდაგრები, ზარაფენი. მალე გაიმართა ქარავენებით ვაჭრული მგზავრობა, საქონლის მრავლად გატან-შემოტანა.

თფილისის გარდა ვაჭრობამ გორშიაც იწყო აღორძინება. ახლად მოშენებულს კუთხეში კვლავ ვაჭრობა აღორძინდა. დღედაღამ ურმით, აქლემებით და ჯორცხენ-საპალნებით საქონელი შემოჰქონდათ და გაჰქონდათ სპარსეთს, ოსმალეთს, რუსეთს, ინდოეთს და სხვაგანაც.

ამ ვაჭრობის და თვალის გახილების დროს, ზოგი ვაჭარი წინაურდება აღებ-მიცემით, ზოგი უძღურებას ეძღეოდა, ვრდომას. ეს ხომ ვაჭრობის წესი გახლავსთ. ერთი და ორი ვაჭარი თუ სავაჭრო საქმეებით წინ მიდიოდა, მიტომ მის ნაცვლად შეორე მხარეს და მესამეს ვაჭრობის საქმე უფერხდებოდა. სწორედ ამ ვაჭრობის მრავალფეროვან ხანას შეესწრა ქართველთ კათოლიკეთ ვაჭარი სტეფანე ივანეს-ძე ზუბალაშვილი.

სტეფანე ივანეს-ძე ზუბალაშვილის დაბადება მიეწერება 1780 წ., მაშასადამე, იგი 21 წლის ვაჟკაცი იქმნებოდა იმ დროს, როცა საქართველო რუსეთს ჩაბარდა. სტეფანე ივანეს-ძე დაიბადა ქ. გორს. როგორც წესი და რიგი იყო იმ დროის კათოლიკეთა, სწავლა ჯერ შინ მიიღო და მერე გორის კათოლიკეთ ეკლესიის მოძღვართან სწავლობდა. დროს მიღწეული საქმარისად განვითარდა არა მარტო ვაჭრობაში, არამედ ქართული წიგნების კითხვაშიც და მასთან აღმოსავლეთის ყველა ხალხთა ცხოვრების საქმეებსა და ხელოსნობა-

ში, ალბ-მიცემაში და სხვა. სტეფანე ივანეს-ძე კათოლიკე ბერების შრომით კარგად მომზადდა. მან ჩინებულად შეისწავლა ევროპის და აზიის სამეფოებთა ყველა საზღვრები. ამ ქვეყნის გზები, მგზავრებთ მდგომარეობა და ვაჭრობის საქმე, საქონლის მაზანდა, მის ფასების აწევ-დაწევა და ისიც, თუ მათი საქონელი სად, როგორ რა გაიყიდებოდა, ან უცხოეთის საქონლის შეტანას რა დიდი მნიშვნელობა აქვდა საქართველოს ვაჭრობის აღორძინების ასპარეზზედ.

ასეთ საქმეთა დარგის მიხვედრას, ერთის მხრით, სტეფანე ივანეს-ძის მემკვიდრეობით ნიქსაც შეადგენდა. მეორე: მის განდვიძებას თვით დროთა ცვლილება და მის ალბ-მიცემის საქმეც ითხოვდა. ამ დროისთვის, თუ როგორ იყო განდვიძებული საქართველოს ვაჭართ მდგომარეობა და მღვიძარება, ერთის მხრით, ეს სომეხთა იმ გარემოებიდამაც სჩანს, რომ საქართველოს და სომხეთის ვაჭართ ინდოეთს გარდა მისვლამოსვლა ჰქონდათ თვით ამ სტერ დამშიაც. იქიდან საქონელიც შემოჰქონდათ. ნახეთ ამაზედ „მდივანი სომხეთის ისტორიისა“ გამოც. ტერგუტასი 1901 წ. თფილისი.

საქართველოში, იმ დროს, თფილისსა, გორსა და სხვა დაბებშიაც ზუბალაშვილებში რამდენსამე პირს აქვდათ სხვადასხვა სავაჭროები დახსნილი. ივანეს, გიორგის და ამათ სახლიკაცებს თფილისში შემოჰქონდათ სხვადასხვა ჩითეულობა, ფარჩეულობა, აბრეშუმის და მატყლის შალეები, ჩუსტები ოსმალეთიდგან, სარკეები და სხვაც ბევრი რამ ნივთები. მათი ასეთი შემძლებლობა იყო იმის სახსრად და თვალთ საჩენად, რომ ზუბალაშვილებს თვით კარის ვაჭრად და შუამდგომლად იყენებდნენ მეფენი და მთავრები. ასეთნი არიან ძველ დროს ზურაბი, გიორგი, ივანე, მერაბი და სხვანი და მათ შემდეგ სტეფანეს ძმები და ბიძებიც.

რუსეთის მთავრობა საქართველოში ფეხს დიდის ტვირთით იკიდებდა. ქართველობა თუმც არ ეწინააღმდეგებოდა, მაგრამ მათ მაინც სურსათის და სადგომების მხრივ ძრიელ უძნელდებოდათ საქმე და მფლობელობა. ამ დროს, ზუბალაშვილებმა მთავრობას ხელი შეუწყეს და დიდრონი ფოდრატების ალბით, სურსათის გადმოტან-შოვნით და შენობების და ხიდების დადგმით საქმე ერთობ გაუადვილეს. ამის მეო-

ხებით თვით ზუბალაშვილებში დიდი ვაქრობის მიყოლა ცერთი ათად აღორძინდა. ამ დროს, ზუბალაშვილებში უკვე რამდენიმე შეძლებულნი ვაქარნი სახელოვნებდნენ და ერთი ამათვანი იყო სტეფანე ივანეს-ძე ზუბალაშვილი, რომელიც საქართველოში ვაქრობდა.

სტეფანე ივანეს-ძეს თფილისში აქვდა კარგი მალაზიები და თავის დროის კვალად ჰყიდა ყველანაირს საქონელს, ევროპულს, ოსმალურს, ადგილობრივ და აღმოსავლეთის ერისას. ვაქრობის მხრით სტეფანეს აღმოსავლეთის ერთა ვაქრობის ყველა ხერხი და ოსტატობა კარგად აქვდა შესწავლილი. მის დროს საქართველოს ვაჭრები, როგორც ვთქვით ზემოდ, მგზავრობდნენ სპარსეთს, ინდოეთს და ავღანისტანს. ამიტომ სტეფანე ივანეს-ძემ თამამად გაბედა და 1808 წელს სპარსეთში წავიდა სავაჭროდ. იქილამ ინდოეთსაც იყო, კალკუტას და მადრასეს. სავაჭრო საქმიეების გათავების შემდეგ სპარსეთის გზით დაბრუნდა საქართველოში და თან შემოიტანა დიდძალი საქონელი.

ამ მგზავრობის დროს მან სხვადასხვა მუსულმან ყაჩაღებისაგან თავდასხმა და გაცარცვა ნახა, ამიტომ ვაქრობაში საქმე შეუფერხდა. რამდენიმე ხნის განმავლობაში საქონელი გაასადა და 1811 წ. მეორედ წავიდა სპარსეთში. ერთი წლის შემდეგ იგი დიდის საქონლით დაბრუნდა. ამის დაბრუნებას თან დაჰყვა სხვადასხვა ამბოხებანი და შინაური მდგომარეობა 1812 წლისა. ამ გარემოებასაც დიდი ზნევა მისცა სტეფანეს აღებ-მიცემის საქმეს. ორმა დიდმა ზარალმა იგი სასტიკად მოღუნეს. მოგება ვერა ნახა-რა, ზარალი კი დიდი. ამ ზარალმა მისი ცხოვრების საქმენი არივ-დარივა. იმ დროს ერთის შეძლებულის ვაჭრისათვის ორი დიდი ზარალი საგრძნობელი უნდა ყოფილიყოს. ერთის მხრით, ეს ისე დიდი უბედურება არ იყო მისთვის, როგორც შიში და დიდი მორიდება მის, რომ ვაი თუ მომავალში უფრო ცუდათ წამივიდეს საქმეო.

ამიტომ მან გადასწყვიტა საქართველოდამ გადასახლება სპარსეთსა და ინდოეთში. 1815 წ. უკვე წავიდა სპარსეთში, იქ დასახლდა და ვაქრობა დაიწყო. სპარსეთში მას ვაქრობა კარგად წაუვიდა. იქ ფული მოიგო და მალე შესამჩნევ პირად

გახდა. როგორც შეძლებული პირი, სტეფანე ივანეს-ძე ინდოეთის ვაჭრობასაც თვალყურს ადევნებდა და ხშირად ინდოეთში მყოფ ქართველ ვაჭრებს წერილებსაც სწერდა, ინდოეთის ვაჭრობის საქმეს ტყობულობდა. ინდოეთიდან მას ქართველ კათოლიკე ვაჭრებთან მეტად კარგი ცნობები მოსდიოდა. ამიტომ მან სპარსეთიდან ინდოეთს გარდასახლება გადასწყვიტა და იქ მალეც წავიდა. იგი მალე ჩავიდა ინდოეთში. კალკუტას და მადრასეს ვაჭრობაც დაიწყო.

კალკუტას და მადრასეში სტეფანე ივანეს-ძეს სავაჭრო საქმეები კარგად წაუვიდა. გრიგოლ ხურსიძის და სტეფანეს აღებ-მიცემამ თვისკენ დიდი ყურადღება მიიპყრო, ამ გარემოებამ ახალციხელ ქართველთ კათოლიკე ვაჭრებში კვალად განაღვიძა მგზავრობა. მათ მრავლად იწყეს იქ ისე გადასახლება, რომ 1820 წ. სპარსეთსა და ინდოეთში ქართველთ კათოლიკე ვაჭრების მთელი გუნდი არსებობდა. საქმე ისე მოეწყო, რომ ინდოეთში ქართველნი და მათი ვაჭრობა ცნობილ იქმნა ოთხსავე კუთხივ. მათ შესახებ ინდოელნი ქებით მოუთხრობდნენ ერთმანეთს და თან ქართველსაც ახსენებდნენ.

ქართველთა საცნობლად და სალაპარაკოდ, ვგონებთ, 1829 წლებში ისიც კი უნდა კმარებუდიყოს, რომ ერთმა მდიდარმა ქართველმა თავის ქონების ანდერძის წერილი, ინგლისურად შედგენილი და ნოტარიუსისაგან დამტკიცებული, დასტოვა, რაც უეჭველია საგანი იქნებოდა ქართველების ხსენების.

უნდა მოგახსენოთ, რომ რუსეთის ახალ მთავრობას და სავაჭრო წესებს ზოგიერთი შეძლებული ვაჭრები ვერ მოეწყვნენ, მათ რაღაც ახალი ვაჭრული წესები ვერ შეითვისეს. ერთი ასეთთაგანი იყო სტეფანე ივანეს-ძე ზუბალაშვილიც, რომელსაც სავაჭროდ გული უფრო სპარსეთსა და ინდოეთში მიეღობოდა. მის აღებ-მიცემის საქმეს კი ეს მკაცრად შეესაბამებოდა. ოსმალ-სპარსთა შუღლი, რუსეთის წინაშე მტრობა და ამ სახით სტეფანეს ვაჭრობასაც კაი ზარალი მოსდიოდა ხოლმე. ამ გარემოებათა პირობებს კი სტეფანე არ აკვირდებოდა, იგი მხოლოდ სპარსეთში და ინდოეთშილა ჰპოვებდა და ჰფიქრობდა შევბას. იქ ამას მართლაც კარგად წაუვიდა ვაჭრობის საქმე, იგი მალე დადგა ფეხზედ. ამას თავის მიზე-

ზებიც აქვს, რადგანაც იქ ქრისტიანებს უფრო მეტი პატივი აქენდათ ინგლისის მთავრობისაგან მინიჭებული, ვიდრე თვით ინდოელებს და სპარსელებს. ამას გარდა, თვით ქრისტიანებიც მათზე უფრო მხნედ და ყოჩაღად იქცეოდნენ. ვაჭრობაში სანთელივით ენთენ და ჩარხივით ტრიალებდნენ.

თუმცა სტეფანეს ინდოეთში საქმე კარგად წაუვიდა, თუმცა იგი გამდიდრდა და ქონებით დაწინაურდა, თუმცა შემდეგ დროში იგი ცნობილ იქმნა მთელს კუთხეში, როგორც შეძლებული პირი, მაგრამ მის ნაცვლად იგი თვის სამშობლო ქვეყანას და ერს კი სამუდამოდ მოესხლიტა. მისი ცნობები მის ნათესაებთან 1830 წლების შემდეგ აღარ მოსულა. მის ამბებთა მომგონთ და მომსმენთ კაცთა რიცხვი დღეს ერთობ იშვიათია. ბევრი რამ ცნობები სტეფანე კონსტანტინეს-ძე ზუბალაშვილმაც იცოდა, რომელსაც თავის მამისაგან გაეგონა, მის მამას კადევ მამისა და ბიძებისაგან. განსვენებულს მეტად დიდი ნატვრა აქენდა ამ პირის ცხოვრებას მოკლედ აღწერის და დასტამბვის. ასევე ამ პირის შესახებ ცნობები იცის ანტონ დავითის-ძე ზუბალაშვილმა, ვისგანაც ვისარგებლეთ კიდევ. სტეფანე ზუბალაშვილის ცხოვრება სპარსეთში სიბნელით არის მოცული. ჩვენ არ ვიცით, თუ იგი უკანასკნელ დროს სად სცხოვრობდა და სად გარდაიცვალა. ამის ცნობა არ არის დაშთენილი და ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ მას 1845 წლამდე უნდა მოეღწია.

სპარსეთში იგი ვაჭრობდა ჩითეულობას, ჩაი-შაქარ-ყავა და სხვა წვრილმან საქონლით. ინდოეთშიაც ამავე საქმეებს აწარმოებდა. მხოლოდ იქ იგი ჰყიდდა სანთელსაც, საპონს და აწარმოებდა სამრეწველო საქმეებსაც. აქენდა დიდრონი სამღებროები და უკანასკნელ სანთლისა და საპნის ქარხანაც, რასაც ინდოეთში თურმე მეტად დიდი გასავალი აქენდა. სად გარდაიცვალა და ან სტეფანეს ქონება ვის დაშთა, არც ამის ცნობა გვაქვს. მხოლოდ ის კი ვიცით, რომ სტეფანე უკანასკნელ წლებს უნდა მიზიდული ყოფილიყოს თანამერჯულე და თანამედროვე გრიგოლ ხურსიძისაგან, რომელიც 1829 წლებში, ინდოეთის პენანგის კუნძულზედ სცხოვრობდა და სადაც გარდაიცვალა კიდევ. ამ პირს რამდენიმე ქართველ კათოლიკეთ ვაჭრები ეხვივნენ გარს და ამათ გვერდითვე იქმნებოდა

სტეფანე ივანეს-ძე ზუბალიშვილიც, რომლის აღებ-მიცემის ცნობები დიდათ საინტერესო უნდა იყოს ჩვენთვის. ამისი ცნობები კარგად იცოდა ქართველ კათოლიკე მოხუცებულ აღ-მა და ახალციხელ ნ.—ძემ.

ცოდვა კია ჭეშმარიტად, რომ ქართველებს ასეთი დაუღვევრობა გვეტყობა ყველაფერში. ჩვენ არ ვიცით ჩვენის ტომის განვლილ დღეთა და საქმეთა ცნობები. სამწუხაროდ მას არც ჩვენი წინაპარნი აკვირდებოდნენ და არ სწერდნენ, თორემ მათ რომ ჩვენთვის ცნობები ეკრიბათ და ეწერათ, დღეს ამ ცნობებს ორის ხელით დავიჭერდით. სამწუხაროდ, ჩვენმა ძველებმა ამის მნიშვნელობა სულ არ იცოდნენ და მიტომ მათ არც არაფერი დაგვიტოვეს ამ საგანზედ. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ თფილისი დამ სპარსეთს და ოსმალეთში თითო და ორ-ორი ვაჭარი კი არ წავედოდა სავაჭროდ, არამედ რამდენიმე კაცი ერთად, თითქმის მთელი ქარავანი. ვაჭრები წინაღვე გააგებინებდნენ ერთმანეთს, თუ ვის რა საქონელი უნდოდა, ვის საიდგან რა უნდა შამოეტანა საქართველოში, სად უნდა წასულიყო, სად უნდა ევაჭრათ და სხვანი. ასე შეკრებილთ ვაჭრებს ყოველთვის ქარავანი ახლდა თანა. იგინი მიდიოდნენ თოფ-იარაღით ახსმულნი, ჯორებით, აქლემებით, ურმებით და ცხენებით, ფულიც თან აქვდათ.

სამეფოდამ ამათ ეძლეოდათ სამოურაოდამ ყულაუზები და გზის მცველნი. მაშინ ძრიელ ძნელი იყო ვაჭრის გაქუცვა. გინც ვაჭარს გაქუცავდა, ის სასტიკად დაისჯებოდა. წამრთმევს ყველაფერს გადაახდევინებდნენ და გარდა ამისი სიკვდილითაც დასჯიდნენ. ამიტომ ვაჭართ გაქურდვას ყველა ერიდებოდა. მეორე: რაც გინდ ცოტანი წასულიყვნენ ვაჭრები ერთად, იგინი 20 კაცზედ ნაკლები მაინც არ იქმნებოდნენ. ჩვენ კარგად ვიცით რომ ასეთ ვაჭრებს თან დიდი შეძლებაც გაჰქონდათ. იმ დროის კვალად თითო ვაჭარს 3000 მ. ნაკლები არ გაჰყვებოდა ოქრო, ზოგს მეტიც. ამათ სხვადასხვა ხელმოკლე ვაჭრებიც ატანდნენ ფულს თავიანთვის საქონლის შემოსატანად. ესენი დანაპირებს ყოველთვის ასრულებდნენ.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ სპარსეთსა და ინდოეთს მგზავრობა ისე თფილისელ ვაჭრებს არ ეადვილებოდათ, როგორც ახალციხელ ქართველ კათოლიკეთა. კარგად ვიცით,

რომ სტეფანე ივანეს-ძე ზუბალაშვილის დროს ერთად თან გაემგზავრხენ თფილისის ქართველ კათოლიკეთაგანი მრავალნი სხვადასხვა შეძლებულნი და ცნობილნი ვაჟრებიც, რომელნიც სამწუხაროდ სპარსეთს, ხორასანს და ინდოეთს დაშთნენ სამუდამოდ და ჩვენ მათი აღებ-მიცემისა არა ვიცით-რა.

ქართველ კათოლიკეთ მგზავრობა ყოველთვის ახალციხეზე უხდებოდათ და თფილისის სომეხთა და ქართველთა კი განჯის მხრით და ბაქოსი. მიზეზები მათის მგზავრობის განსხვავების შესდგებოდა შემდეგის პირობებიდამ. ახალციხელ კათოლიკეთ სულიერი მდგომარეობა სწევდა ამათ და მათგან გამოწვეული ის ურთიერთ დახმარება, რაც კი იგინი ერთმანეთს აძლევდნენ და უჩენდნენ. გარდა ამისი, ოსმალეთის მფლობელობის მფარველობისაც დიდი იმედები ჰქონდათ. ახალციხის ფაშებთაგან მათ ეძლეოდათ მოწმობანი, სადაც იგინი ინიშნებოდნენ ოსმალეთის ქვეშევრდომად, ანუ ოსმალეთის კაცად და ძნელად, რომ იგინი ვისმეს სადმე გაცეარცვ-გაექუცათ, ანუ მოეკლათ. მათ მკვლელთ მწარე დღე დაადგებოდათ. ამიტომ უფრო ეტანებოდნენ ახალციხის მგზავრებს და თავიანთ თანამერჯულე კათოლიკეთაგან მფარველობას. მეორე, კათოლიკეთ გარდა მთლად მგზავრებსაც უფრო ეადვილებოდათ ახალციხიდან მგზავრობა სპარსეთსა და ინდოეთზედ.

საუწყებელია ისიც, რომ ოსმალეთის საქართველოს ქართველ კათოლიკეთ სხვადასხვა საქონელი არამც თუ მარტოდ საქარფელოში შემოჰქონდათ, არამედ ოსმალეთშიაც გაჰქონდათ და ნამეტურ კონსტანტინეპოლს, ინდოეთს, სპარსეთს. ოსმალეთის ქართველი კათოლიკე ვაჟრები რიცხვით დიდათ იყო გამრავლებულ-გავრცელებული კონსტანტინეპოლს და იქ მათი კაი ქარვასლაც არსებობდა, რაზედაც ჩვენ სხვაგანაც გვისაუბრია. ოსმალეთის მთავრობა, ერთის მხრით, ამიტომ უფრო აფასებდა ახალციხელ ვაჟრებთ საქმეს და აღებ-მიცემას, რადგანაც ამათ უშორესის ქვეყნებიდამ მათს იმპერიაში სხვადასხვანაირი საქონელი შემოჰქონდათ, რაც ოსმალეთის ერის მოთხოვნილებასაც აკმაყოფილებდა. მთელს მცირე აზიის ვაჟრობას მარტოდ ბერძნები, სომხები და ქართველ კათოლიკენი მისდევდნენ. მუსულმანებს ამის ასპარეზზედ ღრმად ეძინათ, ვერაფერს აკეთებდნენ. მათი ხვედრი ომი იყო და ნადი-

რობა სხვადასხვა ტომთა კუთხეების დამორჩილება დაქვრახედ. ქართველ კათოლიკეთ კაი სავაქრო ბინა ჰქონდათ ქ. ყაზმინსაც.

სტეფანე ივანეს-ძე ზუბალაშვილს სპარსეთსა და ინდოეთში დიდი მნიშვნელობა ჰქონია იმის მხრითაც, რომ მას ახალციხიდან და თბილისიდან სხვადასხვა ვაქრები მიმართავდნენ და თავიანთის ფულით საქონლის სყიდვას ავალებდნენ, მერე მგზავრ ქარავენების საშუალებით საქართველოში გამოგზავნას, რასაც სტეფანე მართლაცა და ყოველთვის სინდისიერად ასრულებდა. იგი სხვადასხვა საქონელს არამც თუ მარტოდ სხვადასხვა უცხო ვაქრებს უგზავნიდა, არამედ თავის ნათესავეებსაც, რადგანაც მას მიწერ-მოწერა აქვდა ყველა თავის ნათესავეებთან და მახლობლებთან. სულ მისი წყალობა იყო, რომ 1830 წლებში დავითი, გიორგი, მიქელი და სხვანი ვაქრობით განთქვენენ და ამათ, თავიანთ თანამონათესავე სტეფანეს მსგავსად, რუსეთში და ევროპაში იწყეს მგზავრობა და აღებ-მიცემა. საქმე ისე წავიდა, რომ ერთი ამათ გვარის წევრთაგანი გერმანიაშიც წავიდა 1823 წ. საკომერციო და საბუღალტერიო სწავლას მისაღებად, სადაც შემდგომ ცნობილ საგნების მაგიერ მკურნალობა შეისწავლა (ნახეთ ამაზედ ზუბალაშვილების გვარის ისტორია).

სტეფანეს ინდოეთში და სპარსეთში ყოფნას და ვაქრობას დიდი მნიშვნელობა აქვდა საერთოდ ვაქრობის მხრით ზუბალაშვილების ოჯახის წევრებზედ და ნამეტურ იაკობ ივანეს-ძეზე და დავითზედ. სტეფანეს ვაქრულის შნოთი და მაგალითით გატაცებულნი იყვნენ ესენი და მათთან სხვა მრავალი კათოლიკე ვაქრებიც, რომელთაც რუსეთში პირველად იწყეს იარმუკობაზედ წასვლა და ვაქრობა, ნამეტურ „მაკარიის ვაქრობა-იარმუკობაზედ“. ამის ცხადი მოწამეა ანტონ დავითის-ძე ზუბალაშვილი, რომელმაც სთქვა, რომ მე პატარა ვიყავ და ჩემთან სხვა ჩვენი გვარის ზუბალაშვილებიც, როცა ჩვენმა მამა-პაპებმა „მაკარიის იარმუკაზედ“ წავგიყვანეს და სპარსეთისა და ინდოეთის საქონელის მაგიერ რუსის საქონელი შემოვიტანეთო. ასე და ამგვარად კარგად სჩანს, რომ რამდენათაც საქართველო ევროპას და რუსეთს უახლოვდებოდა, იმდენად ახალციხელ და თფილისელ ვაქართ მისვლა-

მოსვლა სპარსეთთან და ინდოეთთან ისპობოდა. ამით ქართველთ შორის ისპობოდა თვით სტეფანე ზუბალაშვილის აღებ-მიცემის ხსოვნაც. კარგად სჩანს, რომ საქართველოდან ინდოეთსა და სპარსეთში სავაჭროდ 1835 წლების შემდეგიდამ აღარავინ წასულა, იქ თუ ვინმე იყვნენ ვაჭრებთავანნი, ისინიც კი საქართველოში ბრუნდებოდნენ. 1840 წლებში თითქმის სულ დაბრუნდნენ ინდოეთ-სპარსეთიდან საქართველოში.

იქ დარჩა ორიოდ ვაჭარი თფილისელი და ახალციხელი, ისინიც დიდი შეძლების პატრონები, რომელნიც ხანდისხან კვალად გზავნიდნენ თავიანთ მონათესავეებთან სხვადასხვა ძვირფას საქონელს და წერილებს. ასეთ იქ დარჩენილ მდიდარ ვაჭართავანია გრიგოლ ხურსიძე, რომელიც გარდაიცვალა 1829 წ. და სტეფანე ივანეს-ძე ზუბალაშვილი, რომლის გარდაცვალებაც 1858 წ. მიეწერება. მთელი ამათი შეძლების მფლობელობა გაფანტული იყო მადრასესა და კალკუტაში, სადაც ძველადგანვე იყვნენ გამრავლებულ საქართველოს ვაჭრები და სადაც მათგან კარგი სავაჭრო ქარვასლებიც არსებობდა. უწყებულია, რომ სტეფანე ივანესძეს იქ ცოლ-შვილიც ჰყოლია და რამდენიმე თანხლებულ ქართველ კათოლიკეთ ვაჭარი, თანზრდილ-თანამოსამსახურენი, რომელნიც საყოველთაოდ იქ დაშთენილან და საქართველოში აღარ დაბრუნებულან.

საქართველოში მოზრუნდა მხოლოდ მათ თანამყოფი ახალციხელ ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარი ანტონ ხუციშვილი, რომელმაც ინდოეთში და სპარსეთში მყოფ და მცხოვრებ ქართველ ვაჭართ აღებ-მიცემის შესახებ ბევრი რამ ცნობები იცოდა. ანტონ ხუციშვილს ინდოეთში მოგზაურობის და ცხოვრების შესახებ ბევრი ცნობებიც ჰქონია ანუსხული, ხოლო მის ცნობებმა ჩვენს დრომდე ვერ მოაღწიეს. მას მკვიდრი და დაახლოვებული ცხოვრება ჰქონია სტეფანე ივანეს-ძესთან და უეჭველია ეს მღვდელივე ასრულებდა მათ წინაშე მღვდელმოქმედებას. ცხადია, რომ ამას ყველა აქ მყოფ ქართველ კათოლიკებს თვით თავიანთის ოჯახებითაც კი ქრისტიანობაზედ ექმნებოდათ მიზიდულობა. იქ მათ გვერდით იმყოფებოდნენ და სცხოვრობდნენ ქალდეველთა ტომის

კათოლიკენიც, რომელნიც აღებ-მიცემით ირჩენდნენ თავს. ასე და ამგვარად, გრიგოლ ხურციძის შემდეგ საქართველოს ვაჭრობის ასპარეზზედ, ანუ ინდოეთში საყოველთაოდ ქართველთა რიცხვის მოსპობის უკანასკნელს მაგალითს წარმოადგენს სტეფანე ზუბალაშვილი, მისი აღებ-მიცემა და ვაჭრობა. სპარსეთსა და ინდოეთში ქართველთ ვაჭართ მოსპობის უკანასკნელ წლებთან მჭიდროთ არის დაკავშირებული სტეფანე ზუბალაშვილის ცხოვრება. ასევე უმწეოდ და უკვალოდ ისპობა და იკარგება თვით სტეფანეს ცხოვრების ცნობებიც და მის გვერდით მყოფ რამდენსამე ქართველთ ვაჭართა ცხოვრების ხსოვნაც,

ქართველ კათოლიკეთ მღვდელი ანტონ ხუციშვილი ინტოთი *

ქართველთ კათოლიკე ვაჟრებთ მგზავრობა ძველად სპარსეთს და ინდოეთს იქამდის ხშირი იყო და უხვი, რომ XIX საუკ. დამდეგს, სხვადასხვა კათოლიკე ვაჟრებთა წახალისებით და მრევლის საჭიროებისა გამო, წასვლა გაბედა ახალციხის თემის ქართველ კათოლიკეთა მოძღვარმა ანტონ ხუციშვილმა. ქართველ კათოლიკეთა მოძღვრის ყოლას აქ თვალხილულად საჭიროებას შეადგენდა თვით ახალციხიდან და თბილისიდან გასულთ ქართველ კათოლიკე მრევლთა რიცხვიც. ესეც ერთი დარგია ჩვენის წარსულის დროის ვაჟართა და მრეწველთა გონებრივის შნოსი და გამჭრიახობის.

კარგად ვიცით რომ ანტონ ხუციშვილი ინდოეთში იყო. ამას თვით ანტონ მღვდელიც სწერს თავის დღიურში, რომ ინდოეთში წაველ, იქ დავრჩი რამდენსამე ხანსაო, ვინაიდგან იქ ქართველ გვარის ანუ ახალციხის კათოლიკეთ ვაჟრებიც სცხოვრებდნო. ხოლო ის კი არ სჩანს, თუ ანტონ მღვდელი როდის წავიდა იქ, რამდენს ხანს დარჩა, ან საქართველოში როდის დაბრუნდა. ვიცით, რომ იგი 1815 წ. შემდეგ უკვე საქართველოშია და 1820 წ. ქართულს ენაზედ ერთის წიგნის თარგმანსაც ამთავრებს. არ ვიცით ისიც, თუ იქ ამაზე წინეთაც იყო ვინმე ქართველ გვარის მღვდელი და ან შემდეგაც იყო ვინმე, თუ მარტოდ ეს ანტონ ხუციშვილი გახლდათ, რომელიც პირველად წავიდა ინდოეთ-სპარსეთს ქართველ გვარის კათოლიკეთ სამწყსოდ და მის დაბრუნების შემდეგ დასრულდა კიდევაც იქ წამსვლელ ქართველ მღვდელთა რიცხვი.

ჩვენის ფიქრით ეს ასე უნდა ყოფილიყოს და ეს ანტონ ხუციშვილი უკანასკნელად უნდა იყოს ინდოეთში წასული, რადგანაც ქართველ კათოლიკე ვაჟართ კვალი იქით სწორეთ 1825 წლების შემდეგიდან შემცირდა. 1830 წელს შემდეგ

* ამოღებულია ზ. ჭიჭინაძის ზემოდასახელებულ წიგნიდან.

ინდოეთში ვინც კი ქართველთაგანი დაშთენენ, ისინი უეჭველია იქაურს ადგილ-მდებარეობის ერის სარწმუნოებრივ წესებს დაემორჩილებოდნენ. ამის მაგალითია გრიგოლ ხურსიძის და სტეფანე ზუბალაშვილის ცხოვრება და მათ შვილებთა სარწმუნოებრივი მხარეებიც, რომ მათ ცოლებათ ჰყავდათ ინდოელი ქალები, ამათგან შვილებიც ჰყვანდათ, შვილებს რა სჯული ეკავა ის კი არ სჩანს.

ბრონეესკი სწერს, რომ ინდოეთში უცხო ტომის ვაჟრები მრავლად იყვნენო. იქაური ვაჟრობა სულ უცხოელებს ეჭირათო. იქიდან თუ რამ საქონელი გაჰქონდათ აქა იქ სულ უცხოელებს გაჰქონდათო. სხვათა შორის, კასპის ზღვით საქართველოშიაც ამ უცხოელებს მოჰქონდათაო, ამ უცხოელებში ჩვენ ვინ უნდა ვიგულისხმოთ თუ არ საქართველოს ქართველ კათოლიკენი და თბილისის ვაჟარ სომხები. სხვა არავინა, რადგანაც იმ დროის მუსულმანებს არამც თუ ჩვენთან საქონლის შემოტანა და დასყიდვა, არამედ ფანატიკობით ლაპააკიც კი სძულდათ, იგინი ჭირივით გვიყურებდნენ ჩვენ.

ანტონ ხუციშვილი სპარსეთში და ინდოეთში მრავალნაირად გამოწურთნილა. უსწავლია ინდური ენაც კი, სპარსულიც კარგად. ამას გარდა უსწავლია ინდური მისნობა, ჯადოქრობა და ასეთ საქმეებში ისე გაწვრთნილა, რომ იგი თურმე რაღაც ჯადობაზობით ტყავებსაც ათამეშებდა. ე. ი. ფოკუსნიკობაც სცოდნია. ეს ნაამბობია მის მნახველთაგან.

უწყებულა ისიც, რომ ინდოეთიდან წამოსული ვაჟრები გზაში მგზავრობის დროს დიდს შიშს სცდიდნენო, რადგანაც თათრები ეცემოდნენ და სცარცვავენენო. დიახ, ეს მართალია და საქართველოს ვაჟრებს უფრო არბევდენ სპარსნი და სხვა მუსულმანები იმ ჯავრის გამოც, თუ თქვენ, ქრისტიანები რუსებს რად ჩაბარდითო. ამის გამო საქართველოს ვაჟრების გაცარცვა XIX საუკუნის შემდეგიდამ უფრო წინ წავიდა. ამ გარემოებამ მთავრობის ყურადღებაც მიიპყრო თვისკენ, მიწერ-მოწერაც გაიმართა. ვაჟართ გარემოებას არა ეშველა რა, მხოლოდ მათი მიმოსვლა კი შემცირდა, ამას ბრონეესკიც შენიშნავს. *

* ბრონეესკი. „კავკასიის ტომთა და თემთა აღწერა“. პეტ. 1824.

ბევრჯერ გვითქვამს, რომ ქართველი თავის სამშობლოში რეშე უცხოეთში სამუდამოდ არსად რჩებაო. სადაც უნდა წავიდეს, იქ იგი სამუდამოთ არ დასახლდება და უკანასკნელ ისევ საქართველოში დაბრუნდებაო. ამის წინააღმდეგ გარემოებას ჩვენ ვხედავთ გრიგოლ ხურსიძესა და სტეფანე ზუბალაშვილის ცხოვრებაში. ამას თავისებური გასამართლებელი ხასიათი აქვს და ამის ახსნას აქვე მოვიყვანთ. გრიგოლ ისარლოვი ანუ ხურსიძე საქართველოდამ ისეთის გარემოებით წავიდა, რომ მისი საქართველოში დაბრუნება ვეღარ მოხდებოდა, რადგანაც გიორგი მეფის ბრძანებით იგი ძალად იქმნა დანიშნული ნებიერიძის ქალზედ. გარდა ამისა, მეფე გიორგისა მას სხვა შიშიც ჰქონდა და ყველა ამაებს გარეშე ის გარემოებაც უნდა მივიღოთ სახეში, რომ იგი იქ დიდს აღებ-მიცემაში ჩაება, კაი საქმეები დაიკავა და კაი შეძლება. გარდა ამის იქაური ქალიც შეირთო.

სტეფანე ზუბალაშვილს საქართველოში სავაჭრო საქმეები ვერ წაუვიდა კარგად. რამდენჯერაც კი იყო ინდოეთს და სპარსეთს, რამდენჯერაც მან საქართველოში საქონელი შემოიტანა, იმდენჯერვე იზარალა. უკანასკნელ გადაწყვიტა სადმე ფეხის გამაგრება და საქმეების მომართვა. ამასაც ინდოეთში მოემარჯვა სავაჭრო საქმე. ინდოელებთ შორის მარჯვე პირნი და გამოცდილნი ყოველთვის იპოვნიდნენ სახსარს და გზას საქმიანობისას, ვაჭრობისას და წარმატებისას. ასეც მოხდა და სტეფანე ინდოეთში იქმნა წარმატებით მოსილი, მასთანვე ცხოვრებაშიაც ჩაბმული. იგიც მიტომ დაემორჩილა ბედსა და გარემოებას და იქ დარჩა საყოველთაოდ სავაჭროდ.

ჩვენ აქ თუმც ეს ორი პირი დავასახელებთ, მაგრამ არ შეიძლება, რომ ამათ გარდა იქ სხვებიც არ ყოფილიყვნენ. რომ იყვნენ ამას კი ექვი არ უნდა, ახალციხელთ კათოლიკეთა გარდა ერივნენ თფილისის მოქალაქენიც, რომელთაც ინდოეთიდგან საქართველოში სხვადასხვა საქონელი შემოჰქონდათ. ასეთ ვაჭრებთა ამბები თბილისში 1850 წლამდე მრავლად იცოდნენ. დღეს კი ეს ჩვენში იშვიათია. ბრონეესკის ცნობების თანახმად ინდოეთში მყოფ უცხო აზიელ ქრისტიან ვაჭრებთ შესახებ ჩვენ ვიტყვით შემდეგს: ინდოეთში საქართველოს და სხვა აზიის ქვეყნების ქრისტიან ვაჭრებს მრავ-

ლად აქვნდათ სამღებროები, ტყავის ქარხნები, სამთლის, საპნის, რაც ინდოეთიდგან სხვა ქვეყნებშიაც გაჰქონდათ. ჰქონდათ აბრეშუმის მალაზიები, ბამბის, მატყლის, ძაფეულობის და ვინ იცის რამდენი კიდევ სხვა ნივთების. ყველა ამ ნივთების კეთება და შექმნა ინდოეთში მათ იაფათ უჯდებოდათ, რადგანაც იქ მაშინ ყოველივე ასეთ ნივთების მასალა იაფი იყო და მასთანვე მუშა ხელიც მუქთი. ამით სარგებლობდნენ შრავალნი, ინდოეთიდან შემოხსენებული საქონელი გაჰქონდათ ავღანისტანს, ბუხარას, სპარსეთს, ქალდეა-ნინევიას, არმენიას და საქართველოშიაც შემოჰქონდათ.

XIX საუკუნის 30 წლებიდან, ინდოეთის ქრისტიანი ვაჭრები მხოლოდ ინდოეთისავე ახლო-მახლო ქვეყნებში მიეცნენ ვაჭრობას და აღებ-მიცემას, მათი ვაჭრობა იქ დატრიალდა, იქ მიეცა წარმატებას, მათი ცხოვრებაც იქ შეიზღუდა, საყოველთაო ინდოელების გვერდით მოთავსდა და იქვე აღესრულა ყოველივე მათის რიცხვის და არსებობის ხსოვნისა.

საპრსეთსა და ინდოეთს გავალი თბილელი ვაჭრები *

მეთვრამეტე საუკუნეში, თბილისელ მოქალაქეთა შორის მრავალნი იყვნენ განთქვულნი და ქებულნი ვაჭრობით. იყვნენ მეფე ვახტანგის და ერეკლეს ოჯახთან დიდათ დაახლოებულნი ვაჭარნი:

ფიბუაშვილები—მდიდარნი დიდათ და მავალნი სპარსეთს, ოსმალეთს, ინდოეთს და სხვაგანაც. სარწმუნოებით კათოლიკენი იყვნენ. აქენდათ მალაზიები ფართლის ძაფის და შალის. სადღეისოდ ეს გვარი ამოწყდა საქართველოში.

ნარუაშვილები—მდიდარი ვაჭრები და ქებულნი, მავალნი სპარსეთს, ინდოეთს და ოსმალეთს. სადღეისოდ აღარ არის ეს გვარიც. იყვნენ სარწმუნოებით კათოლიკენი.

ტერშმოვანნი—ძველნი ვაჭარნი და მდიდარნი, ცნობილნი მეფე ერეკლეს წინაშე. ერთ ამათგანმა დახატა თფილისის გეგმაც მეფის თხოვნით (პ. იოსელიანის „მეფე გიორგის ცხოვრება“). ტერშმოვანნი კათოლიკენი იყვნენ. ნახეთ თფ. კათოლიკეთ ეკლესიის „კონდაკი“.

ბასტამიშვილები—ძველნი ვაჭარნი და ქებულნი აღებ-მიცემით. მოქალაქენი და მერე გააზნაურიშვილებულნი. ერთი ამათგანი იყო ბენია, მეორე ექივი, წამლები ინდოეთიდგანაც მოჰქონდათ. კათოლიკენიც იყვნენ. ნახეთ ამაზედ თფილისის კათოლიკეთ „კონდაკი“.

ყაითმაზაშვილები—ძველნი მოქალაქენი და მდიდარი ვაჭრები თფილისს, მავალნი სპარსეთს, ინდოეთს და ოსმალეთს.

სააკაშვილები—მდიდარი ვაჭარნი და მავალნი სპარსეთს და ინდოეთს.

ხოჯიშინასოვი—მოქალაქენი, მერე გათავადებულნი მეფე ერეკლეს ბრძანებით. მდიდარნი ვაჭარნი და რუსეთის ქალაქებშიაც მოვაჭრენი, აღმოსავლეთის ქვეყნებშიაც მავალნი და მოვაჭრენი.

* ამოღებულია ხ. ჭიჭინაძის იმავე წიგნიდან.

შადინაშვილები—ძველნი ვაჟარნი და შეძლებულნი. 1780 წელს რუსეთის ეკატერინოდარის იარმუკობაზედ მავალნი და დიდი ძალი საქონლის გამტან-შემომტანნი, ზოგნი ამათგანი კათოლიკენიც იყვნენ.

ბაბანაშვილები—ძველნი მოქალაქენი და მდიდარნი ვაჟრობით. გლახა ბაბანაშვილი იყო მეფისაგან დადგენილ მათხოვრებზედ წყალობის დამრიგებელი. ერთს ძველს მდიდარ მოქალაქეს და მერე დაცემულს მეფისაგან ბოძებული წყალობის, 10 თუმნის მაგიერ 10 შაური გასცა. ეს ამბავი მეფემ შეუტყო, დატუქსა ძრიელ მეფის მოტყუებისათვის და აღარ ენდობოდა წყალობის გაღებას. მის შემდეგ ეს თანამდებობა სულ ჩამოერთვა ქალაქის ხალხის წინაშე მეფის ბრძანებით, ვინაიდან მოტყუების დიდი რიდი აქვდათ თფილსიელ ლარიბ-ლატაკებს.

მირიმანაანი—ძველნი ვაჟარნი და ჩენილნი. ზოგნი კათოლიკობას ძველადვე დაკავშირებულნი. 1755 წ. სომხობაზედ გადავიდნენ. კათოლიკენი აღარავინ არის დღეს.

ყუზანაანი—ძველნი ვაჟარნი. მდიდარნი და მავალნი სპარსეთს და ინდოეთს ვაჟრობისთვის. ამათ გვარს სპარსეთიდან წერილს სწერდა თვით ალექსანდრე ბატონიშვილიც.

სურგუნაანი—მოქალაქენი და მავალნი ვაჟრობით სპარსეთს და ინდოეთს. ამათ წერილს სწერდა მეფე გიორგი და ალექსანდრე ბატონიშვილი სპარსეთიდან.

მიკირტუმაშვილები—მდიდარი ვაჟარნი და მავალნი სპარსეთს, ოსმალეთს და ინდოეთს. იყვნენ მეფის წინაშე ცნობილნი.

სარაჯიშვილები—მავალნი სპარსეთს და ოსმალეთს. ძველადგანვე სარაჯობით განთქმულნი. ქებულნი და ცნობილნი კაის ვაჟრობით ჩვენის სამეფოს სახლის წინაშე.

წურინაანი—ძველნი ვაჟარნი, მდიდარნი და მავალნი აღმოსავლეთის ქვეყნებში ძველადგანვე.

ზუბალაშვილები—მერაბი, გიორგი, ივანე, ანდრია და სხვანი, ქებულნი და მავალნი ვაჟრობით ოსმალეთს, სპარსეთს და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებს.

ხურსიძეები—გამოჩენილი აზნაურისშვილები სამცხი-

დამ. ლუკა სპარსეთს გაგზავნილი მეფე ერეკლესაგან გარდაიცვალა. შემდეგ ამის შვილი წავიდა ინდოეთს გრიგოლი და იქვე გარდაიცვალა.

ფინთუაშვილები—დღეს ფითოევი. ძველადგანვე გამოჩენილი ვაჭრები და მდიდარნი, მავალნი სპარსეთსა და ინდოეთს. მეფე ერეკლესაგან ერთი ამათგანი დატუქსვილი და ფინთოდ წოდებული, რაის გამო მათ გვარათაც ფინთუაშვილი ეწოდათ.

ქიშმიშაანი—ძველნი მოქალაქენი თფილისისა და აღმბიცემით განთქმულნი.

ხალათაშვილები—ძველნი მოქალაქენი და მერე ერთი ამათგანი გააზნაურებული მეფისაგან. იყვნენ მდიდარნი ვაჭარნი და მავალნი რუსეთშიაც ვაჭრობისათვის. ერთი ამათგანი იყო გამგე იმ ბატონიშვილების მამულებისა, რომელნიც 1802 წლის შემდეგ რუსეთს გადაასახლეს. ერთმა ამათგანმა მეფის ძეთ მისტაცა მამულები და მით გამდიდრდნენ უფრო დიდად. გარდახვეწილი ბატონიშვილების ქონება სულ ამ ხალათოეებს დაშათ. (ნაამბობი იარალისძის ივანე შანშეშვილისაგან).

ხატისაანი—ძველნი მოქალაქენი და მავალნი აღმოსავლეთის ყველა ქვეყნებში ვაჭრობისათვის. ესენი ზოგნი კათოლიკენი არიან, ზოგნი გრიგორიანები და ზოგნიც მართლმადიდებელნი.

ამბარდაანი—ძველნი ვაჭარნი და მავალნი აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ერთი ამათგანი რუსეთს გადასახლდა ვაჭრობისათვის. იყვნენ მეფის წინაშე ცნობილნი და ქებულნი.

ენაკოლოფაშვილი—ცნობილნი მეფის წინაშე როგორც ბრძენნი და კარგად მოუბარნი. მიტომ ეწოდათ „ენაკოლოფი“. ძველნი ვაჭარნი და მეფისაგან გააზნაურებულნი.

ალმაღაშვილები—ძველნი ვაჭარნი და მეფეთა წინაშე ცნობილნი.

აბიმელიქიშვილები—ძველნი ვაჭარნი, რუსეთში მავალნი და მეფის წინ ცნობილნი. შემდეგ გათავადებულნი მეფეთაგან. სომეხნი: დღეს აბამელიქოვი.

ამატუნი—სპარსეთიდან მოსული ექიმ ვაჭარი, მეფისაგან გათავადებული. სომეხნი არიან დღეს.

გ უ რ გ ე ნ ბ ე გ ი შ ვ ი ლ ი — ძველნი ვაქარნი და გამოჩენილნი მეფეთა წინაშე. გურგენბეგიშვილები დღეს ახალციხეში სცხოვრობენ.

შ ე რ გ ი ლ ა შ ვ ი ლ ე ბ ი — მდიდარნი ვაქარნი ძველადგანვე და მავალნი სპარსეთსა და ოსმალეთს. ძველი მოქალაქენი. და მრავალიც სხვანი.

იყვნენ აგრეთვე სპარსეთსა და ინდოეთს მრავალნიც სხვა ვაქრები ქართველთა, რომელთაც მრავლად გაჰქონდათ და შემოჰქონდათ სხვადასხვა საქონელი. მარტოდ 1780 წ. ო. იზმიროვის მამამ და მისმა ამხანაგებმა გაიტანეს რამდენიმე ათასი თუმნის მატყლი და იქიდანაც დიდი ძალი საქონელი შემოიტანეს. (ნამბობი მ. ო. იზმიროვისა).

ვგონებთ ეს ცნობებიც კმარა, რომ ჩვენს საუბარზედ ექვი არავინ იქონიოს. ქართველთ ვაქართ უცხო ქვეყნებში მგზავრობას აუცილებლად თხოულობდა თვით მათივე სიმრავლე თფილისში და ვაქრობის მრავალნაირი მალაზიების წარმოება. მათი რიცხვი ერთობ დიდი იყო. ასეთ ცნობათა მასალები მრავლად მოიპოვება ერმიოძინის არქივში, საიდანაც ხშირად სარგებლობს მღ. ტერ გუტა თავის წიგნში „მდივანი სომხეთის ისტორიისათვის“.

რაფიელ დანიბეგაშვილის თამასუქი 60 რუფიის სესხობაზე*

ავიღე დანიბეგაანთ ხუთასის თავ ოსეფას შვილმა რაფიელმა შენ დეკანოზ ტერ-დავითასაგან სამოცი დანა რუფია სურათის სიქა, ორ მისხალნახევრიანი, რომ იქს ამისი ნახევარი. ლ. ამდენი. ეს სამოცი რუფია მატრასს უფალი შამირალას მარიფათით და ანუ სხვა ვისიმე მარიფათით, რომ მივაწიო ღვთით იქ, იქაური ხარჯი და ქირით მოგიტანო ქალაქს და უჯუქამოთ მოგაბარო. შენ ჯუქამთან საქმე არა გქონდეს და ვინათგან სიკვდილ-სიცოცხლე ღთს ხელთ არის,

* იხ. ძველ საბუთთა პირები, გადაწერილნი საქ. უმაღლესი მართებლობის ბრძანებით XIX ს. 55 წლ. დავთარი 25 საბუთი 100.



თუ ჩემს თავზედ ასეთს ადგილს განსაცდელი, ანუ სიკვდილი მოადგეს, რომ ქალაქს ვედარ მოვაწიო, თუ ჩემი საქონელი რამე იყოს და ქალაქს მივიდეს, ხომ ამ ჩემი პირობისაებრ ჩემი საქონლითგან მოგეცეს; თუ არა დამრჩომოდეს და არა მოვიდეს რამე, ამის გირაოდ დამიწერია ჩვენი მონასტრის ბაღი. ამ ქვემო თარიღიდაჲ მოკიდებული, რაც ხანს გავვლოს, თუმანი ორ შაურათ სარგებელი მოგეცეს.

მე თვით რაფიელს დამიწერია ორ აპრილს ქკს უპე

რაფიელ

მე პატრი ბერნარდისე ამის მოწმე ვარ.

ბეჭდის
ადგილი

რაფიელას მოწმე ვარ ფითუანთ ალა.

ხელჩარ-
თული

რაფიელას სიტყვით მოწამე ვარ ანრანანთ ისაიას შვილი-
არუთინა

არუთინ

ასლთან სწორ არს
თი რატიევი.

ინსორიულ-გეოგრაფიული კომენსარი

1 გვ. მადრასში ცხოვრობდა მდიდარი სომეხი...

ინდოეთის მესამე ქალაქი სიდიდით (ბომბეისა და კალკუტის შემდეგ). მდებარეობს ინდოეთის ოკეანის კორომანდელის სამხრეთ-აღმოსავლეთის ნაპირზე. მადრასი გაშენდა ე. წ. წმ. გიორგის ფორტის გარშემო. ეს სიმაგრე ააგეს ინგლისელებმა იმ უბანზე, რომელიც ოსტ-ინდიის კამპანიამ მიიღო ადგილობრივ რაჯა ჩანდერისაგან. ინგლისელებისათვის ეს იყო პირველი დასაყრდენი პუნქტი ინდოეთში. მადრასი დიდხანს ითვლებოდა ოსტ-ინდიის კამპანიის სამფლობელოთა დედაქალაქად. უკვე მე-17 ს. მადრასში 300 ათასი მცხოვრები იყო. 1746 წელს იგი ლაბურდონეს წინამძღოლობით დაიპყრეს ფრანგებმა.

1749 წლიდან იგი ისევ ინგლისელების ხელში გადავიდა. ითვლება ერთ საუკეთესო პორტად. გააქეთ: ტყვეული (კაშმირის, ცხვრის, თხის) ირმის რქები, თამბაქო, გვარჯილა, ჩაი, ყავა, ინდიგო, მარილი. ინგლისთან ინდოეთის მთელ ვაჭრობის ერთი მესამედი მადრასში იყრის თავს.

~ მდიდარი სომეხი, რომელიც ყოველწლივ უგზავნიდა ერეკლეს საჩუქრებს.

მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში ქ. ისპანის მახლობლად მდებარე დაბა ახალ-ჯულფიდან ერთი ახალგაზრდა მკერვალი (თერძი) სამუშაოსა და ბედის საძიებლად ინდოეთს გაემგზავრა. ვრცელ ინდოეთში კარგა ხნის მგზავრობის შემდეგ, იგი საბოლოოდ მადრასში დამკვიდრდა. პირველ ხანებში თავის ხელობით (მკერვალობით) ირჩენდა თავს. მომჭირნეობითა და ბეჯითობით მალე იმდენი ფული მოაკრავა, რომ ჯერ ზარაფხანა გახსნა და ბოლოს საბანკო კონტორა. მალე ძვირფასი ქვებითაც (თვალ-მარგალიტი) დაიწყო ვაჭრობა და ცნობილი მილიონერი გახდა. იგი იყო ახალ-ჯულფელი სომეხი იაკობ შამირის-ძე სულთანოვი, შემდეგში (შაჰამირიან-ცის) შამირ-ალას სახელით ცნობილი მილიონერი. მისი წინაპარი შაჰ-აბას I წაიყვანა ტყვედ ქ. ნახჭევანიდან და ახალ-ჯულფაში დაასახლა. იაკობის მამა ერეკლე ბატონიშვილის ამაღლაში მონაწილეობდა, როდესაც იგი ნადირ-შაჰს ახლდა ინდოეთის ლაშქრობაში.

შამირ-ალა გარდაიცვალა მადრასში 74 წლისა (13 ივლისს 1797 წ.). მემკვიდრეებს დაუტოვა უძრავ ქონებისა და სხვადასხვა საუფჯის გარდა,



23 მილიონი რუფია,* რაც 52 მილიონ ფრანკს შეადგენს. (იაკობ შამირ-რიანცის შესახებ იხ. ა. ერიცოვის წერილები გაზ. „კავკაზ“-ში. А. Эрц-цов. Индийские богатые завещания. Газ. „Кавказ“, 1883 г. №№ 81, 83, 94, 100).

შამირ-ალას დარჩა ოთხი ვაჟი: იოანე, იაკობ, ელიაზარ და იოსებ, მე-19 საუკუნის დასაწყისისათვის შამირ-ალას მემკვიდრეები შემდეგ ვითარებაში ყოფილან: იაკობს ჰქონია თამბაქოს დიდი პლანტაციები მაღა-გაში, მაგრამ საბოლოოდ გაღარიბებულა და დიდ ვალებში ჩაფლული გარდაცვლილა.

ელიაზარი ჭკუაზე შემცდარა და მამის მიერ მადრასში აგებულ საავად-მყოფოში გარდაცვლილა.

უმცროს ძმას, იოსებს თავისი ქონება ბანქოში წაუგია, გალოთებულა და სიცოცხლის უკანასკნელი დღეები დაუღვეია ღარიბთა სახლში, რომელიც აგრეთვე მის მამის მიერ ყოფილა დაარსებული მადრასში.

დიდი ჭკუის პატრონი არც უფროსი ძმა ყოფილა. თავისი ქონება მასაც საზარალო საეპრო ოპერაციებზე გადაუგია. ამგვარად, რამდენიმე წლის განმავლობაში განიადებულა შამირ-ალას მთელი როგორც ფულადი ქონება (52 მილიონი ფრანკი), ისე ძვირფასეულობა, უძრავი ქონება (ათე-ული სახლი, დუქნები, ბაღები, სოფლები, წისქვილები და ქარხნები).

რაც შეეხება ერეკლეს ნაწყალობებ დიდ სოფელ ღორს, იგი შამირ-ალას თავის ანდერძით შვილებისათვის საუკუნო სამფლობელოდ დაუტო-ვებია. მისი არც გაყიდვა და არც დაგირავება არ შეიძლებოდა.

აღბათ, ამიტომ ღორს ვერ დაეპატრონენ ვერც შამირ-ალას მემკვიდ-რეები და ვერც მათი კრედიტორები.

~ მეფემ უწყალობა მას დიდი სოფელი ღორი.

ჩვენამდე არ მოღწეულა, როგორც ჩანს, ეს სიგელი (დაწერილი 1790 წ. 16 ნოემბრის თარიღით) თუმცა 1883 წ. ა. ერიცოვს ხელთ ჰქონია ინგლის-ინდოეთის მთავრობის მიერ შემოწმებული ამ სიგელის პირი, რომელიც გამოსაქვეყნებლად უთხოვებია მისთვის თბილისში მცხოვრებ გენერალ ზ. ი. შაჰაზიზოვს.

~ მადრასში მისვლისას მე იგი სომეხი ცოცხალი აღარ დამხვდა.

როგორც ირკვევა, რ. დანიბეგაშვილის პირველი მგზავრობა ინდოეთის საკმოდ ხანგრძლივი ყოფილა. თბილისიდან იგი გამგზავრებულა 1795 წ. მარტის 15-ს და მადრასში ჩასულა, როგორც ირკვევა, 1798 წლის ზაფ-ხულს. რადგან „მოგზაურობაში“ თვით წერს, რომ იგი გარდაცვლილიყო ერთი წლით ადრე ჩემს ჩასვლამდე. იაკობ შამირ-ალა კი, როგორც ცნო-ბილია, გარდაიცვალა 1797 წლის 13 ივლისს.

* რუფია 2 1/4 ფრანკზე ცოტა მეტია. რევოლუციამდელი კურსით = 65 კაბ. (ოქროთი).



~ ხსენებული სიგელი მე მივართვი მის შვილს, რომელიც იმჟამად მადრასში იმყოფებოდა.

აქ შამირ-ალას უფროსი ვაჟი იოანე უნდა იგულისხმებოდეს.

მ. ბროსეს არქივში (ლენინგრადი) შემონახული გიორგი მეფის წყალობის სიგელის პირი (რაფიელ დანიბეგაშვილის ინდოეთს გაგზავნის შესახებ) გვიჩვენებს, რომ რაფიელ დანიბეგაშვილი მეორედ უნდა ყოფილიყო გაგზავნილი შამირ-ალას შვილთან 1799 წლის სექტემბრის 14-ს შემდეგ, რადგან ამ თარიღით (სექტემბრის იდ წელსა ჩღჟთ) დაწერილია სიგელი, სადაც ვკითხულობთ: და შენ რაფიელა ამ ჟამათ ინდოეთს გაგზავნეთ შამირ-ალას შვილთანა. (იხ. აქვე: მასალები საქართველოს და ინდოეთის ურთიერთობაზე გვ. 56).

~ ოცი დღის შემდეგ მივედი არზრუმს.

არზრუმი (ერზერუმი)—ოსმალეთის ამავე სახელწოდების ვილაიეტის მთავარი ქალაქი მდებარეობს სპარსეთ-ინდოეთის სავაჭრო გზების გზაჯვარედინზე. მნიშვნელოვანია არზრუმზე გამავალი ტრაპიზონ-თაერიზის სატრანზიტო შარაგზა. სტრატეგიულ მნიშვნელობისა გამო, ხშირად ქცეულა სამხედრო მოქმედებათა ასპარეზად. დაარსებულია 415 წ. თეოდოსეს მიერ (თეოდოსიოზის სახელით). 11 საუკ. დაიპყრეს სელჯუკებმა. 1473 წლ. თურქ-ოსმანებმა.

2 გვ. [შუშიდან] ოცდაათი ვერსის მანძილზე არის საფლავი იოანესი...

ეს მონასტერი (სომხურ. კარაეტიის სახელობისა) იწოდებოდა აგრეთვე გლავის მონასტრად, რადგან პირველ მის მოძღვრად ითვლებოდა ასურელი ბერი ზენობ გლავი. ეს მონასტერი ოსმალეთის სომხეთში დიდ პოლიტიკურ როლს ასრულებდა. (ამის შესახებ იხ. ა. რ. იოანისიანის მონოგრაფია „იოსებ ემინი“. А. Р. Иоаннисян. „Иосиф Эмин“. Эрewan. 1945.).

~ რვა დღის შემდეგ მივედი ქალაქს, რომელსაც ეწოდება არგანა.

არანა—(Arghana) მცირე ქალაქი ოსმალეთში. მის მეზობლად, 8 კილომეტრზე ტიგროსის სათავეებიდან, მდებარეობს სპილენძის საბადოებით მდიდარი ადგილი.

3 გვ. რამდენიმე დღის შემდეგ გავემგზავრე მერტინში.

მერტინი, მარდინი—ოსმალეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილის ამავე სახელწოდების ვილაიეტის (ოსმალეთის ქურთისტანის) მთავარი ქალაქი, სირიის საზღვრის მახლობლად, დიარბექირიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით 81 კილომეტრზე. მდებარეობს მოსულიდან ხმელთაშუა ზღვისაკენ და დიარბექირისაკენ მიმავალ სავაჭრო გზების გზაჯვარედინზე. ეწვევა ვაჭრობას სასოფლო-სამეურნეო ნაწარმოებებით (ქერი, შვრია, შირბახტი).



~ გავემგზავრე ტიგრანაკერტში... ამ ქამად ტიარბეკიერი ენციკლოპედია

დიარბეკიერი—ქალაქი სამხრეთ-აღმოსავლეთ ოსმალეთში (ძველად ამი დი), ამავე სახელწოდების ვილაიეტის (საფაშილიეოს) ცენტრი. მდებარეობს მდ. ტიგროსის მარჯვენა ნაპირას, 625 კილომეტრზე ბაღდადიდან (ჩრდილო-დასავლეთით), მნიშვნელოვან სავაჭრო გზების გაჯვარედინზე. ეწეოდა დიდ ვაჭრობას სპირანასა, ალეპოსა, ბასრასა და კონსტანტინეპოლთან. ძირითად მოსახლეობას ქურთები შეადგენენ. ქურთისტანის კულტურული ცენტრი. განთქმულია შინამრეწველობით (სნატი, აბრეშუმის, ბამბის და შალის ქსოვილები, თიხისა და სპილენძის ქურქელი). დაარსებულია 230 წ. რომის კოლონიად (ამიდის სახელწოდებით). იყო რამდენჯერმე სპარსელების ხელში. 628 წ. დაიპყრეს არაბებმა. შემდეგ კვლავ სპარსელებს ჩაუვარდათ ხელში. 1515 წ. დაიპყრო სოლეიმან I-მა, რის შემდეგ ოტომანთა სახელმწიფოში ითვლება. ხუროთმოძღვრების ძეგლებიდან ყურადღებას იქცევს პორფირის სვეტებიანი მ.ზგითი.

~ გავემგზავრე ნინევიას. ეს ქალაქი ამქამად იწოდება მოსულად.

მოსული—ერაყის ერთი მნიშვნელოვანი ქალაქთაგანი (ბაღდადისა და ბასრას შემდეგ). მდებარეობს მდ. ტიგროსზე, ძველ ნინევიის ნანგრევთა პირისპირ, ბაღდადიდან ჩრდილო-დასავლეთით 370 კილომეტრზე. აწარმოებს დიდ ვაჭრობას ხორბლეულით, პირუტყვითა და ხილეულით. მასზე გადის ძველი სავაჭრო გზები შვე ზღვიდან ბაღდადისკენ და ერაყიდან ხმელთაშუა ზღვისაკენ. მრავალჯერ იქმნა აღებული სალადინის, მონღოლების და თემურლენგის მიერ. უშედეგოდ ალყა შემოარტყა 1741 წ. შაჰ-ნადირმაც.

4 გვ. გავემგზავრე ბაბილონს. ეს ქალაქი ამქამად ბაღდადად იწოდება.

ბაღდადი—ერაყის სატახტო ქალაქი სამხრეთ მესოპოტამიაში, მდინარე ტიგროსზე (სადაც იგი ძალზე უახლოვდება ეფრატს). ყველაზე უცხელესი ქალაქი მცირე აზიაში (წლის საშუალო ტემპერატურა +23°). სუეცის არხის გათხრამდე (1869) უდიდესი როლი ეკუთვნოდა მსოფლიო ვაჭრობაში, როგორც საქონლის გასაცვლელ ადგილს ევროპასა და ინდოეთს შორის. დაარსებულია 762 წ. (ხალიფა მანსურის მიერ) მე-9 ს. ჰარუნ-არ-რაშიდის დროს მიაღწია აყვავების ხანას. აქ იყო არაბების მიერ 1065 წელს დაარსებული უმაღლესი სკოლა. არაბულ მეცნიერებათა და ხელოვნებათა ცენტრი. სიძველეთა ძეგლები (9—13 სს.) ჩვენამდის ნანგრევებად არის მოღწეული. 1258 წ. დაიპყრო მონღოლთა ყანმა ჰულაგუმ (ჩინგის ყანის შვილიშვილმა) და სახალიფატო რეზიდენცია გააუქმა. თემურლენგმა ორჯერ (1392 და 1401) შემუსრა. ქალაქი შემდეგში სხვადასხვა თურქმანთა ტომების ხელში გადადიოდა. 1509 წ. დაიპყრო სპარსეთის შაჰმა ისმაილმა; 1534 წ. დაიპყრეს თურქებმა; 1623 წ.—სპარსელებმა. 1638 წ.—მურად V და უკანასკნელ ხანამდე თურქებს ეკუთვნოდა.

~ დაგტოვე რა ბაბილონი, მე გავემგზავრე ბასრას.

ბასრა, ბასორა—ბასორიის ვილაიეტის დიდი ქალაქი მესოპოტამიაში (1914 წლამდე) ეკუთვნოდა ოსმალეთს. ახლა ერაყს ეკუთვნის. მდებარეობს შატელ-არაბის მარჯვენა ნაპირას, 90 კილომეტრზე სპარსეთის ყურედან. ადგილმდებარეობა ციებიანი აქვს. ერაყის უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო ცენტრი და ნავსადგური. საზღვაო გემები თვით ქალაქს ადგებიან. გააქვთ: ნავთი, მატყლი, პურეული, ხალიჩები, ხურმა და სხვა. ბასრა—არაბეთში მიმავალ ქარავანთა გამოსავალი წერტილია. დაარსებულია არაბების მიერ (637 წ.), იყო რამდენჯერმე სპარსელებისა და ოსმალების ხელში. 1914 წ. დაიპყრეს ინგლისელებმა.

5 გვ. აქედან ხომალდით... გავემგზავრე ზღვის პირას მდებარე ქალაქ მასკატში.

მასკატი—არაბულ სასულტნოს, ომანის მთავარი ქალაქი. მდებარეობს არაბეთის ნახევარკუნძულზე ომანის ყურეს ნაპირას, სავაჭრო ნავსადგური. უკვე მე-9-10 სს. მასკატი ცნობილი იყო როგორც პუნქტი, საიდანაც იგზავნებოდა ხომალდები ინდოეთს. დაკავშირებულია გემსავალ გზებით ბომბეასა და ბასრასთან. გააქვთ: ხურმა, ლიმონი, ხმელი თევზი. მე-16-17 სს. მასკატი პორტუგალიელთა საზღვაო სადგური იყო.

1648—1741 წწ. ეკირათ სპარსელებს. 1741 წ. მასკატი გადადის არაბ-სულთანთა ხელში. მე-19 საუკ. მფორე ნახევრიდან მასკატის სულთნები ინგლისის ემორჩილებიან.

~ მასკატიდან 22 დღის შემდეგ მივედი ქალაქ ბომბაიში.

ბომბაი—ქალაქი და ნავსადგური იმავე სახელობის კუნძულზე. ინდოეთის ერთი უმთავრესი სავაჭრო ნავსადგურთაგანი. ბუნების სილამაზით და ჯანსაღ ჰავით ბომბაი ერთ საუკეთესო ადგილად ითვლება მთელ ინდოეთში. ბომბაის კუნძული 1530 წ. პირველად პორტუგალიელებმა ჩაიგდეს ხელში, 1668 წ.—ინდოეთის კამპანიაში, რომელმაც 1668 წლიდან იგი თავის სატახტო ქალაქად გადააქცია.

6 გვ. ბომბაიდან ინგლისურ გემით გავემგზავრე ქალაქ კოლუმბს...

კოლუმბი—მსოფლიო მნიშვნელობის ნავსადგური და მთავარი ქალაქი კუნძულ ცეილონზე. მდებარეობს საზღვაო გზაზე, რომელიც მიიმართება ევროპიდან შორეულ აღმოსავლეთის ქვეყნებსა და ავსტრალიაში. გააქვს: ჩაი, ყავა, მიზაკი, ქოქოსის კაკალი, პალმის ხეთი, ებანოხი და სხვა ძვირფასი მერქნები, სპილოს ძვალი და მარგალიტი. პორტუგალიელებმა იგი დაიპყრეს 1517 წ., ჰოლანდელებმა—1603 წ., უკანასკნელად 1796 წ.—ინგლისელებმა.

~ მიველი ქალაქ მანარში.

მანარი—პატარა კუნძულია (ციელონის მახლობლად) ე. წ. ადამის ხიდის სამხრეთ-აღმოსავლეთის კიდეზე. ციელონსა და სამხრეთ კარნატიკის შორის არსებულ მანარის მეზურ ყურეში, ბრიტანეთის მთავრობის ზედამხედველობით, წარმოებს დიდძალ მარგალიტის კერა.

~ ისინი თაყვანსა სცემენ ძროხებსა...

ძროხა ინდოეთში უხსოვარ დროიდან წმინდა ცხოველად ითვლება. ძროხის შარდი და ნებვი სხვადასხვა ავადმყოფობის წამლად არის აღიარებული. ძროხის მოკვლა ინდოეთში უდიდეს ცოდვად ითვლება. ძროხის ნებვით ტანს იგლეხენ განდგილები. ჰინდუიზმის თვით ერთი უდიდესი ღვთაების—შეიას—სხეული ყოველთვის ძროხის წივის ნაცრით არის დაფარული.

7 გვ. [მანარიდან] ზღვით გავემგზავრე ქალაქ ბონდოჩერს...

ბონდოჩერი ანუ პონდიშერი მთავარი ქალაქია და ნავსადგური საფრანგეთის კოლონიისა ინდოეთში (კორომანდელის ნაპირზე). იგი მდებარეობს მადრასიდან 140 კილომეტრზე (სამხრეთ-დასავლეთით). პონდიშერი გაყოფილია შავსა და თეთრ ქალაქად. თეთრი ქალაქი პატარა პარიზად ითვლება.

~ აქედან ხმელეთით გავემგზავრე ქალაქ თრაკბერს...

თრაკბერი (Tranquebar)—ინგლისელთა ქალაქი კორომანდელის ნაპირზე ეწევა დიდ ვაჭრობას. 1616 წ. იგი შეიძინეს დანიელებმა ტანჯაურის რაჯასაგან. ინგლისელებმა იყიდეს 1845 წელს.

8 გვ. გავემგზავრე განთქმულ მადრასში.

იხ. 1 გვ. შენიშვნა: მადრასში ცხოვრობდა მდიდარი სომეხი...

~ აქ დიდ ხმარებაშია საღებავი ფოთოლი, რომელსაც მათებურად ფანი ეწოდება.

ფანი (ინდური pān) ანუ ბეთელი ერთგვარი პილპილია (Piper betel) რომლის ფოთოლს ღებენ ყველანი ინდოეთში. ფოთლებს ახევენ პატარა პარკუჭებად. შიგნიდან სცხებენ კირს, რომელიც გაქნილია აკაცია კატეხუს ნაწურში, ურევენ ქინძის თესლებს, პალმის კაკლის, ილის, ჯავზის და მიხაკის ნაწილებს. ღებვის დროს პირში რჩებათ მომწარო-მშუშნავი გემო, იწვევს დიდ ნერწყვს და ამასთან ტუჩებსა და ღრძილებს მუქწითლად ღებავს. ფანის ღებვა იწვევს აგრეთვე ნერვიულ სისტემის ერთგვარ გაღიზიანებას. ღებენ ჩვეულებრივ საკმლის შემდეგ და ძილის წინ. მოყვარული დღეში ას ფოთოლზე მეტს დაღებს. იგი ინდურ მასპინძლობის



აუცილებელ ჩაროზს წარმოადგენს თვით უკანასკნელ წლებშიაც კი. უმეტეს
ლეს ხარისხის ბეთელი ფასად* 5 ცალი მოდის.

9 გვ. ღუზა ჩაეგდეთ ქალაქ მუშლიბანდართან.

ამ სახელწოდებით რ. დანიბეგაშვილი მასულიპატამს უნდა აღნიშნავდეს.
იგი მდებარეობს პატარა კუნძულზე (კისტანის შესართავიდან ჩრდილოეთით
20 კილომეტრზე). კარგი ნავსადგურია და მნიშვნელოვანი სიმაგრე. აქეს-
დიდი ვაჭრობა ჩინეთსა, ბირმასა, სპარსეთსა და არაბეთთან. ინგლისე-
ლებმა ხელთ იგდეს 1754 წელს.

10 გვ. მივედით ქალაქ ბეკში.

რ. დანიბეგაშვილის ბეკი ანუ რანხუნი, ვფიქრობთ, რანგპურს უნდა
უდრიდეს. ინდოეთში ინგლისელებს ორი რანგპური (Rongpour) ეპირათ.
ერთი—380 კილომეტრზე კალკუტიდან (ჩრდილო-აღმოსავლეთით); მეორე
(იმავე მიმართულებით) კალკუტიდან 100 კილომეტრზე (ასამის სამ-
თაეროში).

12 გვ. გავემგზავრე ოკეანით ქალაქ კალკადაში.

კ ა ლ კ უ ტ ა, უფრო სწორედ კ ა ლ კ ა ტ ა—ბენგალიის პროვინციის მთა-
ვარი ქალაქი,—ყოფილ ბრიტანეთის ინდოეთის უმნიშვნელოვანესი ეკონო-
მიური და კულტურული ცენტრი. მდებარეობს მდ. ჰუგლის მარცხენა (აღ-
მოსავლეთ) ნაპირას, განგესის დელტაში, განგესისა და ბრამაპუტრას შესა-
ყართან, ზღვიდან 140 კილომეტრზე დაშორებით.

1688 წელს, როდესაც ინგლისის ოსტ-ინდიის კამპანია მძარცველურ
ომს აწარმოებდა დიდ მოლოლის იმპერიასთან, ბენგალიის გუბერნატორმა
შაისტა-ხანმა წაართვა ინგლისელებს ყველა მათი ფაქტორია ბენგალიაში.
ინგლისელები იძულებულნი იყვნენ დაეტოვებინათ ჰუმლი და გამაგრებუ-
ლიყვნენ სოფ. სუტანიტში (ამჟამად კალკუტის ჩრდილო ნაწილი). 1688 წ.
ინგლისელებმა მდ. ჰუგლიზე (სოფ. სუტანიტის მახლობლად) ააგეს ფორტი
ვილიამი, რომელიც შემდეგ გადაიქცა კოლონიურ დაპყრობის საყრდენ
პუნქტად. 1700 წელს ინგლისელებმა აურენგზების შვილის ახიმისაგან იყი-
დეს მიწის ნაკვეთი სამი სოფლით (სუტანიტი, კალკატა და გოვანდპური),
რომელთაგანაც, ვილიამის ფორტის ჩართვით, წარმოიშვა თანამედროვე
კალკუტა. ინგლისელებმა ქვეყნის შინაურ საქმეებში უხეში ჩარევით, ვაჭ-
რობის ხელში ჩაგდებათ და ბენგალიის ნავაბის მტრების მფარველობით
მთლად აიჯანყეს იგი თავის წინააღმდეგ. 1756 წელს ფრანგების მოკავშირე
ბენგალიის ნავაბის სურაჯა უდ-დაუდის ჯარებმა კალკუტა აიღეს, მაგრამ
1757 წ. ინგლისელებმა იგი კვლავ დაიბრუნეს კლაივის წინამძღოლობით.
კლაივის ამ გამარჯვებით (პლესისთან) ინგლისელებმა ფაქტიურად მოა-

* 64 ფასი ერთ რუფიას უდრის. რეველუციამდელ კურსით რუფია
65 კაპიკს უდრიდა (ოქროთი).

տալես ბენგალიის დაპყრობა. ოსტ-ინდიის კამპანიამ ბენგალიის პირველ-
გუბერნატორად კლაივე დანიშნა. 1774 წ. ბენგალია საგენერალ-გუბერნა-
ტოროდ გამოცხადდა. მისი პირველი გენერალ-გუბერნატორი უორენ
გასტინგისი (1785 წლამდის) კალკუტიდან კონტროლს უწევდა ოსტ-ინდიის
კამპანიის დანარჩენ სამფლობელოებს ინდოეთში. 1885 წ. გენერალ-გუბერ-
ნატორს ეწოდა ინდოეთის ვიცე-კოროლი. 1877 წ. როცა დედოფალ ვიქ-
ტორიას ინდოეთის დედოფალი ეწოდა, კალკუტა ახალ იმპერიის სატახტო
ქალაქად გამოცხადდა. სატახტო ქალაქად ითვლებოდა იგი 1911 წლამდე.
ამ წლიდან სატახტო ქალაქი დელია.

13 გვ. სამი დღის შემდეგ მივედით ქალაქ ბაჰარკანში.

ფეიქრობთ, რ. დანიბეგაშვილის ბაჰარკანი—ქალაქი Baskergandschi
უნდა იყოს.

~ [კალკადაში] ბევრი სომეხია.

სომეხები ინდოეთში პირველად უკვე XVI საუკუნისათვის ჩნდებიან. ინ-
გლისის ოსტ-ინდიის კამპანიას სომეხები უკვე მტკიცედ ფეხმოკიდებულნი
ხედებიან. ღრასა, დელის, სურათსა, ბომბეიას და სხვა ადგილებში. ინ-
დოეთში ახლად შეჭრილ ინგლისელებს სომეხები ერთგვარ მეტოქეობასაც
კი უწევდნენ. ოსტ-ინდიის კამპანიამ ამიტომ სომხურ სავაჭრო კაპიტა-
ლის წარმომადგენლებთან შეთანხმება არჩია. კამპანიის მიერ 1688 წ. 22
ივნისს გამოცემულ ქარტიით ინდოეთში მყოფ სომეხებს ფართო უფლებები
ენიჭებოდათ. მათ შეეძლოთ თავისუფლად შესვლა და გასვლა ინდოეთიდან
კამპანიის ზომალდებით. შეეძლოთ ეცხოვრათ კამპანიის ყველა სამფლობე-
ლოში, სადაც კი მოისურვებდნენ და მიეღოთ ყველა სამოქალაქო თანამ-
დებობა, როგორც ინგლისელს. ამ ხელისშემწყობმა პირობებმა XVII
საუკუნის პირველ ნახევარში მრავალი სომეხი მიიზიდა ინდოეთში.
განსაკუთრებით ირანიდან. ყველაზე დიდი სომხური კოლონია კალკუტაში
გაჩნდა. XVIII ს. ორმოციან წლებში სხვა სომეხ ვაჭრების მსგავსად
აქვე გადმოსულა სომხურ ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობის თვალ-
საჩინო მებრძოლის იოსებ ემინის მამა ჰამადანიდან...*

~ ინგლისური კამპანია ყოველწლივ შემოსავალს ღებულობს 500
მილიონ რუფიამდის

ინდოეთის დაპყრობა ხდებოდა XVII ს. დასაწყისში შექმნილ „ოსტ-
ინდიის კამპანიის“ ხელმძღვანელობით. იგი იყო იარაღი ბრიტანეთის ფი-
ნანსისტების, ვაჭრებისა და არისტოკრატების ხელში.

კარლ მარქსი თავის ცნობილ „ქრონოლოგიურ ამონაწერებში ინდო-

* იხ. ამის შესახებ A. P. Иоаннисян, „Иосиф Эмин“, Ереван, 1945.
გვ. 11—12.

უთის ისტორიიდან“ ცალკე განაყოფს უთმოზს „ვეროხელ ვაჭრების ინდრ-
ეთში შედწევის“ ისტორიას და შემდეგ საინტერესო ამონაწერებს აკეთებს
ვეროხელ ვაჭრების ინდოეთში შეჭრის შესახებ:

„1497 წლის დეკემბერში პორტუგალელმა ვასკო დე გამამ შემოუარა
გემებით „ეთილ იმედის კონცხს“ და 1498 წლის მაისში ღუზა ჩაადგო
კალკუტასთან. ამის შემდეგ გოასა, ბომბეისა და ჰალეში ცვილონზე დაარს-
და პორტუგალელთა სავაჭრო კოლონიები.

1595 წ. (ასი წლით გვიან) ჰოლანდელებმა მოიპოვეს ახლანდელ ქალაქ
კალკუტის მახლობლად დასახლების უფლება.

1600 წ. წარმოიშვა „ლონდონის ოსტ-ინდიის კამპანია“—კამპანია სი-
ტის ვაჭრებისა.

1600 წ. დეკემბრის 30-ს მან მიიღო ელისავეტასაგან ქარტია აღმო-
სავლეთთან აბრეშუმის, ბამბეულის ქსოვილისა და ძვირფასი ქვების ვაჭ-
რობისა.

კამპანიის მმართველად უნდა ყოფილიყვნენ გუბერნატორი და 24 დი-
რექტორი.

1601 [ინდოეთს] გაემგზავრნენ პირველი ხომალები. დიდმა მოლოდინმა
ჯაპანგირმა 1613 წელს საგანგებო ფირმანით ამ ვაჭრებს უბოძა სავაჭრო
პორტი სურათში და 1615 ნება დართო სერ ტომას როუს, რომ იგი ვი-
თარცა ელჩი გამოცხადებულყო დელიში.

1624 კამპანიამ პეტრიციით მიმართა იაკობ I-ს და მიიღო უფლება ასა-
მართლოს თავისი მოსამსახურეები ინდოეთში როგორც სამხედრო, ისე სა-
მოქალაქო სამართლით, ამგვარად ფაქტიურად განუსაზღვრელი უფლება
მოქალაქეთა სიცოცხლესა და ქონებაზე.

1634 შაჰჯჰანის ფირმანით დაარსდა პირველი ფაქტორია ბენგა-
ლიაში.

1639 ინგლისელებს მადრასში ვაჭრობის წარმოების ნება დართეს.

1662 კარლოს II ცოლად შეირთო პორტუგალიის მეფის ასული, მის
მხითვეში, სხვათა შოოს, შედიოდა სავაჭრო ნავსადგური ბომბეი, რომელიც
ამგვარად გვირგვინის სამფლობელოდ გადაიქცა. მაგრამ 1668 „მხიარულმა
მეფემ“ ბომბეის ნავსადგური აჩუქა ოსტ-ინდიის კამპანიას. იმავე წელს
ინგლისიდან მადრასი ღებულობს ჩაის პირველ დაყვეთას (იმ დროს ინ-
გლისურად მას უწოდებდნენ არა tea-ს, არამედ tchay-ს, ჩაის, როგორც
ჩინურად).

1698 აურენგზებმა ნება დართო „ძალეებს“ ე. ი. კამპანიას. იყიდონ
სამი სოფელი: კალკუტა, სუტანუტი და გოვინდპური, რომლებიც შემდეგ
გაამაგრეს. სერ ჩარლზ ეირმა ახალ სიმაგრეებს უწოდა „ფორტ-ვილიამი“,
ჰოლანდიის გამათავისუფლებელის პატრესაცემად. დღემდის ყველა ოფიცი-
ალურ დოკუმენტზე აღინიშნება სიტყვები: „ფორტ-ვილიამ, ბენგალიაში.“
იმავე წელს ინგლისში დაარსდა ახალი კამპანია „ინგლისის ოსტ-ინდიის
კამპანია.“

1702 ძველი „ლონდონის კამპანია“ შეერწყო ახალს და იმ დროიდან

არსებობდა მხოლოდ ერთი კამპანია სახელწოდებით: „ოსტ-ინდიისდან მრეკვერე ვაჭრების გაერთიანებული კამპანია.“*

დიდ მოლოლთა იმპერიის დაშლამ, რაც იმპერატორ აურენგზების სიკვდილს (1707 წ.) მოჰყვა, შესაძლებლობა მისცა ურთიერთის მეტოქე ინგლისისა და საფრანგეთის ოსტ-ინდიის კამპანიებს გამოეყენებინათ ადგილობრივ მმართველთა ურთიერთშორისი მტრობა ტერიტორიულ დაპყრობათათვის ინდოეთში. შვიდწლიური ომის ამბებმა და კლაივის გამარჯვებამ (1757) მოუპოვა ინგლისელებს პროტექტორატი დიდ მოლოლის სახელმწიფოზე და ზოგიერთ პროვინციების უშუალო მფლობელობა. ამ დროიდან 1857 წლის აჯანყებამდის „ინგლისის ოსტ-ინდიის კამპანია“ ეწეოდა ტერიტორიულ დაპყრობათა პოლიტიკას.

ბრიტების მოწყობით, დაქრთამებით და ომებით ინგლისის ოსტ-ინდიის კამპანიამ დაიმორჩილა ბენგალია, ბიჰარა, ორისა, მაისორი კარნატიკი, ტანჯორი, რაჯპუტინა, ქვემო ბირმა, ფენჯაბი, სინდი და აუდი.

15 გვ. ერთ დღეში მიველ ქალაქ სირამპურას.

სირამპური ან სერამპური—ბენგალის პროვინციის ქალაქი, მდებარე მდ. ჰუგლის მარჯვენა ნაპირზე. დაარსებულია როგორც დანიის ფაქტორია ფრედერიქსნაგარის სახელით. 1845 წ. დანიის მთავრობამ სირამპური, დანიის სხვა ინდურ სამფლობელოებთან ერთად მიჰყიდა ინგლისის ოსტ-ინდიის კამპანიას.

~ სირამპურიდან გავემართე ქალაქ ჩიტრასკენ.

ვფიქრობთ, აქ დანიბეგაშვილი ქ. ჩიტორას უნდა გულისხმობდეს.

~ ჩიტრადან გავენიე მარშატაბატს ანუ მახსუტაბატს.

რ. დანიბეგაშვილის მარშატაბატი იგივე უნდა იყოს, რაც მურშიდაბადი (Murschidabad).

~ აქედან გავემგზავრე ქალაქ აზიმაპატს ანუ ფატონში.

ფატნა ანუ ფატონი ბიჰარის პროვინციის მთ. ქალაქია. აქვს ნავსადგური მდინარე განგესზე.

16 გვ. დავტოვე რა აზიმაპატი, ხსენებულ მდინარით გავემგზავრე ქალაქ ბანარისში.

ბ ე ნ ა რ ა ს ი ა ანუ ბ ა ნ ა რ ა ს ი ა (Varanasi)—ჩრდილო-დასავლეთ ინდოეთის იმავე სახელწოდების ოლქის მთავარი ქალაქი. მდებარეობს მდინარე განგესის (ღვთაებრივ მდინარის) მარცხენა (ჩრდილო) ნაპირზე. იწოდება ინდოელთა რომად. ითვლება უწმინდეს ქალაქად და სწავლულ ბრამინთა

* იხ. Карл Маркс. Хронологические выписки по истории Индии (664—1858 г.). ОГИЗ. Москва 1947.

ცენტრად. განვითარებულია ადგილობრივი მრეწველობა (აბრეშუმის ქსოვილები, შალეები, ვერცხლისა და ოქრომკედის ქარგულობა, ოქრომკედლის ნაწარმოებები, თითბრის ტურქული და სხვ.). შინა ვაჭრობას ხელს უწყობს ნაოსნობა განგესზე. გააქვთ შაქარი, ინდიგო, გვარჯილა, განგესის „წმიდა წყალი“. ბენარესში მოაქვთ გასაყიდად ყველაფერი, რასაც კი ინდოეთი და მოსახლურე ქვეყნები წარმოქმნიან ძვირფასს, როგორც ხელოვნების, ისე შრომის დარგში, აგრეთვე ბუნებრივი პროდუქტები. ზოგიერთი ბენარესელი ვაჭარი მთელს ინდოეთში უმდიდრესად ითვლება.

ბენარესი—ერთი უძველესი ქალაქთაგანი—შექებულია და ბრწყინვალედ წოდებული სანსკრიტულ ლექსებში. VI-ს. ჩვ. ერამდის ბუდიზმის ცენტრად ითვლებოდა. შემდეგ იქცა შივას (მაგადევას)* თავჯანისცემის მთავარ ადგილად. შივას ღვთაების ტაძართა რიცხვი ამ ქალაქში ათასს აღემატება. ყველა ამ ტაძარში თავჯანისცემის მთავარ საგანს შეადგენენ ქვის ლინგა-მები.** შივასადმი შეწირული ხარები თავისუფლად დარბიან ქალაქის ყველა ქუჩებში. სამსახე მეტ მიხვითიდან ყველაზე დიდებულია აურენგზების მიხვითი.

1193 წ. იგი დაიპყრო ქუთუბ-ედ-დინმა, ხოლო 1524 ბაბერმა, რომელმაც ბენარესი დელის იმპერიას შეუერთა. 1776 წელს იგი ინგლისელების მფლობელობაში გადავიდა.

17 გვ. [ბანარესიდან] 120 ვერსზე მდებარეობს ქალაქი ლაკნაპორი.

ლაკნაპორი—ამ სახელწოდებით რ. დანიბეგაშვილი ლაკნაუს ანუ ლუქნაუს უნდა აღნიშნავდეს. ეს ქალაქი აღრასა და აუდის პროვინციათა ადმინისტრაციული ცენტრია. მდებარეობს განგესის დაბლობის ცენტრალურ ნაწილში. ცნობილია ძველ ინდურ ხელნაწერთა კოლექციით, რომელიც დაცულია „მოტიმაჰალში“ (მარგალიტის სასახლეში).

~ აქედან გავემგზავრ ქალაქ ფარახაპატში.

ფარახაბადი ანუ ფურუხაბადი („ბედნიერი თავშესაფარი“) მნიშვნელოვანი სავაჭრო ქალაქია. მდებარეობს მდ. განგესის მახლობლად.

~ მივედი ქალაქ მერედში.

რ. დანიბეგაშვილი ამ სახელწოდებით ქ. მირუტს, ან მირატს (რაც იგივეა) უნდა გულისხმობდეს. მნიშვნელოვანი სავაჭრო ადგილია ჩრდილო-ინდოეთში.

* შივა—ინდურ პანთეონის ერთი უმნიშვნელოვანესი ღვთაებაა, რომლის თავჯანისცემა ვრცელდება გვიანდელ ვედურ ეპოქაში. შივა სამების (ბრაჰმა, ვიშნუ, შივა) წევრია.

** ლინგა (membrum virile)—ფალოსი, როგორც შივას შემოქმედებითი ძალის სიმბოლო დიდ თავჯანისცემაშია შივას მიმდევრებში.

~ ამ ქალაქიდან გავემგზავრე დელის.

დელი (Delhi)—ერთი უდიდესი ქალაქთაგანი ინდოეთისა, აზიის რომი. იგი მდებარეობს განგესის მარჯვენა შენაკადის მდ. ჯამნას მარჯვენა მხარეზე. ჯერ კიდევ მე-17 საუკუნეში იგი სიდიდითა და მოსახლეობით (2 მილიონ მცხოვრებზე მეტი) აღემატებოდა ლონდონს.

გადმოცემით დელი გაშენებულია „მაჰაბჰარატას“ ეპოსის გმირის უდიდ-შტარას მიერ (300 წლების მახლობლად ჩვ. ერამდე). იგი მაშინ ინდრაპრასტად იწოდებოდა.

რომის ეპოქაში დელი დაქვეითდა, რადგან ინდოეთთან საზღვაო ვაჭრობა უფრო გაფართოვდა (ალექსანდრიასა და მეწამულ ზღვით) ვიდრე სახმელეთო. მე-10 საუკუნეში, როცა სახმელეთო ვაჭრობა კვლავ გამოცოცხლდა, დელის მნიშვნელობა კვლავ გაიზარდა.

1052 წ. აშენდა ახალი გამაგრებული ქალაქი, მე-16 საუკუნემდის დელი თანამიმდევრობით ესყრათ სატახტო ქალაქად პატანთა, თათართა და ავღანთა მიეფეხებ. 1398 წ. დელი დაიპყრო თემურ-ლენგმა, ხოლო 1526 წ. ოზბეგების მეშვეობით ყაბულისა და ფერგანის მმართველმა ბაბერმა, რომელმაც დიდ მოლოლთა იმპერია დააარსა. ამ დროისთვის, რადგან 1498 წ. ვასკო დე გამამ იპოვა საზღვაო გზა ინდოეთისკენ (აფრიკის გარშემო) და ევროპის ვაჭრობამ ინდოეთთან ახალი მიმართულება მიიღო, დელიმ დაკარგა ეკონომიური ბაზისი და სამხედრო ბანაკად გადაიქცა. 1739 წ. დელი დაიპყრო ნადირ-შაჰმა. 9 თვის განმავლობაში სპარსელებმა ნადირ-შაჰის მეთაურობით გაანადგურეს მილიარდ მანეთამდე ღირებული ქონება.

1803 წ. დელი დაიპყრეს ინგლისელებმა.

1911 წ. დელი ინდოეთის სატახტო ქალაქად იქნა გამოცხადებული (კალკუტის ნაცვლად).

ძველი ქალაქი—შაჰ-ჯეჰან-აბადი—გაშენებულია მდ. ჯამნას ნაპირზე გაყოლებით და შემორტყმულია 8 კილომეტრის სიგრძის გალავნით. აქ ყურადღებას იქცევს მრავალი მშვენიერი ნაგებობა, მათ შორის იმპერატორის ძველი სასახლე, გაშენებული მე-17 საუკუნეში შაჰ-ჯეჰანის მიერ. მოლოლთა პერიოდის ხუროთმოძღვრების ავჯავების ხანიდან ჩვენამდის მოღწეულია თეთრ და რუხ მარმარილოთი ნაგები „მარგალიტის მიზგიით“ და სასახლის სამხრეთ-დასავლეთით, წითელ ქვით ნაგები დიდი მიზგიითი (ჯუშა მიზგიითი).

დელის მიდამოებში ხუროთმოძღვრების ძეგლებიდან შესანაშნავია ქუთუბ-მინარი (გამარჯვების კოშკი), წითელ ქვითა და მარმარილოთი ნაგები (72 მეტრის სიმაღლისა). ამ მინარს ხუთ წყებად გარს ერტყმის ირგვლივ გალერეები ქანდაკებებითა და ამობურცული წარწერებით. მე-14 საუკუნის ძეგლებიდან საყურადღებოა ფიროზაბადის სასახლე. უძველეს ძეგლებიდან საყურადღებოა მეფე ასოკის რკინის სვეტი სანსკრიტულ წარწერებით (400 წ. წ. ე.) მე-16 საუკუნის ძეგლებიდან—ბაბერის შეილის—ჭუმაიუნის (1530-55) მავზოლეუმი და სხვ.

1857 წლის აჯანყებამდის შაჰ-ჯეჰანის სასახლეში ცხოვრობდნენ დიდი მოლოლები, როგორც ინგლისელების პენსიონერები, ინგლისელთა მცვე-

ლებით. ამ სასახლის განძეულობათაგან განსაკუთრებით ცნობილი იყო „ფარშევანგებიანი ტახტი“, რომელიც მთლად ბაჯალლო ოქროდან იყო გაკეთებული. ორსვე მხარეს ტახტს ესხდნენ ბოლო გაშლილი ფარშევანგები, რომელთაც ბოლოები ძვირფას ქვებით ჰქონდათ მოოჭვილი. ფარშევანგების ზემოთ იჯდა მთლიან ზურხმუტიდან გამოკვეთილი თუთიყუში. ყველაფერი ეს, სხვა მრავალ განძეულობასთან ერთად, რომელიც შეადგენდა მრავალ-მილიონიან დოვლათს, ხელთ იგდო როგორც დავლა და დელიდან გაიტაცა ნადირ-შაჰმა (1736-47).

მირზა მეჭთის ეს ამბავი ასე აქვს მოთხრობილი: „... მაჰმადშამ უძღვნა ნადირს გარდა სხვათა ძღვენთა სავარძელი იგი „თახთი თოუზად“ წოდებული. ესე იგი სავარძელი ფარშევანგისა, რომელიცა იყო წინაპართაგან მაჰმადშაჰისათა მოოჭვილ და რომლისა ფასი იყო ორისა ქურულისა. და გარდა ამისა მთართვა ლარი მრავალი, რომელიცა შორის იყო ყვიანუს მდიდრისა მის მეფისა ღინდოელთასა სალართაჲცა და ეგრეთვე ინდოთაცა ჩინებულთა უმძღვნის ძღვენი. და შორის ამათსა გამოართვა სახლსა საადათ ხანისასა ქურული ერთი და რაოდენიმე სპილონი. და რაჲცა ინდოეთსა შინა ჩინებულთაგან მუნებურთა მოერთვა გარდა თვალთა და მარგალიტთა იყო ათხუთმეტი ქურული“* (იხ. „საქმენი, შრომანი და ღვაწლი დიდისა ხელმწიფისა ნადირ ავშარელისა, რომელიცა აღუწერიეს ნანდვილთა ისტორიითა მირზა მეჭთის, ვეხირსავე მისსა, რომელიცა თანა ჰყვებოდა ყოველსა საქმესა მისსა. ხოლო ესე ითარგმნა იმი-სის უგანათლებულესობის საქართველოს მეფის ძის რუსეთის ღენერალ-ლეიტენანტისა და კავალერისა დავითისა, გიორგის მეფის პირმშოს ძისაგან წელსა ჩყბ ხოლო ქკს უჟა დეკემბერს 3. (=1802. დეკემბრის 6). სრულიქმნა ესე სამეფო საქალაქს ტფილის**.

18 გვ. მერედიდან 300 ვერსზე მდებარეობს მთა სირინაგორი.

მთა სირინაგორთან ერთად (საიდანაც გამომდინარეობს მდინარე განგესის სათავე), დანიბგაშვილი იხსენიებს ამ სახელწოდების ქალაქსაც. სირინაგორი ანუ სრინაგარი მთავარი ქალაქია ჯაბუ და კაშპირის ფეოდალურ სათავადოსი ჩრდილო ინდოეთში. განვითარებულია შინ-მრეწველობა (ხალეზი, აბრეშუმის, ბამბეულის ქსოვილები, ტყავის, სპილენძის, ვერცხლის და ხის ნაწარმოებნი).

19 გვ. ძველად ეს ქალაქი იყო მოგოლთა მეფის სასახლე.

დიდ მოლოლთა იმპერიას ისტორიულ ლიტერატურაში უწოდებდნენ ფადიშაჰ ზაქირ-ედ-დინ მუჰამედის (1483—1530) მიერ (ხედწოდებით „ბაბერ“, „ბაბურ“—რაც ვეფხს ნიშნავს) ინდოეთში შექმნილ დიდ სახელ-

* ქურული=100 ლაქა; ლაქი=100.000 რუფიას.

** იხ. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში დაცული H 2310. თავი 9. ბრძოლისათვის ნადირისა და მაჰმადშაისა და დაპყრობისათვის შაჰჯანაბადისა.



მწიფოს. ბაბერი იწოდებოდა მოლოლად (რაც დამაზინჯებელი მნიშვნელობა ჰქონდა), რითაც გახსავდნენ მის ჩამოშავლობას მამით თემურ-ლენგისაგან (მეექვსე თაობა), ხოლო დედით ჩინგის ყაენისაგან. ნამდვილად კი იყო სპარსეთიდან გამოსული ძე ფერგანის მპართველის ომარ შეიხისა. მის ლაშქარს შეადგენდნენ თურქები, სპარსელები და ავღანელები. მოლოლთა იმპერიის ოფიციალურ ენად აღიარებული იყო სპარსული. ბაბერი ისტორიაში შედის არა მარტო როგორც შესანიშნავი მთავარსარდალი და მოლოლთა დინასტიის ფუძემდებელი, არამედ როგორც შესანიშნავი პოეტი, რომელიც წერდა ჩაღათურ ენაზე. მისი ლიტერატურული მოღვაწეობა ემთხვევა ჩაღათურ ლიტერატურის აყვავების ხანას. შუაზიის კლასიკურ ლიტერატურაში ყურადღებას იქცევს მისი ლირიკული ლექსების კრებული და მემუარები (ბაბურ-ნამე). ბაბერმა მამის ტახტი მემკვიდრეობით 1495 წელს მიიღო. მისი მეფობის პირველი 20 წელი სამარყანდის დაპყრობისათვის წარმოებულ ომს მოუხდა. ომი ცვალებად გამარჯვებით წარმოებდა. 1514 წ. ოზბეგებმა ბაბერს ხელი ააღებინეს სამარყანდზე და აიძულეს ქ. ყაბულს დაბრუნებოდა (რომელიც მან ჯერ კიდევ 1504 წელს დაიპყრო). დასავლეთში დამარცხებული ბაბერი 1519 წლიდან აღმოსავლეთისაკენ (ინდოეთისაკენ) ილაშქრებს. გადამწყვეტ ბრძოლაში იგი (1526 წ. 27 აპრილს) ამარცხებს დელის იმპერატორ იბრაჰიმს (ავღანთა ლოდის დინასტიიდან) და აარსებს მოლოლთა იმპერიას. თავის უკანასკნელ ბრძოლებში ბაბერი იყენებდა არა მარტო შვილდისარს, არამედ თოფის წამალსაც. იგი იგონებს თავის ქვემეხებსა და ჯაზაირჩებს (მუსყეტერებს). თვითონ ბაბერი შესანიშნავი მოისარი იყო. ბაბერი გარდაიცვალა 1530 წ. მისი მემკვიდრე ჰუმაიუნი (1530—1556) მალევე ჩაჰოგდეს ტახტიდან და იგი სპარსეთს გაიქცა. მხოლოდ სიცოცხლის უკანასკნელ წლებშიდა დაუბრუნდა იგი ტახტს თავისი შვილის, სახელგანთქმულ აკბარის დახმარებით. აკბარი მეფობდა 1556 წლიდან 1605 წლამდე. აკბარის მემკვიდრე სელიმი (ხედწოდებით „ჯანგირი“—ქვეყნის დამპყრობი) მეფობდა 1605 წლიდან 1627 წლამდე. შაჰ-ჯეჰანს ტახტი ეპყრა 1627—1658 წწ. 1658 წელს იგი ტახტიდან ჩამოაგდო მისმა მესამე შვილმა აურენგზებმა (1658—1707). აურენგზების სიკვდილს იმპერიის დაშლა მოჰყვა, თუმცა 1857 წლამდის დელის ტახტზე მოლოლთა იმპერატორები განაგრძობდნენ ჯდომას.

~ გავემგზავრე ქალაქ ფადიფურს...

აქ, ალბათ, ფიროზპური უნდა იგულისხმებოდეს. ეს ქალაქი ფენჯაბის პროვინციაშია. მდებარეობს მდ. სეტლეჯის ნაპირზე. ხორბლით ვაჭრობის ცენტრია.

20 გვ. ფადიფურიდან მე გავემგზავრე ქალაქ ლაჰორში.

ლაჰორი—ამავე სახელწოდების ოლქის მთავარი ქალაქი ფენჯაბის პროვინციაში. მდებარეობს მდ. რავიზე. ქალაქს ამკობს მრავალი დიდი მიხვითა, ქარვასლა და მავზოლეუმი. დატულია შესანიშნავი სასახლე დიდი მოლო-

ლისა. მრავალი ინდური ტაძარი. 1008 წლიდან ლაჰორი იყო სატახტო ქალაქი ადგილობრივ რაჯებისა (ინდოთა მეფეების). 1397 ლაჰორი დაანგრია თემურ-ლენგმა. 1525 წ. იგი დაიპყრო ბაბერმა. მას შემდეგ ლაჰორი დიდ მოგოლთა იმპერიაში შედიოდა. მე-17-18 სს. ლაჰორი ითვლებოდა ერთ უმდიდრეს და მრავალ მცხოვრებთან ქალაქად. ემეტოქებოდა დელის. ინგლისელებმა 1849 წელს დაიპყრეს.

22 გვ. ინდოეთის მოგოლმა აკბარმა განიზრახა ცეცხლის ჩაქრობა.

აკბარის შესახებ კ. მარქსს ჩვენ მიერ უკვე დასახელებულ ნაშრომში* შემდეგი ამონაწერი გაუკეთებია: ... „1542 წ. ოქტომბრის 14-ს [ჰუმაიუნს] მისმა ძარენის მოციკვავე ქალმა ტურთა ჰამიდამ დაუბადა სახელოვანი აკბარი. აკბარი მეფობდა (1556—1605).

1568 აკბარმა ალყა შემოარტყა ჩატორს; ციხე დაეცა ვაჟაკურ წინააღმდეგობის შემდეგ.

აკბარმა ცოლად შეირთო რაჯპუტანელი** ორი თავადის ქალი, რომ უზრუნველყო მეგობრული ურთიერთობა ჯეიპურთან და მარვართან. 1582—1585 წწ. მშვიდობიანობაა. აკბარი აწესრიგებს თავის იმპერიას. თვით იგი გულგრილად ეპყრობოდა რელიგიურ საკითხებს და ამიტომ იყო შემწყნარებელი; მისი მთავარი მრჩეველები ლიტერატურულ და სარწმუნოებრივ საკითხებში იყვნენ ფეიზი და აბულ-ფაზლი. ფეიზი თარგმნიდა ძველ სანსკრიტულ პოემებს, მათ შორის „რამაიანა“-ს და „მაჰაბჰარათა“-ს, (შემდეგ, როცა აკბარმა გოადან კათოლიკურ სარწმუნოების პორტუგალიელი მღვდელი მოიყვანა, ფეიზიმ გადათარგმნა სახარება). შემწყნარებლური დამოკიდებულება ინდუსებისადმი. აკბარი დაბეჯითებით მოითხოვდა მხოლოდ სატის ჩვეულების*** გაუქმებას (ქერივის დაწვა ქმრის საკრძალავ კოცონზე) და სხვ.

აკბარმა დელი გადააქცია იმ დროს არსებულ მთელ ქვეყნის ქალაქთა შორის ყველაზე დიდ და აყვავებულ ქალაქად.“

ცნობილია აგრეთვე, რომ აკბარმა სახელი გაიტყვა, როგორც მიწათმოქმედებისა და ვაჭრობის მფარველმა. მან სავაჭრო ურთიერთობა გააბათვით ევროპელებთან. აკბარს სთვლიან მეცნიერებისა და ხელოვნებათა მეგობრად.

* იხ. К. Маркс, Хронологические выписки по истории Индии. Отгиз 1947.

** რაჯპუტანა—ჩრდილო-დასავლეთ ინდოეთის ოლქია.

*** ქმრის სიკვდილს, ტრადიციულ ინდურ შეხედულებათა თანახმად, იწვევს ცოლის ცოდვები. ამიტომ მოსიყვარულე ცოლები ჩვეულებრივ „სატის“ ასრულებდნენ ე. ი. გარდაცვლილ ქმრის კოცონზე იწვოდნენ ცეცხლები (სატი—ერთგულ მეუღლეს ნიშნავს), უკანასკნელად სატის დაწვა საჯაროდ მოხდა 1827 წ. ამ წელსვე ქერივთა დაწვა ინგლისური კანონით აიკრძალა.

~ მე მომესურვა გამგზავრება ქალაქ ქაშირში.

ქაშირი მთიანი ქვეყანაა, ჰიმალაების დასავლეთ ნაწილში. მდ. ინდის სათავეებში. ძალიან ნაყოფიერი, ფლორითა და ფაუნით მდიდარი ალპიური ტიპის ველაა. მცხოვრებნი უმთავრესად მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას მისდევენ. განთქმულია ქაშირის შალი (აკეთებენ თხისა და ცხვრის მატყლისას). როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო ქაშირი არსებობდა 1586 წლამდის. ამ წელს იგი დაიპყრო დიდმა მოგოლმა აკბარმა. 1756 წელს ქაშირი ავღანლების ხელში ქადავიდა. 1819 წელს ქაშირის სიკვები დაეპატრონენ. ინგლის-სიკვების პირველ ომის შედეგად ქაშირი ინგლისელებმა ჩაიგდეს ხელთ. ქაშირის მთავარი ქალაქი სრინაგარია. დანიბეგაშვილი შეცდომით ქაშირის უწოდებს. პირობითად ასევეა აღნიშნული რ. დანიბაგვიშვილის ინდოეთს მოგზაურობის რუკაზე, რომელიც ამ წიგნს ერთვის.*

23 გვ. ამ ქალაქის მმართველი ყაბულის მეფის ქვეშევრდომია.

ყაბული—ავღანისტანის დედაქალაქია. მდებარეობს ყაბულ-დარიაზე (ინდის მარჯვენა შენაკადი), მცირე და შუა აზიის ინდოეთთან დამაკავშირებელ საქარავნო გზების კვანძზე. ავღანისტანისა და ინდოეთის ვაჭრობის დიდი ნაწილი გადის ყაბულზე. გააქეთ ხილი, ტყავეული, მატყლი და სხვ. სიძველეთაგან საყურადღებოა: თემურ-ლენგისა და ბაბერის სასაფლაოთა ძეგლები.

25 გვ. გზა, რომელიც გაივლის ყალმუხთა მიწაზე 500 ვერსის მანძილზე, მეტად მთიანია.

ყალმუხები ცხოვრობენ საბჭოთა კავშირის, ჩინეთის, მონღოლეთის სახალხო რესპუბლიკის და ტანუ-ტუენის სახალხო რესპუბლიკის საზღვრებში, თურქულ ეროვნების ამავე სახელწოდების ხალხისაგან გასარჩევად ამ დასავლურ მონღოლურ ეროვნებას, და განსაკუთრებით იმ ნაწილს, რომელიც დარჩა ცენტრალურ აზიაში, ჩვეულებრივ თიროთ-მონღოლებს უწოდებენ.

~ ყირგიზთა ველიც მთლად სწორეა.

ყირგიზები—თურქთა ჩრდილო-დასავლური ჯგუფის ეროვნება. ცხოვრობენ მთიან რაიონებსა და ტიან-შანისა და პამირ-ალაის მთის ფერდობებში, საბჭოთა კავშირის, დასავლეთ ჩინეთისა და ავღანისტანის ბადახშანის საზღვრებში. პამირის ყირგიზები მომთაბარობენ.

* რუკა დახატა მხატვარმა გიორგი ნათიძემ.

~ ჩინეთის საზღვრიდან ტურფანამდის 20 ვერსის მანძილზე სწორედ ადგილებია.

კუნია—ტურფანად წოდებულ საბოტაულოს მთავარი ქალაქი. შედგება ერთმანეთისაგან 1 ვერსზე დაშორებულ ორ ქალაქიდან. ერთში ადგილობრივი მაჰმადიანები მოსახლეობენ. იგი შეადგენს მდიდარ ტურფანის ოლქის სავაჭრო ცენტრს. მეორე ქალაქში ჩინელები და მანჯურელები ცხოვრობენ. აქვეა ჩინელ ხელისუფალთა რეზიდენცია.

26 გვ. დავტოვე რა ქაშმირი, მე გავემგზავრ ქალაქ ტიბეტში.

ტიბეტტი—ჩინეთის გარე პროვინცია (მის დასავლეთ ნაწილში). უჭირავს ტიბეტის ზეგანის სამხრეთი და სამხრეთ დასავლეთი ნაწილი. ტიბეტელთა მთავარი საარსებო წყაროა მომთაბარული მესაქონლეობა, ჰყავთ იაკი (ტიბეტის ხარი), ცხენი, ცხვარი და თხა. ვაჭრობენ ინდოეთსა და ჩინეთთან. გააქვთ: მატყლი, ბეწვეული, მუშკი, ცხვრის ხორცი, ტყავეული, ჟენ-შენის ძირი, ოქრო და მარილი. საქარაენო გადაზიდვას მთის ბილიკებზე აწარმოებენ იაკებით, ცხენებითა და ცხვრებით. ტიბეტის სატანტო ქალაქი ლჰასაა. რ. დანიბეგაშვილი ასახელებს ქალაქ ტიბეტს, რაც პირობითად აღინიშნა მის მოგზაურობის რუკაზედაც.

~ ლასადან ტიბეტში ბევრი თხის თევთიკი მოაქვთ.

ლასა ანუ ლჰასა—ტიბეტის მთავარი ქალაქია, მისი პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი ცენტრი: დაღაი-ლამას ადგილსამყოფი. შინამრეწველურ ლითონის ნაწარმითა და ქსოვილებით ვაჭრობს ინდოეთსა, ჩინეთსა და შუა აზიასთან.

28 გვ. ტიბეტიდან გამოსვლის შემდეგ ორმოცი დღის მგზავრობამ მიმიყვანა ქალაქ იარყანტაში.

იარყანდი, იარკენდი—ქალაქი ე. წ. კაშგარიაში (ჩინეთის პროვინციის სინძიანის სამხრეთი ნაწილი). კაშგარია ესაზღვრება სსრკ-ას, ინდოეთსა და ტიბეტს. მდებარეობს იარყანდის თაზისის ცენტრში. მიდამოები განთქმულია ხილის ბაღებითა და ვენახებით. აღმოსავლეთ თურქესტანის ერთი ძალზე დასახლებულ სავაჭრო ცენტრთაგანი (კაშგარადან 192 კილომეტრზე სამხრეთ-აღმოსავლეთით). ოლქი განთქმულია პურეულით, ბამბეულით და კუნჭუტის (*sesamum indicum*) მოსავლიანობით.

30 გვ. ქალაქ ილში ანუ კულყაში ბევრი ჩინელია.

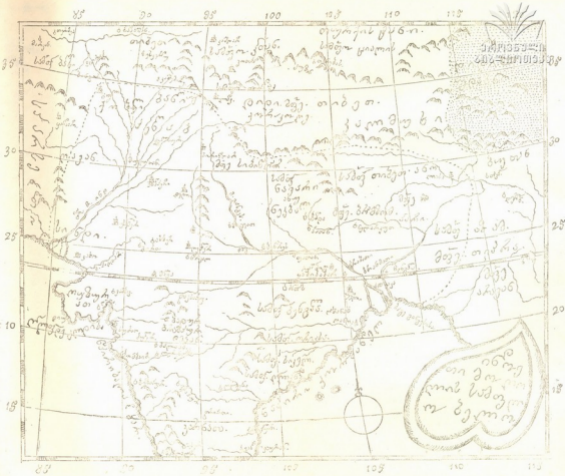
ილი ამჟამად სადგურია თურქესტან-ციმბირის რკინიგზაზე. კულჯა—დასავლეთ ჩინეთის პროვინციის—სინძიანის—ქალაქი, მდ. ილზე საბჭოთა კავშირის-ჩინეთის საზღვრის ახლო.

~... მეღირსა ხილვა წარჩინებული პიროვნების გენერალი
გლაზენაპისა

გრიგოლ ივანეს-ძე გლაზენაპი (1750—1819) მეფის რუსეთის ერთი თვალსაჩინო მოღვაწეთაგანი კავკასიის დაპყრობის საქმეში. მონაწილეობდა რუმიანცევსა და პოტიომკინთან ერთად რუსეთ-ოსმალეთის I-სა და II ომში. ალექსანდრე I-მა იგი 1803 წ. დაინიშნა კავკასიის ხაზის უფროსად. 1805 წ. გლაზენაპმა ყაბარდო დაუმორჩილა რუსეთს, 1806 წელს—დარუბანდი. 1807 წ. იგი დაინიშნა ციმბირის ხაზის უფროსად. ამ თანამდებობაზე მას შეხებდა ომსკში ინდოეთიდან დაბრუნებული (1813 წ.) რ. დანიბეგაშვილი. 1815 წელს იგი დაინიშნა ციმბირის პოლკის უფროსად. ამ წოდებაში გარდაიცვალა 1819 წ. (ომსკში).









რაჭიელ დანიბეგაშვილის
ინდოეთს
მოგზაურობის მარშრუტი

პრობოტი ნაშანი: → → უსვენებს მარშრუტს.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

საქართველოსა და ინდოეთის წარსული ურთიერთობიდან—წინასიტყვაობა—ს. იორდანიშვილისა	III
მოგზაურობა ინდოეთში	XIX

მასალები საქართველოს და ინდოეთის ურთიერთობაზე

შესლუა ინდოეთს ვახტანგ გორგასლისაგან და ვახტანგისაგან გამარჯულება მათ-ზედა	37
შესლუა სინდეთს ვახტანგ გორგასლისაგან და გამარჯულება ვახტანგისაგან	37
მეფე თეიმურაზ II-ის წერილი თავის შვილის ირაკლისადმი, სპარსეთიდან მოწერილი	39
წერილი ერეკლე ბატონიშვილისა თავის დედა თამართან მოწერილი განჯიდან	39
მეფის ირაკლის წიგნი სპარსეთით	40
სითარხნის წიგნი თეიმურაზ II-ისა, ბოძებული გოგია ცისკარიშვილისადმი 1717 წ.	48
წყალობის წიგნი მეფე თეიმურაზ II-ისა, ბოძებული სოლომონ გურგენიძისადმი 1740 წ.	49
წყალობის წიგნი თეიმურაზ II-ისა, ბოძებული ნაზირის დავით ავალიშვილისადმი 1740 წ. ენკენისთვის 22	52
წყალობის წიგნი ერეკლე II-ისა, ბოძებული ასლან ვაჩნაძისადმი 1751 დეკემბრის 1	54
გიორგი მეფის წყალობის სიგელი რაფიელ დანიბეგაშვილის ინდოეთს გაგზავნის შესახებ	55
პაატა ბატონიშვილი და იაკობ შაჰრიმიანი	59
საქართველოს ვაჭრობა და მრეწველობა ძველად და გრიგოლ ლუკას-ძე ხურსიძე და სტეფანე ივანეს-ძე ზუბალაშვილი ინდოეთში	75
ქართველ კათოლიკეთ მღვდელი ანტონ ხუციშვილი ინდოეთში	94
სპარსეთსა და ინდოეთს შორის თბილელი ვაჭრები	98
რაფიელ დანიბეგაშვილის თამასუქი 60 რუფისის სესხობაზე	101
ისტორიულ-გეოგრაფიული კომენტარი	103

РАФАИЛ ДАНИБЕГАШВИЛИ

Путешествие в Индию

Предисловие и комментарии

С. Норданишвили

(На грузинском языке)

Над-во „Сაბჭოთა მკერალი“

19 Тბილისი 50

* *

რედაქტორი რაჟუღენ გვეტაძე

* *

ხელმოწერის დასრულებით 27. 12. 1949 წ.,
წიგნის ზომა 5,5 × 11 $\frac{1}{2}$. სააღრიცხვო ფ. 9.
ტირაჟი 7.000

შეკვეთის № 848

უკ-18510

* *

გამ-ის „საბჭოთა შვედეთი“-ს სტამბა,
თბილისი, ლავანოვების, 181

8 მ.გ.

